

LAPSEN OSALLISUUS SIJAISHUOLLOSSA

– lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa

SARI SAURAMÄKI
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Sosiaalityön pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2015

Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

SAURAMÄKI, SARI: Lapsen osallisuus sijaishuollossa – lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa

Pro gradu -tutkielma, 73 s., 1 liites.
Sosiaalityö
Ohjaaja: Tarja Pösö
Huhtikuu 2015

Tämä tutkielma selvittää lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden käsityksiä sijaishuollossa olevan lapsen osallisuudesta, mitä osallisuus on sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa. Lisäksi tutkielmassa tarkastellaan, miten lastensuojelun sosiaalityöntekijät haluaisivat toimia omassa työssään lapsen osallisuuden toteutumiseksi. Sijaishuollosta on vähän tutkimusta. Huostaan otettu lapsi on erityisessä asemassa asuessaan oman kodin ulkopuolella ja osallisuudella on merkittävä tehtävä lapsen hyvinvoinnin kannalta. Lapsen ja sosiaalityöntekijän kohtaaminen sekä vuorovaikutus ovat yksi sosiaalityön keskeisiä elementtejä.

Lapsen osallisuuden perustana pidetään YK:n Lapsen oikeuksien sopimusta. Lapsen osallisuus on sisällytetty myös Suomen lainsäädäntöön ja sitä painotetaan uudessa lastensuojelulaissa. Osallisuutta voidaan määritellä monin tavoin. Se on esimerkiksi osana olemista, yhteisöön liittymistä tai siihen kuulumista ja jotain, mitä osallistaminen voi vahvistaa. Lastensuojelun sosiaalityöntekijän tulee huomioida lapsen osallisuuden lisäksi lapsen oikeus suojeluun. Osallisuuden toteutuminen vaatii lapsen sensitiivistä ja turvallista kohtaamista.

Tämä pro gradu -työ on laadullinen tutkimus, jonka tutkimusmenetelmänä on käytetty teemahaastattelua. Tutkimusaineisto muodostuu kolmesta ryhmähaastattelusta. Yhteensä haastatteluihin on osallistunut 13 lastensuojelun sosiaalityöntekijää, jotka työskentelevät sijaishuollossa tai joilla on työkokemusta sijaishuollossa olevien lasten kanssa työskentelystä. Haastatteluaineisto on analysoitu fenomenografisen analyysin avulla.

Tässä tutkimuksessa sijoitetun lapsen osallisuus näyttäytyy lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden määrittämänä moninaisena toimintana, sanattomana viestintänä, välillisesti välittyvänä, suojeluna, lapsen kuulumisena johonkin sekä lapsen oikeutena tietoon. Sosiaalityöntekijät pitävät kaikkia näitä osa-alueita tärkeinä lapsen osallisuuden toteuttamiseksi. Sosiaalityöntekijän ja lapsen kohtaaminen tapahtuu usein sijaishuoltoapaikan tuella, joka voi olla esimerkiksi tilan järjestämistä tapaamiselle tai lapsen kannustamista tapaamaan sosiaalityöntekijää. Sijaishuoltoapaikka voi olla myös esteenä, että lapsi voi tavata sosiaalityöntekijää kahden kesken. Sosiaalityöntekijät pitävät lapsen kohtaamista tärkeänä osana lastensuojelun työskentelyä ja he ovat valmiita kouluttautumaan ja muuttamaan totuttuja toimintakäytäntöjä lapsen osallisuuden esiin tuomiseksi. Lapsen osallisuuden toteuttamiseksi sosiaalityöntekijät toivovat lisää resursseja työhön, että he voisivat toteuttaa lapsen osallisuutta oikeasti.

Avainsanat: osallisuus, lastensuojelu, sijaishuolto, sosiaalityöntekijä

University of Tampere
School of Social Sciences and Humanities

SAURAMÄKI, SARI: Participation of the child in substitute care – interaction between the social worker and the child in the child welfare

Master's Thesis, 73 pages., 1 appendix page
Social Work
Supervisor: Tarja Pösö
April 2015

This Master's Thesis finds out a child participation in the substitute care based on the opinion of the child welfare social workers. The Master's Thesis concentrates on participation in interaction between a social worker and a child. In addition to the Master's Thesis examines how the social workers are willing to work with the child participation. There is a little research made about the substitute care. The child into care has a specific role while living outside the home. Such situation participation has an important role to maintain the well-being of the child. Encounter and interaction between the child and the social worker are the key elements of social work.

The child's participation is regarded the UN Convention on the Rights of the Child as the basis. The child's participation is included in the Finnish legislation and it is emphasized in the new Child Welfare Act. Participation can be defined in many ways. It is, for example, as part of the being, involve the society or belong to that and something that participation can be strengthened. The social worker should take into account the child's participation in addition to the child's right to protection. Participation requires the realization of the child's sensitive and safe meeting.

This Master's Thesis is qualitative research based on the focused interviews as a research method. The research includes three group interviews. There were 13 social workers of child welfare in these three group interviews. All interviewees have experience working in substitute care. The research data has been analyzed by the phenomenological analysis.

In this research, defined by the social workers of the child welfare, the participation of the child in substitute care appears as multiple activities, non-verbal messages, indirectly mediated, protection, child belonging to and child's right to information. The social workers consider all of these areas as important to the child's participation. Substitute care givers often give support to the social worker and the child to encounter. The support can be, for example, give a place to meet or the encouragement of the child to meet with the social worker. The care givers can also be a barrier so that the child can't meet the social worker in private. The social workers assess facing the child an important part of the child protection work. The social workers are willing to educate themselves and to change the conventional operating practices to highlight the participation of the child. According to the opinion of the social workers, more resources are needed to achieve the child's participation.

Keywords: participation, child welfare, substitute care, social worker

Sisällys

1 JOHDANTO.....	1
2 LASTENSUOJELUN SIIAISHUOLTO.....	4
3 OSALLISUUS LASTENSUOJELUN SIIAISHUOLLOSSA.....	6
3.1 Osallisuus – mitä sillä tarkoitamme?.....	6
3.2 Osallisuuden portaat.....	6
3.3 Osallisuus lapsen erityisenä oikeutena.....	10
3.4 Osallisuuden moninaiset tavat.....	12
3.5 Asiakassuunnitelma sosiaalityöntekijän ja lapsen kohtaamistilanteena.....	17
4 TUTKIMUSONGELMA JA TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	19
4.1 Tutkimusongelma.....	19
4.2 Tutkimuksen metodologiset menetelmät.....	19
4.3 Haastattelu tutkimusmenetelmänä.....	22
4.4 Haastattelun analysointi.....	25
4.5 Tutkimuksen reliabiliteetti ja validiteetti.....	26
4.6 Tutkimuksen etiikka.....	26
5 TUTKIMUKSEN TULOKSET.....	28
5.1 Osallisuuden monet ulottuvuudet.....	28
5.2 Osallisuus toimintana.....	30
5.3 Osallisuus sanattomana viestintänä.....	37
5.4 Osallisuus välillisesti välittyvänä.....	39
5.7 Osallisuus oikeutena tietoon.....	45
5.8 Miten sosiaalityöntekijät haluaisivat työskennellä lapsen osallisuuden toteutumiseksi?.....	47
6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA.....	55
LÄHTEET.....	63
LIITTEET.....	69

1 JOHDANTO

Tämä on laadullinen pro gradu -tutkimus. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden käsityksiä lapsen osallisuudesta, mitä osallisuus on sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa. Tutkimuksen tavoitteena on myös selvittää, miten lastensuojelun sosiaalityöntekijät haluaisivat toimia omassa työssään, että lapsen osallisuus toteutuisi. Vuorovaikutustilanne käsitetään tässä tutkimuksessa sijaishuollossa olevan lapsen ja lastensuojelun sosiaalityöntekijän tapaamisena, jossa lapsi ja sosiaalityöntekijä kohtaavat toisensa kasvokkain. Kohtaamistilanteessa voi olla läsnä muitakin, esimerkiksi sijaishuoltopaikan henkilökuntaa tai lapsen perhettä. Pidän vuorovaikutustilannetta tärkeänä, koska asiakkaan ja sosiaalityöntekijän kohtaaminen ja vuorovaikutus on yksi sosiaalityön keskeisiä elementtejä (Laitinen, Ojaniemi & Tallavaara 2007, 127). Tutkimusta varten olen haastatellut kahden eri kaupungin lastensuojelun sosiaalityöntekijöitä, jotka työskentelevät sijoitettujen lasten kanssa tai heillä on aikaisempaa työkokemusta sijaishuollosta. Tutkimuksessani olen käyttänyt fenomenografista tutkimus- ja analyysimenetelmää.

Sijaishuollossa on kyse lastensuojelun viimesijaisesta toimenpiteestä, jossa puututaan vahvasti lapsen ja hänen perheensä elämään lapsen asuessa kodin ulkopuolella. Erosen (2012) mukaan Suomessa on vähän tutkimusta lapsista, jotka ovat sijoitettuna laitoksiin. Yksittäiset suomalaistutkimukset sijaishuollosta ja siellä asuvista lapsista ovat puhuttelevia ja niihin sisältyy usein tutkijan henkilökohtainen kiinnostus aihetta kohtaan. Lastensuojelun asiakkuuksissa on paljon paikallisia ja ajallisia vaihteluita niin asiakasmäärissä kuin toimintakäytännöissä. Toisinaan lastensuojelun asiakasmääriin sekä avohuollossa että sijaishuollossa vaikuttaa enemmän kunnan taloudelliset resurssit, ajassa liikkuvat vaihtelevat trendit, kuntakohtaiset linjaukset ja organisaatiouudistukset kuin lasten ja perheiden tarpeet. (Eronen 2012, 5–34.) Suomalainen media on kiinnostunut lastensuojelun tilasta ja nostanut omalta osaltaan sen ongelmakohtia esiin. Forsbergin ja Ritala-Koskisen (2010) mukaan median huomio luo valtavia paineita poliitikoille sekä lasten ongelmien parissa työskenteleville ammattilaisille. Media vetoaa tunteisiin, mikä saattaa johtaa nopeisiin ratkaisuihin ja interventioihin. Tästä saattaa syntyä vaara siitä, että puututaan liian yksinkertaistettujen mallien avulla sosiaalisiin ongelmiin. Tapa, millä lasten pahoinvointia on esitetty mediassa, on saanut aikaan paljon erilaisia kehittämissuunnitelmia Suomessa. Esimerkiksi Sosiaalialan kehittämissuunnitelma 2004–2007 ja lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämissuunnitelma 2007–2011. (Forsberg & Ritala-Koskinen 2010, 60–62.)

Osallisuus on osallisena olemista. Nivalan ja Ryynäsen (2013) mukaan osallisuus ei tarkoita pelkästään osallistumisen tapaa tai laatua. Se on myös olemista, kuulemista sekä tunnetta, joka muotoutuu vuorovaikutuksessa ihmisten kanssa. (Nivala & Ryynänen 2013, 24.) Lapsen osallisuus on ajankohtainen tutkimusaihe ja erityisesti lapsen osallisuutta sijaishuollossa ei ole juurikaan tutkittu Suomessa. Lapsen osallisuutta saatetaan sivuta tutkimuksissa, mutta osallisuus ei ole useinkaan tutkimuksen pääteema. Lapsiasiavaltuutetun vuosikirjan 2014 mukaan seurantatietoa lasten osallistumisen kokemuksista lastensuojelussa ja sijaishuollossa ei ole tällä hetkellä saatavilla. Raportin mukaan osallisuus kuuluu keskeisesti lapsen hyvinvointiin. (Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2014, 13.)

Lapsen osallistumismahdollisuuksien parantaminen on nostettu esiin kansainvälisesti ja ulkomaisia tutkimuksia tähän aiheeseen on jo jonkin verran olemassa. Euroopan neuvoston lapsia koskevassa strategiassa vuosille 2012–2015 (*Council of Europe Strategy for the Rights of the Child 2012 – 2015*) lapsen osallisuus on yksi neljästä päätavoitteesta. Strategia nostaa esiin epäkohtia, joidenka mukaan lasten osallisuutta ei kunnioiteta, lapset eivät saa riittävästi tietoa ja heidän mielipiteitään ei oteta asianmukaisesti huomioon. Lapset ovat tuoneet esiin, että heidän osallistumisoikeuttaan ei oteta riittävän vakavasti ja etenkin tärkeissä kysymyksissä, kuten kodin ulkopuolelle sijoittamista koskevissa kysymyksissä, lapset ovat kokeneet olevansa ulkopuolisia. Euroopan neuvosto pyrkii siihen, että lasten oikeudet toteutuisivat kaikissa sen jäsenvaltioissa tarjoamalla opastusta, neuvontaa sekä tukea tavoitteiden saavuttamiseksi. (CM 2011;171.)

Lastensuojelun sosiaalityöntekijät ovat oman alansa erityisasiantuntijoita, joidenka tehtävänä on turvata lasten hyvinvointi, nostaa lasten ääni kuuluviin sekä puolustaa heitä tarvittaessa. Sosiaalityöntekijät voivat vaikuttaa lapsen osallisuuden toteutumiseen sekä vahvistumiseen omassa työssään. Vaininen (2011) on jakanut väitöskirjassaan sosiaalityöntekijöiden sosiaalisen osaamisen kuuteen eri osa-alueeseen, missä yhtenä osa-alueena on sosiaalityöntekijöiden kyky olla mukana vaikuttamassa tai kehittämässä palveluja ja työkäytäntöjä, jotka edistävät asiakkaan hyvinvointia ja turvaavat oikeudenmukaisuuden toteutumista (Vaininen 2011, 257–258). Tämän tutkimuksen tavoite on nostaa jälleen kerran lapsen osallisuus esille. Samanaikaisesti toivon löytäväni uusia näkökulmia, joilla voi tarkastella lapsen osallisuutta sekä löytää ehkä uusia työkäytäntöjä sosiaalityöntekijän työhön. Lapsen osallisuus sijaishuollon aikana kiinnostaa minua erityisesti, koska sijaishuollossa lapsi on huostaan otettuna asuen erillään biologisista vanhemmistaan, jolloin vastuu lapsen hyvinvoinnista ja sijaishuollon toteutumisesta on lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä. Kiinnostus lasten osallisuuteen kumpuaa omasta työkokemuksestani

sijaishuollon sosiaalityöntekijänä ja siitä, miten haluaisin kehittää työtäni. Lapsen osallisuus sijaishuollossa on ajankohtainen sekä merkityksellinen aihe. Osallisuus on merkittävää myös lapsen hyvinvoinnin kannalta. Sosiaalityöntekijän tulee olla kiinnostunut sijoitetun lapsen asioista sekä kuulla lasta ja antaa lapselle mahdollisuus osallisuuteen. Osallisuuden ohella sosiaalityöntekijän tulee myös suojella lasta. Sijaishuollon tavoitteita ei voida saavuttaa, jos lapsi ei ole mukana omassa lastensuojelun prosessissaan. Lasten osallisuudesta käydään paljon keskusteluja ja ettei asiat jäisi vain keskustelun tasolle, tarvitaan tutkimuksia.

2 LASTENSUOJELUN SIJAISHUOLTO

Sijaishuolto lastensuojelussa tarkoittaa lapsen huostaanottoa, kiireellisesti tai hallinto-oikeuden väliaikaisen määräyksen nojalla sijoitetun lapsen hoidon ja kasvatuksen järjestämistä kodin ulkopuolella. Lapsen sijaishuollon muotoja ovat muun muassa perhehoito, ammatillinen perhekoti, laitoshuolto tai muu lapsen tarpeiden mukainen sijoitusmuoto. (Saastamoinen 2010, 4–7.) Laakson (2013) mukaan lastensuojelun päätös lapsen huostaanotosta ja sijoittamisesta kodin ulkopuolelle on yksi vahvimista institutionaalisista päätöksistä, jolla puututaan lapsen ja perheen yksityiselämään. Tämä puuttuminen kohdentuu usein lastensuojelun sosiaalityöntekijään, joka käyttää merkittävää yhteiskunnallista valtaa. Samalla kun sosiaalityöntekijät käyttävät tätä valtaa, he ovat päätöksentekijöinä kasvokkain vuorovaikutuksessa niiden lasten ja vanhempien kanssa, joidenka elämää heidän laatimansa päätökset koskevat. (Laakso 2013, 24.) Huostaanoton perusteet ja edellytykset on säädetty lastensuojelulain 40. pykälässä. Tämän pykälän mukaan lapsi on otettava sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, jos puutteet lapsen huolenpidosta tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä, tai lapsi itse vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellä. Huostaanoton ja sijaishuollon järjestämiseen voidaan kuitenkin ryhtyä vain, jos lastensuojelun avohuollon tukitoimenpiteet eivät ole olleet sopivia tai ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi ja sijaishuollon arvioidaan olevan lastensuojelulain 4 §:n mukaisesti lapsen edun mukaista. (Lastensuojelulaki 13.4.2007/417, 40 §.)

Terveyden ja hyvinvointilaitoksen lastensuojelun (2013) tilastoraportin mukaan vuoden 2013 aikana kodin ulkopuolelle oli sijoitettuna yhteensä 18 022 lasta ja nuorta, heistä 10 735 oli huostaan otettuna. Vuoden 2013 aikana kaikkien huostassa olleiden lasten osuus oli 1 % koko väestön 0–17-vuotiaista lapsista. Heistä yli puolet oli sijoitettu sijaisperheisiin. Sijoitetulla lapsella saattaa olla vuoden aikana useita erilaisia sijoituksia. Lapsi on esimerkiksi saatettu sijoittaa kiireellisesti ensin lastenkotiin ja myöhemmin samana vuonna lapsi on päätetty ottaa huostaan ja hänelle on löydetty paikka sijaisperheestä. (Lastensuojelu 2013, 3–8.) Laakso (2013) toteaa osalle lapsista sijaishuollon näyttäytyvän toistuvina sijoituksina sekä sijaishuoltopaikoissa tapahtuvina muutoksina. Sijoitusten katkeamista tapahtuu sekä laitoksissa että perhehoidossa, etenkin kun kysymyksessä on nuorten sijoitukset. (Laakso 2013, 22.)

Lapsen huostaanotto ja hoidon järjestäminen sekä lapsen osallisuuden huomioiminen on joskus erittäin kiistanalaista. Sosiaalityöntekijän ja lapsen vanhempien näkemykset saattavat erota toisistaan ja lastensuojelun puuttuminen perheen yksityisyyteen koetaan perhettä loukkaavana. Vanhemmilla sekä lapsella on oikeus vastustaa huostaanottoa ja lapsen siirtymistä sijaishuoltoon. Heillä on oikeus myös hakea huostaanoton purkua sijaishuollon aikana. Ennen päätöksen tekemistä huostaanotosta lastensuojelulaki velvoittaa selvittämään lapsen mielipiteen sekä kuulemaan 12 vuotta täyttänyttä lasta, ellei selvitys vaaranna lapsen terveyttä tai kehitystä tai ole muuten ilmeisen tarpeetonta (Lastensuojelulaki 13.4.2007/417, 20 §, 40 §). Lastensuojelun päätös huostaanotosta siirtyy hallinto-oikeuden ratkaistavaksi, jos joku asianosainen vastustaa päätöstä. Myös sijaishuollon aikana on mahdollisuus valittaa hallinto-oikeuteen, jos sosiaaliviranomainen on tehnyt kielteisen päätöksen huostaanoton purkamisesta. De Godzinskyn (2012) mukaan lapsen muodollinen oikeusturva, kuten esimerkiksi oikeus osallistua prosessiin ja oikeus tulla kuulluksi toteutuu hallinto-oikeuden päätöksissä. Sen sijaan näyttää siltä, että huostaanotto-prosessissa ei ole aidosti sellaista tahoja, joka keskittyisi lapseen. (de Godzinsky 2012, 139.) Hurtig (2003) on törmännyt lasten aseman ongelmallisuuteen lastensuojelun ammattikäytännöissä perehtyessään lastensuojelusta tehtyihin tutkimuksiin. Lapset jäävät usein sivuosaan, koska työprosessit keskittyvät ammattilaisten ja vanhempien väliseen yhteistyösuhteen rakentamiseen. Äärimmäisissä tapauksissa lapset huomioidaan yksilöinä vasta sijoitusprosessin yhteydessä. Hurtig toteaaakin, että lastensuojelun asiakkaana olevien lasten oikeudet ovat moninkertaisesti uhattuna, jos heitä auttava instituutio ei onnistu vastaamaan lasten osallisuuden ja suojelun tarpeisiin. (Hurtig 2003, 11.)

3 OSALLISUUS LASTENSUOJELUN SIJAISHUOLLOSSA

3.1 Osallisuus – mitä sillä tarkoitamme?

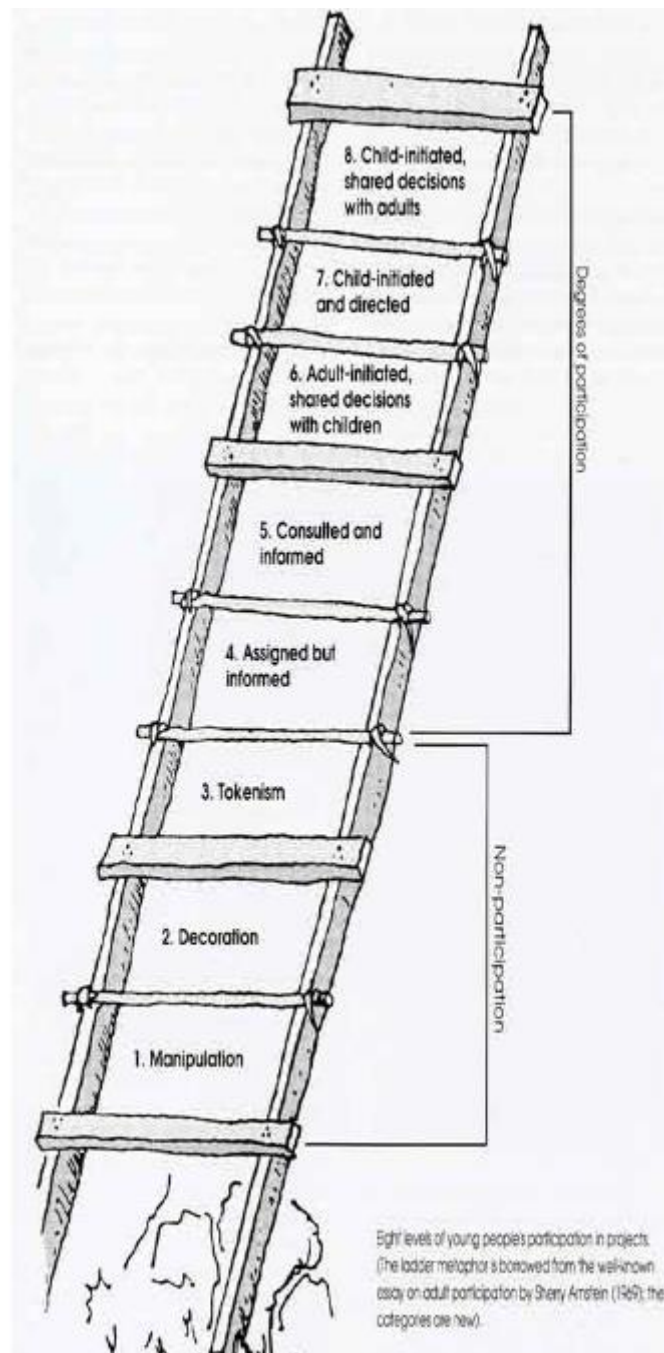
Osallisuuden käsitettä käytetään paljon ja se tulee esiin hyvin erilaisissa merkityksissä. Kielitoimiston sanakirja, joka on suomen yleiskielen sanakirja, määrittelee sanan osallisuus osallisena olemiseksi. Osallistua puolestaan tarkoittaa olla mukana jossakin, ottaa osaa tai osuutta. Esimerkiksi osallistua päätöksentekoon tai osallistua kulujen maksamiseen, maksaa oma osuutensa kuluista. (Kielitoimiston sanakirja 2014.) Nivala ja Ryyänen (2013) määrittelevät osallisuutta siten, että se on jotain, mitä osallistuminen voi vahvistaa. Osallisuus ei tarkoita pelkästään osallistumisen tapaa tai laatua. Se on myös olemista, kuulumista sekä tunnetta. Osallisuus muotoutuu vuorovaikutuksessa ihmisten kanssa. (Nivala & Ryyänen 2013, 24.)

Hotari, Oranen ja Pösö (2013) määrittävät osallisuuden käsitettä laajemmasta näkökulmasta katsottuna. Heidän mukaansa osallisuutta voidaan kuvata yhteisöön liittymisenä sekä siihen kuulumisena. Osallisuus on myös yhteisöön vaikuttamista. Ihmisen identiteetin kehittämisessä osallisuuden kokeminen on tärkeää, tällöin lapsi voi rakentaa ymmärrystä itsestään. Esimerkiksi kuka hän on ja mihin hän kuuluu. (Hotari, Oranen & Pösö 2013, 149.) Myös Nivala (2010) kuvaa osallisuutta johonkin kuulumisena, ja tällöin osallisuus tulee esiin kokemuksellisenä asiana. Osallisuuden ja johonkin kuulumisen tunteen mahdollistamiseksi lapselle pyritään luomaan turvallinen ilmapiiri, antaa hänelle kokemus välittämisestä ja yhteenkuuluvuuden tunteesta. Osallisuutta voidaan laajentaa vielä laajemmaksi käsitteeksi. Osallisuutta voidaan määritellä hyvin usein osallisuutena yhteiskunnassa. Osallisuus yhteiskunnassa on mukana olemista ja oman paikan löytämistä yhteiskunnan keskeisillä toiminta-alueilla, esimerkiksi koulutuksessa ja työelämässä. Yhteiskunnallista osallisuutta voidaan edistää toimenpiteillä, jotka lisäävät ihmisten vaikutusmahdollisuuksia. Näitä toimenpiteitä voidaan kutsua syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Yhteiskunnallinen osallisuus ja syrjäytyminen ovat toistensa vastakäsitteitä. (Nivala 2010, 20.)

3.2 Osallisuuden portaat

Hartin (1992) mukaan osallisuus on kansalaisen perusoikeus. Lapsia tulisi osallistaa vähitellen toimimaan osana yhteiskunnan jäsenyyttä, sillä lapsista ei voi yhtäkkiä kasvaa vastuullisia yhteiskunnan jäseniä. Tätä tulee harjoitella, ja tässä tarvitaan aikuisia kasvattamaan lapsia. Hart on kehittänyt osallisuuden portaat kuvaamaan ajatusmallia lasten osallisuudesta eri tasoilla. Mallin

suunnittelussa hän on käyttänyt apunaan Arnsteinin kehittelemää aikuisten osallisuutta kuvaavaa tikapuumallia, mutta portaiden sisältö on Hartin kehittelemä. (Hart 1992, 5–9.)

Kuvio 1. Hartin osallisuuden portaavat (Hart 1992, 8).

Hart on jakanut osallisuuden kahdeksaan tasoon ja kuvaa sitä tikapuumallin avulla. Tikapuiden kolmella ensimmäisellä askelmalla lapsilla ei ole mahdollisuutta osallisuuteen. Osallisuus on näennäistä ja lapset ovat aikuisten toiminnan kohteena. Portaiden ensimmäisellä askelmalla sijaitsee manipulaatio, missä aikuiset käyttävät tietoisesti lapsia hyväkseen välineellisesti ja ajavat vain aikuisten etuja. Seuraavat kaksi porrasta, ulkokohtaisuus (decoration) ja tokeismi (tokenism), eivät

myöskään anna lapselle mahdollisuutta oikeaan osallisuuteen. Ulkokohtaisuudessa osallisuus on näennäistä ja rajattua. Tokeismissa puolestaan joku asia tehdään muodon vuoksi. Hart kuvailee tokeismia toimintana, missä lapset otetaan näennäisesti mukaan toimintaan, että voidaan sanoa heidän olleen mukana. Viidellä seuraavalla askelmalla kuvataan osallisuuden eri asteita. Tikapuumallin neljännellä portaalla lapsille kerrotaan mitä tehdään (assigned but infomed), viidennellä portaalla lasten mielipiteet huomioidaan ja heille kerrotaan mitä tehdään (consulted and informed) ja kuudennella portaalla päätökset tehdään yhdessä lasten kanssa (adult-initiated, shared decisions with children). Kahdella viimeisimmällä tikapuun askelmalla lasten osallisuus on lapsilähtöistä. Seitsemäs porras kuvaa osallisuutta lapsilähtöisenä ja lapsijohtoisena (child-initiated and directed) ja kahdeksas porras kuvaa lapsilähtöisiä projekteja, jossa lapset tekevät päätöksiä yhdessä aikuisten kanssa (child-initiated, shared decisions with adults). (Hart 1992, 9–14.)

Goodyer (2011) on selventänyt käytännön esimerkeillään Hartin tikapuumallia, miten sen eri tasot voivat näkyä käytännön lastensuojelutyössä. Manipulaatio voi näkyä esimerkiksi lastensuojelun asiakassuunnitelmaneuvoittelussa siten, että sosiaalityöntekijät ja muut viranomaiset ovat neuvottelun järjestäjinä. He ovat kutsuneet neuvotteluun itse tärkeiksi katsomansa henkilöt lapselta kysymättä tai välittämättä siitä, pitääkö lapsi neuvottelua itselleen ahdistavana tai häpeällisenä. Esillä oleva asialista vastaa aikuisten ja byrokratian tarpeita, kuten myös neuvottelun kieli ja muoto on ammattilaisten muotoilemaa. Asiakassuunnitelmassa käydään asioita läpi rutiininomaisesti, jota lapsi seuraa ulkopuolisena. Lapsen osallisuus on neuvottelun seuraamista. Ulkokohtaisuus on manipulaation kaltaista toimintaa, mutta siinä on muutamia myönnytyksiä lapsen osallisuutta kohtaan. Lapsen kanssa keskustellaan ennen neuvottelua sekä kootaan hänen esittämiä mielipiteitä ja osa neuvottelusta käydään lapselle sopivalla kommunikoinnin tavalla. Tokeismissa näyttäytyy arvostelu lasten edistymistä ja käyttäytymistä kohtaan. Tokeismissa osa osallisuudesta kuuluu ensimmäiselle tasolle, mutta joissakin ei-kiistanalaisissa asioissa voidaan harkita toimintaa lapsikeskeisellä tavalla. Lasta kuullaan muodollisesti. Neljännellä portaalla lapsi tulee kuulluksi aikuisten ehdoilla. Lapsi on tietoinen suunnitelmista. Hän on tietoinen ennen asiakassuunnitelmaneuvoittelua siitä, mistä tullaan keskustelemaan ja ketä neuvottelussa on paikalla. Neljännellä tasolla on tehokkaita toimenpiteitä, joidenka avulla voidaan varmistaa lapsen ymmärrys siitä, mistä asiakassuunnitelmaneuvoittelussa on kysymys. Tällä tasolla lasta tuetaan osallistumaan loppujen lopuksi vain aikuiskeskeiseen tilanteeseen ja lapsi tulee kuulluksi aikuisten ehdoilla. Viidennellä tasolla lapset ovat konsultteina aikuisten projekteissa, esimerkiksi lapset saattavat kertoa neuvottelussa epäkohtia aikuisten käyttäytymisestä heitä kohtaan ja jos se kuuluu sosiaalityöntekijän valvontaan, siihen puututaan. Kuudennella tasolla lapset ovat mukana

päätöksenteossa, mutta suunnitelmassa edetään edelleen aikuisten mukaan. Goodyer kertoo esimerkin asiakassuunnitelmaneuvoittelusta, jossa lapsi on kertonut, että hänelle ei ole maksettu sijaishuoltoon kuuluvaa vaaterahaa. Sosiaalityöntekijä varmistaa, että neuvottelussa laaditaan suunnitelma vaaterahan maksamisesta lapselle. Kuudennella tasolla lasten näkökulma otetaan huomioon päätöksenteossa ja heitä kuullaan. Seitsemännellä portaalla lapsilla on omia projekteja, joita aikuiset tukevat. Asiakassuunnitelmaneuvoittelua toteutettaessa lapsi itse voi olla kutsujana neuvotteluun sekä sopimassa neuvottelun paikasta ja keskusteltavista asioista. Viimeisellä eli kahdeksannella tasolla asiakassuunnitelma toteutuu samalla tavoin kuin edellisellä, mutta lapsen ja aikuisen toiminta on yhteistoiminnallisempaa. Päätöksentekoa jaetaan yhdessä siten, että neuvottelussa voidaan sopia, mitä neuvottelusta kirjataan, kuka voi käyttää puheenvuoroja ja jakaa päätöksentekoprosessia, miten sovittuja suunnitelmia toteutetaan. (Goodyer 2011, 165–166.)

Shier (2001) on kehittänyt Hartin tikapuumallia ja jakanut osallisuuden puolestaan viiteen erilaiseen tasoon. Shierin mallissa on huomioitu aikuisten valmiudet, mahdollisuudet sekä velvoitteet lapsen osallisuuden mahdollistamisessa. Ensimmäisellä tasolla lapsia kuullaan, toisella tasolla lapsia kannustetaan tuomaan esiin omia mielipiteitään. Kolmannella tasolla lasten mielipiteet otetaan huomioon. Seuraavalla tasolla lapset otetaan mukaan päätöksentekoprosessiin ja viidennellä eli viimeisellä tasolla lapset voivat jakaa vastuuta päätöksenteossa. Jokaisella tasolla on yksinkertaisia kysymyksiä, joilla voi mitata osallisuutta ja joita voi käyttää työkaluna lasten kanssa työskentelyssä. Esimerkiksi viimeisellä tasolla työntekijä voi kysyä itseltään, onko hän valmis jakamaan valtaa lasten kanssa. (Shier 2001, 110–116.)

Thomasin (2002) mukaan osallisuutta tulee tarkastella moniulotteisella tasolla. Osallisuus ei ole yksiulotteista, kuten edellä mainitussa Hartin tikapuumallissa ja Shierin osallisuuden tasoissa. Hän jakaa osallisuuden eri ulottuvuuksiin, joiden suhteet voivat vaihdella keskenään ja sen seurauksena lapsen kokemus osallisuudesta voi muuttua. Esimerkiksi lapsi saattaa kokea, että hänellä on mahdollisuus valita ja osallistua, mutta samanaikaisesti hänen mahdollisuus vaikuttaa päätöksentekoon on todellisuudessa hyvin pieni. Thomas kuvailee ulottuvuuksia ”kiipeilyseinäksi”, missä on enemmän kuin yksi tie käytettävissä. Osallisuuden ensimmäinen ulottuvuus on mahdollisuus valita. Tässä lapsi voi valita osallistuuko hän johonkin prosessiin vai ei. Lapsella on mahdollisuus kieltäytyä osallisuudesta, mikä on myös yksi osallisuuden muoto. Toisella ulottuvuudella lapsella on mahdollisuus saada tietoa tilanteesta, prosessista sekä omista oikeuksistaan. Kolmas ulottuvuus mahdollistaa prosessiin vaikuttamisen, missä lapsi voi vaikuttaa päätöksentekoprosessiin. Seuraavalla eli neljännellä ulottuvuudella Thomasin mukaan lapsella on

mahdollisuus ilmaista itseään. Tämä tarkoittaa lapsen mahdollisuutta puhua omista ajatuksistaan ja mielipiteistään. Viidennellä tasolla lapsella on mahdollisuus saada tukea ja apua itsensä ilmaisemiseen, koska lapsi ei aina kykene ilmaisemaan ajatuksiaan siten, että tulisi ymmärretyksi. Hänelle tulee tarjota tukea tähän. Viimeinen ja kuudes ulottuvuus sisältää lapsen mahdollisuuden itsenäisiin päätöksiin. Thomasin malli auttaa jäsentämään osallisuuden käsitettä käytännössä. Joku lapsi saattaa olla tyytyväinen siihen, että saa tietoa tilanteesta ja vaihtoehtoista, joita hänellä on käytettävänäan kyetäkseen itsenäiseen päätöksentekoon. Toinen lapsi saattaa puolestaan tarvita paljon tukea ja rohkaisua samassa tilanteessa. (Thomas 2002, 174–177.)

3.3 Osallisuus lapsen erityisenä oikeutena

Lapsen osallisuuden perustana pidetään YK:n Lapsen oikeuksien sopimusta (LOS), joka on hyväksytty YK:ssa vuonna 1989 ja se on yksi maailman laajimmin ratifioiduista yleissopimuksista. Sopimuksen pääperiaatteita ovat lapsen syrjimättömyys, lapsen edun asettaminen etusijalle, lapsen oikeus jäädä eloon ja kehittyä sekä oikeus osallisuuteen. 12. artiklan mukaan lapsella on oikeus ilmaista omat mielipiteensä kaikissa häntä koskevissa asioissa ja ne on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Lapsen osallisuuden kannalta on tärkeää myös 13. artiklan periaate siitä, että lapsella on oikeus saada tietoa ja ilmaista vapaasti oman mielipiteensä asioista, kunhan ne eivät loukkaa muiden oikeuksia. (YK:n yleissopimus, 4–12.)

Pajulammen (2014) mukaan Suomi on valtiona sitoutunut turvaamaan lapsen osallisuuden. Se on sitoutunut noudattamaan YK:n lapsen oikeuksien sopimusta. Myös Suomen perustuslakiin on säädetty lapsen oikeus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavalla tavalla. Tutkija nostaa esiin lapsen osallisuuden juridisena oikeutena, jonka viime kädessä valtio on velvollinen turvaamaan. (Pajulampi 2014, 142.) Lapsen osallisuus on sisällytetty Suomen lainsäädäntöön. Suomen Perustuslain 6 §:n 3 momentin mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä ja lapsella on oikeus vaikuttaa häntä itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavalla tavalla (Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, 2 luku, 6 §). Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista määrittelee 10 §:ssä alaikäisen asiakkaan asemaa. Tämän pykälän mukaan alaikäisen asiakkaan toivomukset ja mielipide on selvitettävä ja otettava huomioon hänen ikänsä ja kehitystasonsa edellyttämällä tavalla. Kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon toimissa, jotka koskevat alaikäistä, on ensisijaisesti otettava huomioon alaikäisen etu. (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812, 2 luku, 10 §.) Lastensuojelulain 5 § vastaa YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 12. artiklaa. Lain mukaan lapselle on turvattava oikeus saada

tietoa lasta koskevassa lastensuojeluasiassa hänen ikäänsä ja kehitystasoaan vastaavalla tavalla sekä mahdollisuus tuoda esiin oma mielipiteensä. Lastensuojelun tarpeen arvioinnissa, lasta tai nuorta koskevaa päätöstä tehtäessä ja lastensuojelua toteutettaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota lapsen tai nuoren mielipiteisiin ja toivomuksiin. (Lastensuojelulaki 13.4.2007/417, 1 luku, 5 §.) Lastensuojelulain 4. luvussa määritellään lapsen osallisuus mielipiteen selvittämisessä ja kuulemisessa. Lain mukaan lapsen toivomukset ja mielipide on selvitettävä sekä otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason edellyttämällä tavalla. Tästä ei kuitenkaan saa aiheutua tarpeettomasti haittaa lapsen ja hänen läheistensä suhteille. Kaksitoista vuotta täyttäneelle lapselle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi hallintolain (434/2003) 6 luku, 34 §:n mukaisesti lasta koskevassa lastensuojeluasiassa. Lisäksi lapsella on oikeus puhevallan ja edunvalvojan käyttämiseen. Lapsen edun toteutumista ja puhevallan käyttöä valvoo lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. (Lastensuojelulaki 13.4.2007/417, 4 luku, 20 § – 24 §.) Lapsen muutosidonnainen kuuleminen tulee erottaa lapsen mielipiteen selvittämisestä, jossa lapsen toiveita on selvitetty vapaamuotoisesti. (Saastamoinen 2010, 66–69.)

Uusi lastensuojelulaki 13.4.2007/417, mikä on tullut voimaan 1.1.2008, korostaa lapsen osallisuutta. Tämän lain 29 pykälään on tehty lapsen osallisuutta turvaava muutos, mikä on tullut voimaan 1.1.2014. Tässä pykälässä määritellään lapsen ja sosiaalityöntekijän tapaamisesta siten, että lastensuojelua toteutettaessa lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tai muun lastensuojelun työntekijän tulee tavata lapsi asiakassuunnitelmaan tarkemmin kirjattavalla tavalla riittävän usein henkilökohtaisesti (Lastensuojelulaki 3.12.2013/976 29 §). Lakimuutokseen vaikutti Sosiaali- ja terveysministeriön asettaman työryhmän selvitystyö lastensuojelun tilasta. Lasten ja nuorten hyvinvointi, huoli lapsiperheille tarjotuista palveluista ja lastensuojelun tilasta oli ollut huolena pitkään ja se on aiheuttanut myös keskustelua ylemmällä taholla. Lopulta hallitus teki esityksen eduskunnalle lastensuojelulain 29 § muuttamisesta 16.9.2014. Esityksellä haluttiin selkeyttää lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tai muun lapsen tai hänen perheensä kanssa työskentelevän lastensuojelun työntekijän velvollisuutta tavata lasta henkilökohtaisesti. Esityksen mukaan lapsen asiakassuunnitelmaan tulisi jatkossa kirjata, kuinka usein tapaamiset toteutettaisiin. (Hallituksen esitykset 130/2013.) Lapsen oikeus erityiseen osallisuuteen tuo esiin myös lapsen oikeuden suojeluun. Vikmanin (2009) mukaan ilman lapsen suojelua ei voi olla myöskään lapsen osallisuutta. Osallisuus vaatii lapsen suojelua, mistä seuraa aikuisen velvollisuus huolehtia lapsen oikeudesta osallisuuteen. (Vikman 2009, 28.)

3.4 Osallisuuden moninaiset tavat

Kohtaamis- ja prosessiosallisuus

Muukkonen (2009) esittää lapsen osallisuuden muodostuvan lastensuojelun asiakkaana olevasta lapsesta. Lapsen oma toive osallisuuden määrästä, tavasta tai paikasta vaikuttaa osallisuuden rakentumiseen. Muukkonen on jakanut osallisuuden prosessi- ja kohtaamisosallisuuteen. Prosessiosallisuuden tavoitteena on muodostaa tietoa ja sitä kautta ymmärrystä lapselle ja hänen vanhemmilleen lastensuojelun asiakkuuden sisällöstä sekä suunnasta. Prosessiosallisuudessa korostuu tiedon välittäminen lapselle ja hänen vanhemmilleen sekä päinvastoin. Sosiaalityöntekijän muodostama tieto lapsesta rakentaa lapsen osallisuutta ja suhdetta lapseen voidaan tällöin kutsua tieto-orientoituneeksi. Kohtaamisosallisuus puolestaan muodostuu sosiaalityöntekijän ja lapsen tapaamisissa. Kohtaamisessa sosiaalityöntekijä mahdollistaa dialogisen keskustelun, jossa sosiaalityöntekijä ja lapsi ovat vastavuoroisessa vuorovaikutuksessa keskenään. Kohtaaminen on jo arvo sinänsä, mutta se antaa sosiaalityöntekijälle tärkeää tietoa lapsen tilanteesta. Lapsella itsellään on usein sellaista tietoa, joka ei tule sosiaalityöntekijän tietoon, ellei sosiaalityöntekijä kysy sitä suoraan lapselta. Asiakkaiden, niin aikuisten kuin lasten, on saatava tuottaa tietoa itsestään. Heillä on oikeus tulla kuulluksi. (Muukkonen 2009, 168–169.) Muukkonen (2008) mukaan lapsen läsnäolo kohtaamistilanteissa muodostaa lapselle toimijan ja vaikuttajan roolin. Tilanteen vastavuoroisuus voi voimaannuttaa lasta, antaa hänelle suojaa ja turvaa tai auttaa jopa minuuden kuvan muodostamisessa. Kohtaamisosallisuuden kokemuksen karttuessa lapsi huomaa, miten hän voi toimia yhteistyössä ja olla itse osallisena lastensuojelussa, jolloin tämä itsessään voi lisätä ja rohkaista lasta osallistumaan yhä enemmän. (Muukkonen 2008, 156–157.)

Laitinen, Ojaniemi ja Tallavaara (2007) ovat selvittäneet Rovaseudun lastensuojelun kehittämiskeskus -hankkeessa lastensuojelun kohtaamisia kontaktien ja suhteiden näkökulmasta katsottuna. Selvityksen mukaan lastensuojelun asiakasperheen ja lastensuojelun sosiaalityöntekijän kontaktit tapahtuvat pääasiassa muuten kuin kahdenkeskisissä kohtaamisissa. Tässä tarkastelu ei ole rajattu ainoastaan kasvokkain tapahtuviin kohtaamisiin, vaan kontakteilla on tarkoitettu kaikkia asiakaskertomuksiin kirjattuja neuvotteluja, tapaamisia ja palveluja. Kontaktien määrän kautta tarkasteltuna sosiaalityöntekijän työ suuntautuu suurimmalta osin verkostoon joko ilman asiakasta tai hänen kanssaan. Asiakas on läsnä valtaosassa kontakteissa, mutta kohtaamiset painottuvat verkostomaiseen työskentelyyn. Sijaishuollossa olevan lapsen kohtaaminen rakentuu kohtaamistilanteessa suhteessa lapsen vanhempiin. Kohtaaminen ei saa aina positiivisia merkityksiä, jos lasta esimerkiksi huolettavat vanhempien päihteidenkäyttö tai se, etteivät vanhemmat

ole tulleet häntä tapaamaan sijaishuoltopaikkaan sovitusti. (Laitinen, Ojaniemi & Tallavaara 2007, 51–94.)

Toiminnallinen osallisuus

Tiilikainen (2008) luonnehtii lapsen toiminnallista osallistumisen tapaa sellaisena, jossa lapsi voi olla osallisena erilaisten toiminnallisten tapojen kautta. Toiminnallisuus voi olla esimerkiksi pelaamista, lapselle tärkeiden asioiden pariin syventymistä ja erilaisten työskentelyvälineiden kanssa toimimista. Lapsi saattaa haluta esitellä sosiaalityöntekijälle omia lelujaan tai piirtää hänen kanssaan. Lapsen osallistuminen ei tarvitse olla vain puheen kautta tapahtuvaa kertomista ja tiedon jakamista. Toiminnallinen osallistuminen tarkoittaa sosiaalityöntekijälle keinoa ottaa lapsi mukaan työskentelyyn sekä mahdollisuutta tutustua lapseen ja oppia tuntemaan lapsen tilannetta paremmin. (Tiilikainen 2008, 137–138.) Sosiaalityöntekijät saattavat käyttää erilaisia apuvälineitä toiminnallisen osallisuuden toteuttamisessa ja suunnitella kohtaamista etukäteen. Pesäpuu ry, valtakunnallinen lastensuojelujärjestö ja lastensuojelun erityisosaamisen keskus, on julkaissut erilaisia toiminnallisia välineitä lastensuojelutyön tueksi. Pesäpuu (2010) kertoo internet-sivuillaan, että yhdessä tekeminen ja toiminnallisuus edistävät lapsia ilmaisemaan itseään heille luontaisella tavalla. Asioiden näkyväksi tekeminen ja visualisoiminen auttavat lapsia muodostamaan tietoisuutta omista ajatuksistaan, tunteistaan, motiiveistaan, tavoistaan ja teoistaan. Toiminnallinen työskentely on sekä lasta että aikuista innostavaa, lapsen ja aikuisen välisen vuorovaikutuksen tukemista. Työskentelyn avulla voidaan virittäytyä tunneyhteyteen, auttaa keskittymään ja motivoimaan työskentelyyn, helpottaa löytämään ilmaisuja tunteille, ajatuksille ja kokemuksille sekä luoda selviytymiskeinoja. Toiminnallisten välineiden käyttö on suunnitelmallista ja tavoitteellista. Pesäpuu ry:n toiminnallisia välineitä ovat mm. nallekortit, vahvuuskortit, tunne tyypit sekä elämäni tärkeimmät asiat -kortit. Näitä välineitä on esitelty Pesäpuun tuote-esitteessä (2014). Nallekorttipakka sisältää 50 korttia, joissa nallet ilmentävät erilaisia tunnetiloja ja persoonallisuuden piirteitä. Korttien avulla voi käsitellä lapsen kanssa erilaisia ongelma- ja muutostilanteita tai tulevaisuuden suunnitelmia. Vahvuuskortteja voidaan puolestaan käyttää itsetunnon rakentamiseen, ongelman ratkaisuun tai tavoitteiden asettamiseen. Vahvuuskorteissa on erilaisia luonteenpiirteitä kirjoitettuna ja kuvitettuna. Erityisesti nuorten kanssa työskentelyyn tarkoitettussa Tunne tyypit -korttisarjassa on piirretty 30 erilaista hahmoa, joilla on kuvattu nuorten kokemusmaailmaa. Kortit voivat toimia keskustelun avaajana tai sulkijana. Ne rohkaisevat lasta tai nuorta kertomaan mielialasta, kokemuksista sekä auttaa tutustumaan myös omaan itseensä. (Pesäpuu 2014, tuote-esite.)

Kaikon ja Friisin (2013) mukaan lastensuojelun erilaiset menetelmät ovat välineitä tavoitteeseen pääsemiseksi. Tavoitteena voi olla esimerkiksi yhteistyösuhteen rakentuminen tai asiakkaan kuulluksi tuleminen ja kohtaamisen tukeminen. Välineiden tehtävänä on myös selkeyttää tilannetta ja toimia keskustelun apuvälineenä. (Kaikko & Friis, 112.) Liukkonen (2010) on havainnut viimeaikaisten lastensuojelussa tehtyjen tutkimusten ja kehittämishankkeiden osoittavan, että lasten kokemustiedon esiin saamiseksi lastensuojelussa on halukkuutta ja osaamista kehittää sekä käyttää erilaisia työmenetelmiä ja -välineitä. Erilaisten työmenetelmien käyttäminen vahvistaa asiakaslähtöistä työskentelyä. Usean työvälineen ja menetelmän tunteminen auttaa lastensuojelun työntekijää valitsemaan asiakkaan yksilöllisyyttä ja toimintakykyä vastaavan toimintatavan sekä huomioimaan niiden kuntoutukselliset ja eettiset tavoitteet. (Liukkonen 2010, 126–127.) Timonen-Kallio (2010) korostaa samalla tavalla erilaisten toimintamuotojen merkitystä, koska hänen mukaansa osallisuuden tavoitteen toteutuminen konkretisoituu työntekijän käyttämissä ammatillisissa menetelmissä ja välineissä. Lapsen osallisuuden ja lapsilähtöisyyden tulee näkyä myös työmenetelmissä. (Timonen-Kallio 2010, 14.)

Lapsen paikantava ja välillinen osallisuus

Tiilikainen (2008) kuvaa lapsen paikantavaa osallisuutta siten, että lapsi ei ole tapaamisen pääasiallinen osallistuja, vaan kuuntelija ja hetkittäinen osallistuja. Tämä kuvaa kohtaamisen painopistettä, missä lapsen vanhemmat ovat keskiössä. Lapsi saattaa tulla hetkittäin paikalle ja osallistua keskusteluun, mutta poistua hetken kuluttua paikalta. Tiilikaisen omassa tutkimuksessa lapset saattoivat olla taustalla tai kuunnella vanhempien kanssa käytävää keskustelua kauempana lapsen paikantavassa osallisuudessa. Välillistä osallisuutta puolestaan kuvaa se, että lapsi ei ole lainkaan paikalla muutoin kuin vanhempiensa ja sosiaalityöntekijöiden puheen ja keskustelun kautta. Välillisen osallisuuden mahdollistuminen edellyttää sosiaalityöntekijältä lapsen henkilökohtaista tapaamista. Sosiaalityöntekijän tulee kyetä hahmottamaan käsiteltäviä asioita myös lapsen kannalta tärkeiden asioiden huomioimisella ja siten lapsen henkilökohtainen tapaaminen on tärkeää. (Tiilikainen 2008, 139–141.)

Lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja lapsen suhteen vaikutus osallisuuteen

Pölkki, Vornanen, Pursiainen ja Riikonen (2012) ovat tutkineet lasten osallisuutta lastensuojelun prosesseissa sijoitettujen lasten sekä sosiaalityöntekijöiden kokemana. Tutkimuksen mukaan lapset toivovat, että sosiaalityöntekijä olisi heistä aidosti kiinnostunut, kuuntelisi ja ottaisi lasten mielipiteitä huomioon. Lapset etsivät totuudenmukaista tietoa sijoitukseen johtaneista syistä sekä tulevaisuuden suunnitelmista. Lapset kokivat, että he tulivat paremmin kuulluiksi ja kykenivät

vaikuttamaan asioihin enemmän sijaishuollon aikana kuin aikaisemmissa prosesseissa. (Pölkki, Vornanen, Pursiainen & Riikonen 2012, 107.)

Goodyer (2011) on perehtynyt ulkomaisiin tutkimuksiin lastensuojelun sijaishuollosta ja esittää tutkimusten perusteella lasten mielipiteitä sosiaalityöntekijöistä. Lasten mukaan sosiaalityöntekijät eivät kuuntele. Sosiaalityöntekijät luulevat tekevänsä parhaat päätökset lapsen puolesta, vaikka eivät edes tunne lasta. Lisäksi lapsilla on tunne siitä, että sosiaalityöntekijät kertovat aina jollekin toiselle asiasta, jos heille avautuu. Tutkimusten perusteella lapset halusivat ehdotonta salassapitovelvollisuutta sosiaalityöntekijän kanssa toimiessaan, luottamusta sekä asioiden puhumista suoraan. Sosiaalityöntekijän tulisi olla hyvä kuuntelija, joka olisi saatavilla. (Goodyer 2011, 67.)

Esteet osallisuudelle ja keinoja sen saavuttamiseksi

Pölkin, Vornanen, Pursiainen ja Riikosen (2012) tutkimuksessa sosiaalityöntekijät nostivat esiin lapsen osallisuuden toteutumisen esteeksi työntekijöiden resurssi- ja aikapulan. Tämän lisäksi ongelmakohtana nähtiin se, että lastensuojelutyössä ei ole riittävästi sosiaalityöntekijän kelpoisuuden omaavaa henkilökuntaa. Tutkimuksessa osallisuuden esteeksi saattoi nousta työntekijän kokemattomuus lapsista, rohkeuden puute sekä riittämätön ja aito läsnäolo lapsen kanssa työskennellessä. Jos sosiaalityöntekijällä on aikuiskeskeinen työskentelytyyli, lasta ei tavata tai kohtaamiset ovat lyhyitä, lapsen ja sosiaalityöntekijän välille ei rakennu luottamuksellista suhdetta. Myös organisaatio saattaa olla lapsen osallisuuden esteenä silloin, kun työnjako on epäselkeä ja voidaan luottaa vain viranomaistietoon. (Pölkki, Vornanen, Pursiainen & Riikonen 2012, 121–123.)

Archard ja Skivenes (2009) ovat tutkineet lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden käsityksiä osallisuudesta Norjassa sekä Englannissa. Tutkijoiden mukaan lapsen kuuleminen ja osallisuuden merkitys tunnustetaan yleisesti. Sosiaalityöntekijä kuitenkin aikuisena määrittää ja oikeuttaa itsensä tekemään valintoja, missä ja miten hän huomioi lapsen iän ja kehitystason. Sosiaalityöntekijät halusivat suojella lasta joissain tapauksissa erityisesti, kuten esimerkiksi seksuaalisen hyväksikäytön tai perheväkivallan ollessa kyseessä, jolloin he eivät sallineet lapsen osallisuutta lainkaan. Tutkimuksessa nousi esiin se, miten aikuisen tehtävä on huomioida lasten etu sekä se, että lapset ovat lojaaleja vanhemmilleen. Lapset saattavat kertoa asioista siten kuin arvelevat vanhempiansa haluavan asioiden olevan tai miten lapset itse toivovat asioiden olevan. Lapsella voi

olla myös neuvotteleva suhtautumistapa viranomaisen kanssa työskentelyssä, mikä huomioitava asia. (Archard & Skivenes 2009, 392–394.) Myös Pölkki ym. (2012) ovat tutkimuksessaan havainneet, että lasten lojaalisuus vanhempiaan kohtaan on vaikeuttanut lasten oman mielipiteen ilmaisua (Pölkki, Vornanen, Pursiainen & Riikonen 2012, 107).

Lapsi voi olla esteenä myös itse omalle osallisuudelleen, aina ei siten ole kyse sosiaalityöntekijästä tai lastensuojelun organisaation tavasta toimia. McLeod (2007) tuo tutkimuksessaan esille sen, että esteenä nuorten tai lasten osallisuudelle voi olla heidän oma vastustus ja käyttäytyminen, mikä voi tulla esille hyvin erilaisina tapoina ja keinoina. Vastustaminen voi olla passiivista tai aktiivista. Lapset saattoivat tutkimuksessa esimerkiksi antaa epäluotettavaa tietoa kertoessaan muunneltua totuutta, heillä oli fantasioita, he kielsivät asioiden olemassaoloa sekä käyttivät liioittelua tai aiheen vaihtamista keinona välttää osallisuutta. Aggressiivinen käyttäytyminen esti myös mahdollisuuden osallisuuteen. McLeodin mukaan nuorten parissa työskentelevien viranomaisten pitää olla valmistautuneita mahdolliseen vastustukseen sekä haasteisiin, kohtaamaan odottamatonta. Työntekijöiden pitää luottaa itseensä ja asettaa omat olettamuksensa kyseenalaisiksi. Tutkijan mukaan suurin este kuulemiselle kuitenkin on se, että aikuiset eivät halua kuulla, mitä lapset sanovat. (McLeod 2007, 281–285.)

Meillä Suomessa monilla yhteiskunnan alueilla on lähdetty luomaan käytäntöjä, jotka parantavat lasten osallisuutta. Oranen (2008) on ollut mukana lastensuojelun kehittämisohjelman lasten osallisuus -osahankkeessa, jonka tavoitteena oli saada tietoa, miten lapset ja nuoret voisivat olla osallisena lastensuojelun kehittämisessä ja toiminnoissa. Hankkeen tavoitteena oli kehittää lasten ja nuorten osallistumisen käytäntöjä. Tulokset osoittivat, että lasten ja nuorten kanssa voidaan keskustella lastensuojelusta jopa siten, että lastensuojelun käytännöistä ja ilmiöistä voidaan keskustella yleisellä tasolla. Asiakkaina olleilla lapsilla on paljon kokemuksia, ajatuksia sekä mielipiteitä. Lapset ovat valmiita kertomaan kokemuksistaan, kun työntekijällä on kiinnostusta ja aikaa kuunteluun. Asiakassuhteen perustana on luottamus. Suhde täytyy rakentaa ja sen rakentaminen vaatii aikaa asiakkaan omaa rytmiä kunnioittaen. (Oranen 2008.)

Muukkosen (2009) mukaan lapsen osallisuuden mahdollistamiseksi on valittava lapsen ikätasoon sopivia toimintamuotoja. Myös vauva voi olla osallinen, kun hänestä puhutaan vanhempien kanssa tai sosiaalityöntekijä on vuorovaikutuksessa suoraan vauvan kanssa. Leikki-ikäisen lapsen osallisuus puolestaan vaatii sopivien tilojen ja välineiden olemassaoloa, koska lapsella tulee olla mahdollisuus leikkiin puhumisen lisäksi. Kouluikäisen osallisuuden toteuttamiselle löytyy

enemmän toimintatapoja, nuorten kohdalla puolestaan kannattaa huomioida esimerkiksi kaverit ja muut kodin ulkopuolella olevat nuorelle tärkeät ryhmät. (Muukkonen 2009, 165–166.)

3.5 Asiakassuunnitelma sosiaalityöntekijän ja lapsen kohtaamistilanteena

Asiakassuunnitelma on merkittävä työväline lastensuojelun sosiaalityöntekijälle, mutta myös lastensuojelulain määrittämä menettely lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja lapsen kohtaamisesta. Lastensuojelulain 30 §:n mukaan lastensuojelun asiakkaalle on laadittava lastensuojelun asiakassuunnitelma, johon kirjataan ne olosuhteet ja asiat, joihin pyritään vaikuttamaan. Asiakassuunnitelma on tehtävä yhteistyössä lapsen ja hänen huoltajansa sekä tarvittaessa lapsen muun laillisen edustajan, vanhemman, muun lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastaavan tai lapselle läheisen henkilön kanssa, ellei siihen nähdä ilmeistä estettä. Erityisesti huostaan otettua lasta koskevaan asiakassuunnitelmaan kirjataan sijaishuollon tarkoitus ja tavoitteet, erityisen tuen ja avun järjestäminen lapselle, hänen vanhemmilleen, huoltajilleen tai muille lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastaaville henkilöille. Lisäksi suunnitelmaan kirjataan, miten lapsen yhteydenpito ja yhteistoiminta lapsen vanhempien ja muiden lapselle läheisten lapselle ihmisten kanssa toteutetaan. Samalla huomioidaan lapsen edun mukaisella tavalla tavoite perheen jälleenyhdistämisestä. Asiakassuunnitelman 30. pykälään on tehty sanallisia muutoksia, jotka ovat tulleet voimaan 1.4.2015 alkaen. Pykälään on lisätty maininta, että asiakassuunnitelma laaditaan tarvittaessa yhteistyössä muun sosiaali- ja terveydenhuollon kuten päihde- ja mielenterveyshuollon kanssa (Lastensuojelulaki 30.12.2014, 30 §.) Tämän lisäyksen kautta neuvotteluun voi osallistua henkilöitä, joiden osallistumisen ehkä lapsi tai vanhemmat haluaisivat kieltää. Timonen-Kallio (2010) toteaa, että asiakassuunnitelmaa laadittaessa tulisi noudattaa lastensuojelun yleisiä periaatteita siten, että lapsia tulisi osallistaa asiakassuunnitelman laatimiseen. Lapset ovat oman elämänsä ja arkensa asiantuntijoita. Asiakassuunnitelmassa olisi tärkeää pohtia lapsen kohtaamisen ja tapaamisen merkitystä lapsen itsensä kannalta. (Timonen-Kallio 2010, 12–14.)

Thomas ja O’Kane (1999) ovat tehneet tutkimusta lasten osallisuudesta päätöksenteossa, erityisesti asiakassuunnitelman neuvottelutilanteessa. Heidän mukaansa sijaishuollossa olevat lapset ovat erilaisessa asemassa verrattuna tavallisiin lapsiin, kun tarkastellaan päätöksentekoa lasten elämässä. Yksi tällainen ero on lukuisten aikuisten ihmisten määrässä, jotka ovat vastuussa sijoitetusta lapsesta niin päivittäisestä arjesta kuin pidemmän suunnitelman laatimisesta. Tutkimukseen 225 osallistuneista 8–12-vuotiaista lapsista puolet tai kaksi kolmasosaa sai kutsun osallistua asiakassuunnitelman neuvotteluun. Suurin osa kutsutuista lapsista otti kutsun vastaan. Lasten

osallisuus asiakassuunnitelman neuvottelutilanteissa on kasvanut aikaisempaan, mutta edelleen on useita lapsia, joita ei kutsuta ja jotka kutsun saadessaan valitsevat mieluummin siten, etteivät osallistu. Lapset saavat kutsun asiakassuunnitelman neuvotteluun sitä epätodennäköisemmin, kun on kysymys isoista päätöksistä tai kun vanhempien ja viranomaisten välillä on ristiriitoja. Lapset haluavat osallistua, saada tietoa sekä tilaisuuden puhua omista asioistaan. Lapsilla itsellään oli monenlaisia syitä osallistua neuvotteluun, koska oli kyse heidän omasta elämästään, mahdollisuus puhua ja tulla kuulluksi. Lapset eivät halunneet aikuisten tekevän päätöksiä heidän selän takana. Lapset halusivat myös selvittää, mitä on meneillä ja monet osallistuivatkin neuvotteluun saadakseen tietoa omasta tilanteestaan tai kuullakseen mitä aikuisilla on sanottavaa. Lasten osallistuminen neuvotteluun ei ole tyydyttävällä tasolla, koska lapset eivät useinkaan tiedä etukäteen ketkä neuvotteluun osallistuvat, mistä aiheesta siellä keskustellaan ja miksi. Lisäksi lapset eivät ole tietoisia omista oikeuksistaan osallistua päätöksentekoon. (Thomas & O’Kane 1999, 221–230.)

Paljon on vielä tehtävää, että lasten osallisuus asiakassuunnitelmassa toteutuisi. Laitinen ym. (2007) näkevät asiakkaan osallisuuden toteutumisen haastavaksi laajassa asiakassuunnitelman neuvottelussa, koska osallistujien määrä on usein runsas. Osallisuuden toteutuminen vaatii hienovaraisen ja turvallisen kohtaamisen tutun työntekijän kanssa. Lasten osalta turvallinen asiakkuus vaatii hienosyistä perusteluiden, tavoitteiden, yksittäisten toimenpiteiden ja koko prosessin avaamista. (Laitinen ym. 2007, 137.)

4 TUTKIMUSONGELMA JA TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

4.1 Tutkimusongelma

Tutkimukseni tavoitteena on selvittää:

- 1) Mitä on lapsen osallisuus lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja sijaishuollossa olevan lapsen vuorovaikutustilanteissa?
- 2) Miten lastensuojelun sosiaalityöntekijät haluavat toimia omassa työssään, että lapsen osallisuus toteutuu?

Tavoitteenani on selvittää, millaisia käsityksiä lastensuojelun sosiaalityöntekijöillä on lapsen osallisuudesta sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa. Vuorovaikutus käsitetään tässä tutkimuksessa sijaishuollossa olevan lapsen ja lastensuojelun sosiaalityöntekijän tapaamisena, jossa kohdataan kasvokkain. Kohtaamistilanteessa voi olla läsnä muitakin, esimerkiksi sijaishuoltopaikan henkilökuntaa tai lapsen perhettä. Kerään tutkimukseni aineiston haastattelemalla lastensuojelun sosiaalityöntekijöitä, joilla on käytännön kokemusta huostaan otetuista lapsista. Lisäksi tavoitteenani on innostaa sosiaalityöntekijöitä löytämään uusia toimintatapoja, joiden avulla he voisivat huomioida erityisesti lapsen osallisuutta.

4.2 Tutkimuksen metodologiset menetelmät

Tutkimukseni on kvalitatiivinen eli laadullinen tutkimus, jossa pyritään ymmärtämään tutkittavaa ilmiötä eli lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden käsityksiä osallisuudesta sekä toiveita sen toteuttamiseksi lapsen ollessa sijaishuollossa. Puusan ja Juutin (2011) mukaan laadullinen tutkimus korostaa todellisuuden ja todellisuudesta saatavan tiedon subjektiivista luonnetta. Laadullinen tutkimus tarkastelee yksittäisiä tapauksia, jolloin tutkimukseen osallistuvien ihmisten näkökulmat sekä tutkijan oma vuorovaikutus yksittäisen havainnon kanssa korostuvat. Keskiössä siten ovat tutkittavien omat kokemukset. Tutkimuksen tehtävänä on löytää teoreettisesti sopiva tulkinta tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä. (Puusa & Juuti 2011, 47–48.) Hirsjärvi ja Hurme (2001) kuvaavat laadullista tutkimusta siten, että se pyrkii kontekstuaalisuuteen, tulkintaan ja toimijoiden näkökulman ymmärtämiseen. Se tutkii merkityksiä, mitä kautta saattaa korostua kvalitatiivisen tutkimuksen tulkitseva eli hermeneuttinen luonne. Tutkija ja tutkimuksen kohde ovat vuorovaikutuksessa keskenään, jolloin tutkija on myös mukana luomassa tutkimansa kohdetta.

Kvalitatiivinen tutkimus ei ole arvoista vapaata, ero tosiasioiden ja arvojen välillä ei ole aina selvää. Tutkimuksen raportointi on kuvailevaa. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 21–24.) Tutkimuksessani pyrin selvittämään mitä sijaishuollossa olevan lapsen osallisuus on erilaisissa vuorovaikutustilanteissa, joissa hän kohtaa lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja miten sosiaalityöntekijät löytävät keinoja lapsen osallisuuden toteutumiseksi.

Metodologiseksi lähestymistavaksi eli tutkimustekniikaksi olen valinnut fenomenografian. Fenomenografia on saanut alkunsa 1970-luvulla Göteborgin yliopistossa Ference Martonin tutkimuksista, joissa hän tutki opiskelijoiden erilaisia käsityksiä oppimisesta (Metsämuuronen 2006, 108). Ahosen (1994) mukaan fenomenografia tarkoittaa ilmiön kuvaamista tai ilmiöstä kirjoittamista. Se tutkii, miten yleisesti tulkitaan ympäröivän maailman ilmentymistä ja rakentumista ihmisen tietoisuudessa. (Ahonen 1994, 114.) Fenomenografia tutkii siten ihmisten käsityksiä asioista. Käsitykset voivat vaihdella ja olla hyvin erilaisia riippuen esimerkiksi henkilön koulutustaustasta tai kokemuksista. Käsitys on dynaaminen ilmiö, mikä tarkoittaa sitä, että käsitykset saattavat muuttua ajan kuluessa. (Metsämuuronen 2006, 108.) Koskinen (2011) puolestaan kuvaa fenomenografista lähestymistapaa siten, että se tarjoaa mahdollisuuden kuvailla, analysoida ja ymmärtää yksilöiden käsityksiä. Tutkimus on luonteeltaan kuvailevaa ja haastateltavien käsitysten kautta uutta tietoa tuottavaa raportointia. Yksilöiden käsitykset kohteena olevasta ilmiöstä ollessa tutkimuksen kohteena, on huomioitava, että fenomenografiassa ei tutkita ajattelu- ja havaintoprosesseja, eikä niiden syvintä olemusta. Kuvaileva tutkimus vastaa kysymykseen mitä tai miten. (Koskinen 2011, 268; Järvinen & Järvinen 2004, 83.) Tutkimuksessani tutkimuskysymyksiäni vastaavat juuri tuota jälkimmäistä eli miten lastensuojelun sosiaalityöntekijät määrittelevät lapsen osallisuutta sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteissa sijaishuollon aikana ja miten sosiaalityöntekijät haluavat toimia omassa työssään, että lapsen osallisuus toteutuu. Koskinen (2011) selvittää, että fenomenografiassa käsitykset tulkitaan merkityksenantoprosesseiksi, jolloin käsitykset saavat mielipidettä syvemmän ja myös laajemman merkityksen. Käsitykset voidaan jakaa ensimmäisen ja toisen asteen näkökulmiksi. Ensimmäisen asteen näkökulma kuvaa objektiivista todellisuutta sellaisenaan, kun taas toisen asteen näkökulma korostaa todellisuuden rakentumista sosiaalisesti ja konstruktiiivisesti. Fenomenografia on kiinnostunut tästä toisen asteen näkökulmasta. (Koskinen 2011, 268–269.) Järvinen ja Järvinen (2004) selventävät ensimmäisen ja toisen asteen näkökulmia siten, että ensimmäisen asteen näkökulmassa orientoidutaan ympäröivään maailmaan ja siitä tehdään päätelmiä. Fenomenografian kiinnostuksen kohteena olevassa toisen asteen näkökulmassa orientoituminen tapahtuu ihmisten ajatuksiin ja käsityksiin heidän ympärillään olevasta maailmasta tai heidän kokemuksiinsa siitä. Tutkija tekee päätelmiä näistä lähtökohdista

käsin. (Järvinen & Järvinen 2004, 83.) Fenomenografiassa todellisuus muodostuu yksilön oman tulkinnan kautta ja siten tutkimuskohteeksi muovautuvat ihmisten yksilölliset tavat, joilla he kokevat ja käsittävät erilaisia ilmiöitä (Koskinen 2011, 268–269).

Ahosen (1994) mukaan fenomenografinen tutkimus etenee neljän eri vaiheen kautta. Ensimmäisessä vaiheessa tutkija kiinnittää huomiota asiaan tai käsitteeseen, josta saattaa olla erilaisia käsityksiä. Seuraavassa vaiheessa tutkija perehtyy asiaan tai käsitteeseen teoreettisesti ja jäsentää siihen liittyviä erilaisia näkökohtia. Kolmannessa vaiheessa tutkija haastattelee henkilöitä, jotka ilmaisevat erilaisia käsityksiään asiasta ja lopuksi tutkija luokittelee käsitykset niiden merkitysten perusteella. Erilaisuuksien havaitsemiseksi tutkija kokoaa käsitteet vielä ylemmän tason merkitysluokkiin eli kategorioihin. (Ahonen 1994, 115.) Omassa tutkimuksessani kohdistan huomioni osallisuuden käsitteeseen, miten lastensuojelun sosiaalityöntekijät määrittävät tätä ja mitä erilaisia tulkintoja he siitä tuottavat kohdatessaan lasta. Lisäksi toivon löytäväni erilaisia työtapoja osallisuuden toteuttamiseksi lastensuojelun sosiaalityössä.

Itselleni fenomenografinen tutkimusmenetelmä on uusi, koska en ole opinnoissani aiemmin törmännyt tähän. Fenomenografiaa onkin käytetty lähinnä kasvatustieteissä ja terveystieteissä (Koskinen 2011, 267). Tutkimusmenetelmää on käytetty jonkin verran myös sosiaalialalla. Esimerkiksi Vaininen (2011) on tehnyt väitöskirjansa Sosiaalityöntekijät sosiaalisen ammattilaisina fenomenografisella tutkimusotteella käyttäen tiedonkeruumenetelmänä ryhmähaastattelua. Fenomenografia tutkimusmenetelmän avulla koen pääseväni tarkastelemaan tuloksia syvemälle, koska voin käyttää tarkkaa kategorisointia tulkintani apuna.

Tutkimukseni teoreettinen aineisto on kerätty sähköisen tiedonhaun avulla käyttäen Tampereen yliopiston Nelli-portaalin ulkomaista artikkelitietokantaa EBSCOhost Academic Search Premieriä. Hain aineistoa useilla erilaisilla hakusanavaihtoehdoilla, esimerkiksi *child participant and social work, involvement and social work, participa* and child welfare, foster care*. Tarkastelin jokaista löytämäni artikkelia ensin abstraktitasolla, jonka jälkeen valitsin tutkimukseen mukaan tutkimuskysymystäni parhaiten vastaavat artikkelit ja tutustuin niihin tarkemmin. Lisäksi olen kerännyt aineistoa muiden ulkomaisten ja suomalaisten aihetta käsitelleiden tutkimusten lähdeluetteloiden kautta sekä hyödyntänyt omaa sosiaalityön kandidaatin työtäni Osallisuus lastensuojelussa. Ohjaajani on myös antanut minulle arvokkaita ehdotuksia hyvistä lähteistä, joita olen hyödyntänyt tässä tutkimuksessani.

Tutkimusluvan olen hakenut kahdesta kaupungista. Nämä molemmat kaupungit kuuluvat Suomen 20 suurimman kunnan joukkoon väkilukunsa perusteella, helmi-maaliskuussa 2015. Halusin tutkimukseeni mukaan isoja kuntia löytääkseni varmuudella kokemusta sijaishuollosta ja sijaishuollossa olevien lasten kanssa toimimisesta. Tutkimuslupahakemuksiini suhtauduttiin myöntäväsi. Tutkimusluvassa hain lupaa haastatella lastensuojelun sosiaalityöntekijöitä, jotka työskentelevät huostaan otettujen lasten kanssa tai joilla on työkokemusta sijoitettujen lasten kanssa työskentelystä. Tutkimuslupahakemuksen mukaan olin liittänyt tutkimussuunnitelmani, jossa oli mukana lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden teemahaastattelukysymykset. Tutkimuslupien myöntämisen jälkeen otin yhteyttä sähköpostitse sekä myös puhelimitse lastensuojeluyksiköihin sopiakseni haastattelujen ajankohdista.

4.3 Haastattelu tutkimusmenetelmänä

Koskisen (2011) mukaan fenomenografisen tutkimuksen pääasiallinen aineiston keruumenetelmä on haastattelu ja erityisesti syvähaastattelu. Muina aineiston keruumenetelminä on käytetty esimerkiksi ryhmähaastatteluja, piirroksia tai historiallisia dokumentteja. (Koskinen 2011, 270.) Tutkimukseni aineistonkeruumenetelmänä on fenomenografisen tutkimuksen mukaisesti haastattelu, joka on tietojen keräämistä sosiaalisessa vuorovaikutustilanteessa. Haastattelu on ennalta suunniteltua ja päämäärätietoista toimintaa, jossa erityisesti kielen merkitys korostuu. Haastattelija ohjaa haastattelutilannetta ja pyrkii motivoimaan osallistujia osallistumaan koko haastattelutilanteen ajan. Osallistujien tuottamaa tietoa käsitellään luottamuksellisesti. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 42–49; Ruusuvuori & Tiittula 2005, 23.) Haastattelun lähtökohtana on empirismi eli kokemukseen pohjautuva tietokäsitys. Kerään tutkimuksen aineiston haastattelemalla lastensuojelun sosiaalityöntekijöitä, joilla on käytännön kokemusta huostaan otetuista lapsista. Tutkijana tulkitseen ammattilaisten tekemiä tulkintoja haastattelun teemana olleista asioista. Puusan (2011) mukaan haastattelumenetelmällä kerätty aineisto on näytteeseen valittujen henkilöiden tekemiä tulkintoja asioista, tapahtumista ja ilmiöistä. Tutkijan tekemä analyysi haastateltavien ajatuksista ja kokemuksista tulee olemaan lopulta tutkijan omaa puhetta, vaikka tutkija onnistuisi tuomaan esiin tutkittavien ajatuksia. (Puusa 2011, 73.)

Haastattelumenetelmäksi valitsin ryhmähaastattelun, koska useampien henkilöiden läsnäolo samanaikaisesti tuottaa mielestäni enemmän keskustelua sekä mahdollisuuksia muodostaa uusia ajatuksia. Ryhmähaastattelulla halusin varmistaa, että saisin erilaisia vastauksia etenkin viimeiseen tutkimuskysymykseeni koskien sosiaalityöntekijöiden mahdollisuutta toimia toisella tavalla lapsen

osallistamiseksi. Puusan (2011) mukaan ryhmähaastattelu on tilanne, missä paikalla on yhtäaikaaisesti samalla kertaa useita haastateltavia. Keskeisimpänä tavoitteena on saada aikaan ryhmäkeskustelu kiinnostuksen kohteena olevasta asiasta. Ryhmähaastattelua voidaan hyödyntää monenlaisten ilmiöiden tutkimisessa. (Puusa 2011, 84.) Sitä on käytetty esimerkiksi markkina- ja tiedotustutkimuksissa sekä useissa pedagogisissa hankkeissa (Hirsjärvi & Hurme 2001, 61). Ryhmähaastattelutilanteessa haastattelija voi kohdistaa kysymyksen vuorotellen kaikille osallistujille, vaikka keskustelua käydään ryhmässä. Tällä tavoin kontrolli tilanteesta pysyy koko ajan haastattelijalla ja vuorovaikutus painottuu haastattelijan ja kunkin osallistujan välille. Ryhmähaastattelu tulee erottaa ryhmäkeskustelusta, missä ryhmän vetäjä pyrkii saamaan osallistujien välille vuorovaikutuksen ja tarjoaa ikään kuin ryhmän ulkopuolelta keskusteluteemoja keskusteltavaksi ryhmäläisille. (Valtonen 2005, 223–224.) Ryhmähaastattelussa tulee huomioida ryhmän dynamiikka ja se, miten erilaiset valtahierarkiat voivat vaikuttaa haastattelutilanteeseen, kuka puhuu ja millaisia asioita haastattelussa tuodaan esille (Hirsjärvi & Hurme 2001, 63). Pyrin huomioimaan tämän haastattelutilanteessa esittämällä kysymyksiä kaikille osallistujille sekä analysoidessani haastatteluja. Sosiaalityöntekijöiden yhteiset pohdinnat sekä mahdolliset kiistanalaiset asiat mahdollistavat tutkijalle ryhmän toiminnan ja yhteisöllisyyden havainnoinnin kulttuurisena ryhmänä (Puusa 2011, 84–85).

Ryhmähaastattelua voidaan kuvata myös sanalla täsmäryhmähaastattelu eli fokusryhmähaastattelu (*focus group interview*). Tämä tarkoittaa sitä, että ryhmä on tarkoin määritelty, kuten tutkimuksessani huostassa olevan lapsen kanssa toimineet tai toimivat lastensuojelun sosiaalityöntekijät. He ovat oman alansa asiantuntijoita, joilla on mahdollisuus kehittää omaa työtään ja saada aikaan muutoksia. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 62.) Ryhmähaastattelu sopii mielestäni sosiaalityöntekijöiden haastattelutavaksi hyvin, koska sosiaalityöntekijät ovat tiivis ryhmä ja sitä kautta heillä on yhteinen kiinnostus asiaan (Vuorela 2005, 38).

Tutkimushaastattelun lajit eroavat toisistaan strukturointiasteen eli haastattelutilanteen ohjaavuuden perusteella, kuinka vapaamuotoisesti haastattelutilanteessa edetään. Käytän tutkimuksessani teemahaastattelumenetelmää, joka on puolistrukturoitu haastattelumenetelmä. Sen metodisiin ominaisuuksiin kuuluu olennaisena osana se, että haastattelun lähtökohdat on ennalta päätetty ja sitä kautta tutkija ohjaa keskustelua ilman, että kontrolloi sitä kokonaan. (Puusa 2011, 80–81.) Hirsjärvi ja Hurme (2001) kuvaavat teemahaastattelun kohdentuvan tiettyihin teemoihin eli aihepiireihin. Lähtökohtana on se, että kaikilla tutkittavilla on kokemusta asiasta. Kysymykset ovat ennalta määrättyjä ja ne ovat kaikille haastateltaville samat, haastattelija voi kuitenkin vaihdella

kysymysten sanamuotoa tilanteen mukaan. Haastateltavat voivat vastata kysymyksiin omia sanoja käyttämällä, vastauksia ei ole sidottu valmiisiin vastausvaihtoehtoihin. Teemahaastattelu pyrkii huomioimaan sen, että haastateltavat tekevät omia tulkintojaan asioista ja antavat niille omia merkityksiään, mikä on tämän tutkimuksen kannalta tärkeä asia. Merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 47–48.) Puusan (2011) mukaan teemahaastattelussa on oletuksena se, että tutkija ymmärtää kontekstin ja kykenee puhumaan tämän avulla haastateltavien kanssa samaa kieltä. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkijan tulisi etukäteen perehtyä esimerkiksi tutkittavien työorganisaatioon tai työnkuvaan ennen haastattelutilannetta. (Puusa 2011, 82.) Tutkijana minulla itselläni on työkokemusta sijaishuollon sosiaalityöntekijänä työskentelystä, mistä syystä koen teemahaastattelun sopivan käyttööni. Toisaalta pohdin, onko minulla liikaa ennakkokäsityksiä, jotka voivat vaikuttaa tutkimuksen tuloksiin tai niiden havainnointiin.

Tutkimuksessani on yhteensä kolme teemahaastatteluryhmää. Näitä ryhmiä voi kuvailla vasta-alkajien, ammattilaisten sekä kokeneiden sosiaalityöntekijöiden ryhmiksi heidän työkokemuksensa perusteella. Haastateltavien työkokemus vaihteli kahden kuukauden työkokemuksesta yli 20 vuoden työkokemukseen. Tutkimuksessani ei ole kuitenkaan tarkoitus vertailla eri ryhmiä keskenään, vaan ryhmien työkokemusten erilaisuus nousi esiin aineistosta. Kahdessa ryhmässä oli kolme haastateltavaa ja yhdessä ryhmässä oli seitsemän haastateltavaa. Tutkimukseen on osallistunut siten yhteensä 13 lastensuojelun sosiaalityöntekijää. Yhden ryhmän mukana sosiaalityön opiskelija seurasi haastattelua osallistumatta kuitenkaan tutkimukseen. Opiskelijan läsnäolo sopi kaikille tämän haastatteluryhmän jäsenille ja tutkijana en halunnut rajata häntä ulkopuolelle. Kaikki haastattelut on tehty viikon 12 aikana maaliskuussa 2015. Haastattelujen tekeminen jännitti, vaikka itselläni on paljon työkokemusta erilaisten neuvottelujen ohjaamisista, mutta tilanne oli minulle uusi ja erilainen. Valmistauduin haastatteluihin lukemalla uudelleen teema- ja ryhmähaastatteluihin liittyvää kirjallisuutta. Huolellinen valmistautuminen kannatti, sillä haastattelut menivät mielestäni hyvin. Sosiaalityöntekijöiden keskustelut olivat tutkimustehtävän kannalta mielenkiintoisia ja ilmapiiriltään positiivisia. Tutkijana minulle välittyi tunne siitä, että jokainen ryhmän jäsen kykeni osallistumaan keskusteluun haluamallaan tavalla. Tutkijana tunsin olevani aitiopaikalla, kun sain kuunnella sosiaalityöntekijöiden ajatuksia ja ammatillista pohdintaa lapsen osallisuudesta. Olen hyvin kiitollinen siitä, että minut otettiin vastaan lämpimästi ja sain sosiaalityöntekijöiden kiireistä aikaa hetkeksi itselleni. Toisaalta toivon, että haastattelu myös antoi sosiaalityöntekijöille tilan ja ajan pohtia tärkeää asiaa oman työn kannalta. Haastattelun jälkeen joku saattoi pohtia, miten hänen tulisi varata tapaaminen lapsen kanssa, miksi siirtää sitä myöhempään ajankohtaan tai ryhmä jatkoi keskustelua uusien toimintatapojen mahdollisesta kokeilusta ja käytäntöjen jakamisesta.

Ryhmähaastattelut on tallennettu nauhurin avulla ja purettu välittömästi litteroinnin eli sanasanaisen puhtaaksikirjoituksen avulla. Puhtaaksi kirjoittamisessa en ole hyödyntänyt pikkutarkkaa litteroinnin purkamista, kuten erilaisten äänenpainojen, huokauksien tai taukojen mittaamista. Ne eivät ole kiinnostuksen kohteenani, eivätkä kuulu fenomenografiseen analysointiin. Puhtaaksi kirjoitettua aineistoa kertyi yhteensä 73 sivua, Times New Roman tekstityylillä kirjoitettaessa, koko 12.

4.4 Haastattelun analysointi

Käytän tutkimuksessani fenomenografista laadullista analyysia, joka Ahosen (1994) mukaan on merkitysten tulkitsemista, lähtökohtana teoria ja aineiston lukeminen. Keskeisintä analyysivaiheessa on erilaisten käsitysten tunnistaminen ja niiden kuvaaminen kategorioina. Tutkija tulkitsee aineistosta erilaisia merkityksiä, jotka muodostuvat kategorioiksi eli teemoiksi. Kategorioissa voi olla myös yhdistettynä useita samankaltaisia merkityksiä. Analyysin tavoitteena on yhdistää kategorioita vielä ylemmän tason kategorioiksi, jolloin ne selittävät käsityksiä yleisemmällä tasolla. (Ahonen 1994, 119–146.) Koskinen (2011) selvittää, miten merkityskategorioiden muodostamisen jälkeen merkityskategorioista voidaan tehdä kuvauskategorioita, joita on kolme erilaista: horisontaalinen, vertikaalinen ja hierarkkinen. Vertikaalisessa kuvauksessa kategoriat ovat jonkin aineistosta nousevan kriteerin mukaan keskinäisessä järjestyksessä, ei kuitenkaan paremmuusjärjestyksessä. Horisontaalisessa kuvauksessa laadullisesti erilaiset kategoriat ovat keskenään tasavertaisia ja samanarvoisia, jolloin kategorioiden väliset erot ovat sisällöllisiä. Hierarkkisessa kuvauksessa puolestaan käsitykset ovat toisiinsa katsottuna eritasoisia esimerkiksi teoreettisuuden perusteella tai ne esitetään esimerkiksi kattavuusjärjestyksessä. (Koskinen 2011, 270–271.)

Haastattelun analysoinnin olen aloittanut lukemalla litteroitua tekstiä useaan otteeseen. Tekstin tullessa tutuksi lähdin alleviivaamaan samankaltaisia asioita ja kirjoittamaan muistiinpanoja omista huomioistani. Kategorioiden löytyminen tuntui aluksi erittäin haastavalta ja välillä jo epätoivoisena pohdin, olenko valinnut oikean analyysimenetelmän. Kategorioiden löytämiseksi lähdin ensin selvittämään, mitä ja miten esittämiini haastattelukysymyksiin on vastattu, koska se tuntui aluksi helpommalta tavalta lähestyä aineistoa. Kokosin vastaukset yhteen ja lähdin lukemaan niitä useaan kertaan läpi. Lukemisen ja tekstiin tutustumisen kautta erilaiset kuvauskategoriat alkoivat hahmottua, aluksi hyvin yksittäisinä asioina, mutta sitten myös siten, että niistä pääsi muodostamaan ylätasoa kategorioita ja muodostamaan tutkimuksen tuloksia.

4.5 Tutkimuksen reliabiliteetti ja validiteetti

Ruusuvuoren, Nikanderin ja Hyvärisen (2010) mukaan tutkimuksen reliabiliteetti eli luotettavuus voidaan mitata arvioimalla, saadaanko aineiston ilmiötä uudelleen tutkittaessa samanlaiset tulokset. Samalla välineellä mitattaessa tutkimuksen tulos tulisi pysyä muuttumattomana. Laadullisessa tutkimuksessa korostuvat analyysin systemaattisuus sekä tulkinnan luotettavuus. Tutkijan tulee selkeästi avata tutkimuksessaan tekemänsä ratkaisut, rajaukset kuin myös analyysin vaiheet kohta kohdalta. Tutkimuksen luotettavuutta lisää, kun lukija pystyy seuraamaan mistä aineiston kokonaisuus on syntynyt ja sitä, miten erilaisiin havaintoihin on päädytty. Validiteettia arvioidaan puolestaan sillä, vastaako kerätty aineisto ja niiden tulkinta toisiaan. Vastaako kerätty aineisto esimerkiksi tutkimuskysymyksiin ja onko aineisto käsitelty sekä tulkittu systemaattisesti analyysin mahdollistamin keinoin. Laadullisessa tutkimuksessa tulosten tulisi olla läpinäkyviä ja yleistettäviä. Yleistettävyydessä tässä ei kuitenkaan tarkoiteta sitä, että ilmiön tulee pitää paikkansa laajemmassa joukossa. Kyse on mahdollisen logiikasta. (Ruusuvuori, Nikander & Hyvärinen 2010, 26–27.) Erityisesti fenomenografisessa analyysitavassa Koskinen (2011) selvittää, että kategoriajärjestelmää voidaan pitää riittävänä ja aineistoa oikeudenmukaisesti kohtelevana kuvauksena, jos jokainen yksittäinen haastattelu on mahdollista sijoittaa kategoriajärjestelmän sisälle. Luotettavuuden kannalta oleellista on se, että tutkija kykenee löytämään aineistosta erilaiset tutkittavaa ilmiötä kuvaavat käsitykset ja raportoimaan ne avoimesti. Kategorioiden muodostamisessa ei ole keskeistä ilmaisujen lukumäärä, vaan se, että kuvaus kattaa aineistosta esiin tulevien käsitysten vaihtelun. (Koskinen 2011, 277.) Tutkimuksessani on pyrkimys mahdollisimman avoimeen kerrontaan lukijalle siten, että lukija kykenee selvittämään itselleen tutkimuksen eri vaiheet, erilaisine valintoineen sekä pohdintoineen. Olen tarkistanut useaan otteeseen sen, että aineistosta löydetyt käsitteet ja kuvaukset on liitetty johonkin esittämäni kuvauskategoriaan. Analysoidessani tuloksia merkitsin jokaisen löydetyt kuvauksen, josta kirjoitin. Tulosten laatimisen jälkeen luin vielä kertaalleen aineiston läpi varmistaakseni, että jokainen kuvaus tai käsite oli merkitty ja siten mukana tutkimuksessani. Tutkimuksessani erilaiset kuvauskategoriat esitetty kaavioina, joista lukija voi myös päätellä, miten tulokset ovat syntyneet.

4.6 Tutkimuksen etiikka

Tutkimuksen eettisiin valintoihini kuuluu se, että en kerro tarkasti, missä kaupungeissa tutkimus on tehty ja ketkä sosiaalityöntekijät ovat olleet haastattelussa mukana. Haluan suojella haastattelussa

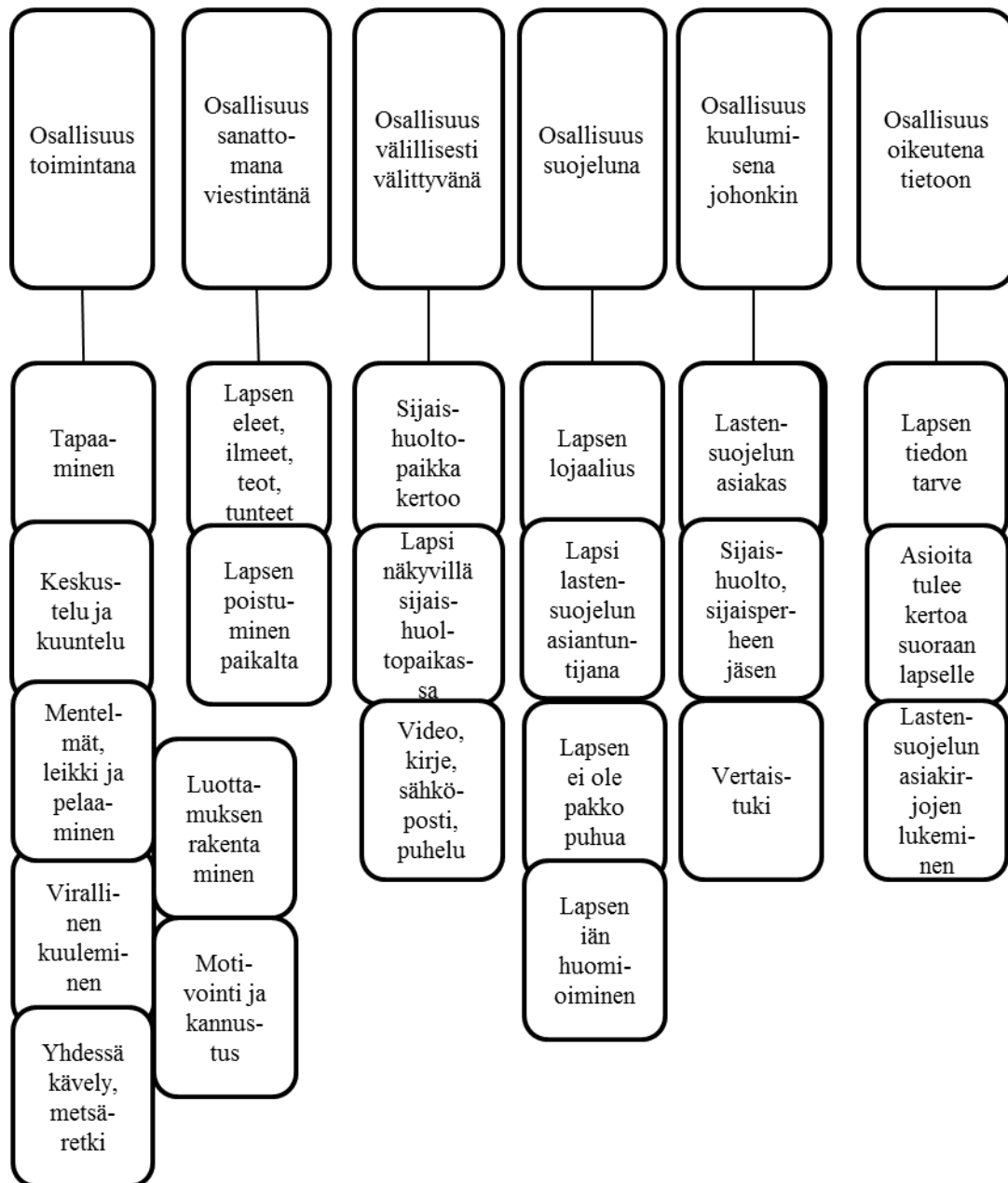
mukana olleiden sosiaalityöntekijöiden yksityisyyttä siten, että he eivät ole tunnistettavissa tässä tutkimuksessa. Sosiaalityöntekijöiden lainauksissa olen muuttanut joitakin sanoja yleiskielelle, ettei myöskään murre tai puhetapa erottuisi niin, että sosiaalityöntekijöiden työyhteisössä voidaan tunnistaa yksittäisen sosiaalityöntekijän kommentti tai puheenvuoro. Tutkimukseen osallistuminen on ollut osallistujille vapaaehtoista ja keskustelut on käyty luottamuksellisesti teemahaastatteluryhmissä. Tutkijana olen sitoutunut ehdottomaan vaitiolovelvollisuuteen haastatteluihin liittyen. Haastattelujen nauhoitukset on tuhottu välittömästi litteroinnin jälkeen. Myös litteroinnit tuhotaan heti, kun tutkimus on valmistunut. Siten tutkimukseen liittyvää materiaalia ei säilytetä.

5 TUTKIMUKSEN TULOKSET

5.1 Osallisuuden monet ulottuvuudet

Tutkimukseni mukaan sijaishuollossa olevan lapsen osallisuus lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa on toimintaa, sanatonta viestintää, välillisesti välittyvää, suojelua, kuulumista johonkin sekä oikeutta tietoon. Näihin edellä mainittuihin tuloksiin päädyin lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden erilaisten kuvausten kautta, miten sosiaalityöntekijät määrittävät osallisuutta teemahaastatteluryhmissä. Sosiaalityöntekijät kuvasivat osallisuutta toimintana siten, että osallisuus on keskustelua, kuuntelua, erilaista toimintaa, luottamuksen rakentamista sekä lapsen tukemista ja kannustamista. Osallisuus sanattomana viestintänä nousi esiin sosiaalityöntekijöiden kuvauksista, miten he pitävät tärkeänä lapsen eleiden, ilmeiden sekä tunteiden havainnointia. Nämä antavat sosiaalityöntekijälle mahdollisuuden tulkita lasta kokonaisvaltaisesti, koska joskus lapsen puhe saattaa olla ristiriidassa lapsen ulkoiseen olemukseen katsottuna tai lapsi ei osaa vielä puhua. Lapsen osallisuus välillisesti välittyvänä tarkoittaa sitä, miten lapsen osallisuus näyttäytyy sosiaalityöntekijälle jonkun muun ihmisen tai asian avulla. Lapsen osallisuus suojeluna tulee esiin siten, että sosiaalityöntekijät haluavat suojella lasta vahingoittavalta tiedolta tai lapsen lojaaliutena häntä tärkeitä ihmisiä kohtaan. Lapsen osallisuus näyttäytyy aineistossani myös siten, että osallisuus on lapsen oikeutta tietoon. Sosiaalityöntekijöiden mukaan lapselle on tärkeä antaa tietoa niin sijaishuoltoon liittyen kuin lapsen omaan elämää koskevaa tietoa.

Nämä edellä mainitut tutkimustulokset muotoutuivat lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden määrittelemistä kuvauksista, joita olen jäsentänyt fenomenografisten kuvauskategorioiden avulla. Aluksi tutkimuksessa nousi useita erilaisia fenomenografisia merkityskategorioita, joista olen muodostanut laajempia kuvauskategorioita. Lapsen osallisuudesta sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa lastensuojelun sosiaalityöntekijän määrittämänä muodostui siten yhteensä kuusi kuvauskategoriaa. Huomioitavaa on se, että yksikin ilmaus tai käsite voidaan ilmaista kuvauskategoriana, kuten aikaisemmin olen todennut. Kategoriat eivät siten sisällä, kuinka moni tai usein kuvaus on esiintynyt aineistossani. Määrää tärkeämpää ovat erilaiset kuvaukset osallisuudesta. Kuvauskategoriat ovat laadullisesti keskenään samanarvoisia, joten tulokset ovat esitettynä seuraavassa kuviossa horisontaalisesti ja ne eivät ole keskinäisessä paremmuus järjestyksessä.

Kuvio 2. Lapsen osallisuus sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa fenomenografisen analyysin avulla muotoiltuna

Sosiaalityöntekijän ja lapsen keskinäinen vuorovaikutus tapahtuu tavallisimmin lapsen sijaishuoltopaikassa, joka voi olla laitos, perhekoti, sijaisperhe tai sukulaissijaisperhe. Lisäksi lasta tavataan asiakassuunnitelmanneuvotteluissa, hoito- ja verkostoneuvotteluissa, koulussa sekä sosiaalityöntekijöiden työpaikalla. Myös lapsen biologisten vanhempien koti voi olla kohtaamispaikkana. Lisäksi sosiaalityöntekijä tapaa lasta erityisessä tilanteessa, kuten virallisen kuulemisen yhteydessä. Erityisesti asiakassuunnitelma lapsen ja sosiaalityöntekijän

kohtaamispaikkana nähtiin haastavana tilanteena kohdata lasta, koska siinä lapsen osallisuus ja ääni jäivät usein aikuisten varjoon. Neuvottelussa oli tavallisesti paljon aikuisia ja lapsen vanhemmat sekä ottivat tilan että paikan neuvottelussa. Sosiaalityöntekijät kuvaavat, miten vanhemmat tuovat asioita esiin omista lähtökohdista käsin, keskustelu pyöri usein vanhempien maailman ja toiveiden ympärillä. Thomas (2002) kuvaa asiakassuunnitelmatilannetta lasten kannalta, miten jotkut lapset kokevat olevansa neuvottelun keskipisteenä ja toiset taas kokevat tilanteen sellaisena, että he ovat neuvottelussa sivusta seuraajina. Lasten mielestä neuvottelut olivat useimmiten kyllästyttäviä. Tilanteen haastavaksi teki lapsille se, miten he kokivat läsnäolijoiden vain istuvan katsomassa ja puhumassa hänestä, lapsen puhe saatettiin keskeyttää, ihmiset eivät kuunnelleet ja lapsi joutui puhumaan isossa ryhmässä. Myös opettajan mahdollinen läsnäolo neuvottelussa koettiin haastavaksi. Lapset, jotka pitivät neuvottelutilanteesta, nauttivat huomion keskipisteenä olemisesta. (Thomas 2002, 145–146.)

Sosiaalityöntekijät halusivat irtaantua tavanomaisista tapaamispaikoista kyetäkseen keskustelemaan lapsen kanssa vapaammin ja silloin kohtaamispaikka saattoi olla metsä tai metsäretki. Sosiaalityöntekijät ovat saattaneet lähteä lapsen kanssa myös esimerkiksi kaupungille tai huoltoasemalle saadakseen mahdollisuuden keskustella lapsen kanssa rauhassa ilman sijaishuoltoajan edustajia. Tapaamispaikan lisäksi sosiaalityöntekijät kiinnittivät huomiota lapsen tapaamisympäristöön. Sosiaalityöntekijöiden mukaan ympäristön tulisi olla rauhallinen ja miellyttävä, mikä mahdollistaisi lapsen tasoisen kohtaamisen ja vähentäisi lapsen jännitystä vuorovaikutustilanteessa. Lapsen kohtaamisessa näyttyi olennaisena sosiaalityöntekijän ammattitaito, kyky kohdata sekä tukea lasta. Tämä tuli esiin esimerkiksi sosiaalityöntekijän suhtautumistavassa sekä kykyä eläytyä vuorovaikutustilanteessa lapsen kanssa.

S1: ”...Se on siitä omastakin olemisesta ja ehkä asenteestakin kiinni, että otetaanko se vihko ja istutaan virallisesti tuoleilla ja pöytä välissä vai onko se esimerkiksi, että istutaan lattialla. ...Kyllä se on siitä omastakin heittäytymisestä kiinni.”

5.2 Osallisuus toimintana

Lapsen osallisuus sosiaalityöntekijän ja sijaishuollossa olevan lapsen välisessä vuorovaikutustilanteessa avautuu tutkijalle eniten toimintana. Tutkimuksessani toiminta on lapsen ja sosiaalityöntekijän välistä keskustelua, kuuntelua sekä erilaisen tekemisen kautta tapahtuvaa työskentelyä. Tiilikainen (2008) on kuvannut toiminnallista osallistumisen tapaa siten, että lapsi voi

erilaisilla toiminnallisilla tavoilla olla mukana työskentelyssä. Osallistumisen ei tarvitse olla pelkästään puheen kautta tapahtuvaa kertomista ja tiedon jakamista. (Tiilikainen 2008, 137.) Olen liittänyt tutkimuksessani toiminnallisen osallistumisen tapaan myös keskustelun, koska siinä tapahtuu kahden tai useamman ihmisen välistä vuorovaikusta, mitä tulkitseen toimintana. Tutkimuksessani sosiaalityöntekijät kuvasivat osallisuutta lapsen tapaamisella siten, että se on yleensä lapsen kanssa keskustelua sekä kuuntelua ja yhdessä pohtimista. Lapselta kysytään asioita, mistä lapsi itse haluaisi keskustella ja pyritään tavoittamaan lapselle itselleen tärkeitä asioita, mutta samalla sosiaalityöntekijä kerää tietoa lapsen tilanteesta. Tietojen keräämisen lähtökohtana on tavoitteellinen keskustelu. Keskustelu voi tapahtua kasvokkain tai leikin lomassa esimerkiksi lautapeliä pelatessa. Pienten lasten kohdalla osallisuus tapahtuu useimmiten tällaisen aktiivisen toiminnan avulla, koska heillä ei välttämättä ole sanoja, he eivät osaa vielä puhua, heillä on jokin kehitysviive tai kehityshäiriö. Pienet lapset eivät välttämättä ymmärrä sitä, miksi heitä tavataan ja kuka sosiaalityöntekijä edes on.

S7: ”Ihan pienet lapset eivät välttämättä ymmärrä, et on sosiaalityöntekijä, ne vaan odottaa jotain Kaisaa tai Kerttua tai jotain muuta. Että tulee kattoon ja kysymään, että oletko sä mun kummi tai jotain muuta. Ei välttämättä ymmärrä sitä, että se on jotenkin virkansa puolesta. Tai sitten jotkut lapset odottaa, että ai kiva päästä pelaamaan jalkapalloa tai pelaan Kimbleä tai jotain muuta. Useinhan se on pienten lasten kanssa leikkimistä, isompien lasten kanssa juttelua tai vaikka kävelyä jossain.”

Tutkimuksessani sosiaalityöntekijöiden vuorovaikutus nuorten kanssa on enemmän keskustelua. Sosiaalityöntekijät kuvasivat, miten keskustelu saattaa liittyä esimerkiksi nuoren toiveisiin kotilomien suhteen ja siihen, miten kotona oleminen vanhempien kanssa on sujunut tai koska odotettava kotiinpaluu voisi olla mahdollista. Nuorten kohtaamisessa esiintyy vaatimuksia ja kyseenalaistamista, mistä syystä kohtaaminen on erilainen verrattuna pienempiin lapsiin. Nuoret eivät ole aina samaa mieltä sosiaalityöntekijän kanssa asioista ja he haluavat perusteluita lastensuojelun toimille. Sosiaalityöntekijät toivat esiin myös sen, miten kohtaaminen voi olla myös hyvin luontevaa, jos luottamus ja yhteistyö toimivat nuoren ja sosiaalityöntekijän välillä. Nuoret ovat yleensä tietoisia sosiaalityöntekijän roolista sekä tehtävästä. He saattavat olla usein myös aloitteen tekijöitä ja pyytää sosiaalityöntekijän tapaamista esimerkiksi soittamalla omalle sosiaalityöntekijälleen.

Kohtaamisessa saattaa korostua nuoren oma kokemuksellisuus. Sosiaalityöntekijät kertoivat haastatteluissa, miten tämä on viime aikoina ollut havaittavissa siten, että nuoret haluavat sosiaalityöntekijän uskovan nuoren kertomuksen juuri sellaisena, kun nuori itse on sen asian kokenut ja ymmärtänyt. Sosiaalityöntekijän haasteena on samalla kunnioittaa nuoren omaa kokemusta kuin asian ilmentymistä aikuisten tai muiden viranomaisten näkökulmasta katsottuna. Tutkimuksessa sosiaalityöntekijät nostavat esiin tämän ajan hengen, missä yksilöllistä kokemuksellisuutta korostetaan ja mikä vahvistuu, kun tätä pidetään esillä eri toimijoitten taholta. Kokemuksellisuuden yhteensovittaminen nousee haasteeksi. McLeodin (2007) tutkimuksessa nuorten mielestä sosiaalityöntekijät eivät olleet kuunnelleet heitä, jos nuorten mielipide ei ollut vaikuttanut lopputulokseen. Samalla tutkimuksessa nousi esiin, miten nuoret tuottivat epäluotettavaa tietoa ja heidän kertomuksissaan oli mahdollisesti myös fantasioita. Tutkija oli joutunut pohtimaan kertomusten uskottavuutta. Tutkimusten perusteella tutkija päätteli, että sosiaalityöntekijä kohtaa tätä ongelmaa myös omassa työssään. (McLeod 2007, 281–283.) Tutkimuksessani sosiaalityöntekijät kohtaavat todellisuuden moninaisuuden, miten se vaikuttaa asioiden esiin tuomiseen ja mitä jätetään kertomatta, miten niistä kerrotaan kuulijalle. Tähän yksi vaikuttava tekijä on lasten asenne sosiaalityöntekijää kohtaan, mikä välittyy esimerkiksi biologisten vanhempien tai sijaishuoltopaikan kautta. Jos aikuisten asenne on positiivinen, lapsi kykenee keskustelemaan sosiaalityöntekijän kanssa. Toisaalta, jos lapselle on välittynyt negatiivinen asenne, mistä sosiaalityöntekijälle saa puhua ja mistä ei, todellisuus jää usein piiloon.

Sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa myös lapsi on tiedon vastaanottajana. Tutkimuksessani tämä tuli esiin siten, että sosiaalityöntekijä kertoo lapselle lastensuojeluun liittyvistä asioista, käy läpi lapsen kanssa tarvittaessa huostaanoton perusteita tai perustelee lastensuojelun päätöksiä. Sosiaalityöntekijät toivat esiin, miten he eivät aina ole tietoisia siitä, mitä lapsi jo tietää vanhemman taustasta tai huostaanottoon liittyvistä asioista, onko näitä asioita koskaan kerrottu lapselle. Kuten Pölkki ym. (2012) tutkimuksessaan toteavat, että lapset tarvitsevat ja toivovat saavansa tietoa. Lapset kokivat lastensuojelun sisältävän vaikeita asioita, joiden käsitteitä on vaikea ymmärtää ja he eivät aina saaneet selvää, mistä oli kysymys. Lapset saivat tietoa, jos he olivat itse aktiivisia ja kysyivät heidän mieltään painavista asioista sosiaalityöntekijältä. Lasten mielestä heidän tiedon saanti oli puutteellista. Lapset halusivat enemmän tietoa lapsuudestaan sekä lastensuojelun historiasta. Lisäksi he halusivat keskustella sosiaalityöntekijän kanssa sijoitukseen johtaneista syistä ja siitä, milloin he voisivat palata kotiin. Jotkut lapset olivat olleet pitkään sijoitettuna, mistä syystä heillä oli paljon tiedollisia puutteita koskien heidän omaa elämäänsä. (Pölkki ym. 2012, 115.) Tutkimushaastatteluissa nousi esiin

havainto siitä, että jos lapsen tiedonsaanti jätetään vain pelkästään sosiaalityöntekijän varaan, lapselle saattaa syntyä ”viranomaisodotus” sosiaalityöntekijän tapaamista kohtaan. Tällöin lapsi odottaa sosiaalityöntekijältä kohtaamistilanteessa vastauksia monenlaisiin asioihin sekä välittömiä ratkaisuja niihin. Tutkimuksessani sosiaalityöntekijät eivät pidä tätä lapsen kannalta hyvänä asiana.

Sosiaalityöntekijät toivat haastatteluissa esiin, miten lapsen osallisuutta vuorovaikutustilanteessa tukee se, että sosiaalityöntekijä kohtaa lapsen aidosti ja luottamuksellisesti, lapsen tasoisesti. Vuorovaikutustilanne tulisi olla rauhallinen ja siten myös paikan valinnalla on merkitystä, missä sosiaalityöntekijä tapaa lasta. Myös tapaamisympäristön tulisi olla rauhallinen ja miellyttävä. Sosiaalityöntekijät kertoivat tekevänsä aktiivisesti työtä rakentaakseen luottamuksellista suhdetta lapseen.

S3: ”...kun on kyse ihmisistä ja sitten luottamuksellisista suhteista, joita siinä yritetään rakentaa, niin eihän me tiedetä, mitä siellä toisen päässä liikkuu ja mitä on tapahtunut koulussa edellisellä viikolla... Niin se voi tulla ihan puskista meille tai muuta, niin et siinä neuvottelussa selviää, että mitä ihmettä tämmöistä on tapahtunu. Niin sehän se, sen tapaamisen tarkoitus on, että siinä se kohtaaminen tapahtuu ja sitten hän kertoo. Jos, ne olis vaan paperilla olevia asioita, niin kyllähän me niitä saatais, meidän ei tarvis nähdä lasta ollenkaan.”

Tämän luottamuksellisen suhteen rakentumiseen vaikuttaa lapsen biologisten vanhempien suhtautuminen sijaishuoltoon, onko lapsella lupa olla sijaishuollossa ja pitää sijaishuoltopaikastaan vai ei. Suhteen rakentumisessa on tärkeää, että sosiaalityöntekijä kohtaa lapsen lisäksi lapsen vanhempia.

S12: ”Jotenkin ajattelee sitä lapsen kohtaamista, mikä estää osallisuutta, että kyllä se kaikessa suhde siihen vanhempaan. Että millä tavalla, missä tilanteessa lapsi näkee, että hänen vanhempansa kohdataan ja millä tavalla. Sehän on aikalailta suoraan verrannollinen, että miten he ottavat sitten meidät vastaan.”

Myös Archard ja Skivenesin (2009) tutkimuksessa nousee luottamuksen rakentaminen sosiaalityöntekijän sekä lapsen välille tärkeäksi asiaksi. Sosiaalityöntekijöiden mielestä lapsen tuntemaan oppiminen ja suhteen luominen on tärkeää. Luottamuksen olemassaolo antaa mahdollisuuden sosiaalityöntekijälle myös havaita, milloin lapsi puhuu totta ja milloin ei. (Archard

& Skivenes 2009, 397.) Luottamuksen ja ehdottoman salassapitovelvollisuuden lisäksi sosiaalityöntekijän tulisi olla hyvä kuuntelija, joka olisi saatavilla tarvittaessa (Goodyer 2011, 67). McLeodin (2007) tutkimuksessa lapset kuvasivat, että heillä oli ollut vähintään yhteen sosiaalityöntekijään luottamuksellinen suhde. Lapset arvostivat luottamuksellista suhdetta sekä sitä, että sosiaalityöntekijät olivat työskennelleet ja nähneet vaivaa tunteakseen lapsia paremmin. Lapset arvostivat myös, että sama työntekijä oli ollut pitkään samassa työssä. (McLeod 2007, 285.) Tutkimuksessani nousi työntekijän pysyvyys käsitteenä esiin siten, että sosiaalityöntekijät nostivat lapsen kanssa työskentelyn helpottavaksi asiaksi lastensuojelun pitkän asiakkuuden, jonka aikana ehtii muotoutua suhde lapsen ja sosiaalityöntekijän välille. Tulkitsen tätä siten, että sama sosiaalityöntekijä on ollut tällöin työssä lapsen pitkän lastensuojelun asiakkuuden ajan. Lisäksi sosiaalityöntekijät kuvasivat, miten lapselle on haastavaa tutustua aina uuteen sosiaalityöntekijään tapaamisella, kun työntekijät ovat vaihtuneet niin tiheään.

Sosiaalityöntekijöiden haastattelujen perusteella voidaan todeta, että sijaishuoltoapaikka voi omalla toiminnalla tukea lapsen osallisuutta sijaishuollon aikana ja se nähdään tärkeänä. Sosiaalityöntekijät arvostavat sitä, miten sijaishuoltoapaikat omalta osaltaan tukivat lapsen osallisuutta järjestämällä sosiaalityöntekijälle ja lapselle ajan sekä paikan kahdenkeskiselle kohtaamiselle. Joissakin sijaishuoltoapaikossa tämä oli kuin ”sisäänrakennettuna toimintakulttuurina”, mikä tuki lapsen lisäksi myös sosiaalityöntekijää. Osallisuutta voidaan tukea myös sijaishuoltoapaikan henkilökunnan avulla, jolloin lapselle tuttu ja turvallinen ohjaaja tai hoitaja voi olla mukana lapsen ja sosiaalityöntekijän tapaamisella. Sosiaalityöntekijät pitivät hyvänä henkilökunnan läsnäolon varsinkin silloin, kun keskustelussa nähtiin tärkeänä välittää asioita sijaishuoltoapaikan tietoon tai jos lapsi itse oli pyytänyt hänelle läheistä ihmistä tulemaan mukaan. Toisaalta sijaishuoltoapaikka voi asettua esteeksi lapsen ja sosiaalityöntekijän kahdenkeskiselle kohtaamiselle. Sosiaalityöntekijät olivat kohdanneet tilanteita, joissa sijaishuoltajat eivät antaneet mahdollisuutta sosiaalityöntekijälle tavata lasta ilman heidän läsnäoloaan. Sijaishuoltajat olivat perustelleet toimintaansa, että lapsi ei uskalla tavata sosiaalityöntekijää ilman sijaishuoltajan läsnäoloa. Sosiaalityöntekijät pohtivat, miten tällaisen toiminnan taustalla saattoi olla sijaishuoltajien uteliaisuus sekä kontrollin halu. Sijaishuoltajat saattoivat haluta kuulla, mitä lapset puhuvat sijaishuoltoapaikasta tai heistä lapsen hoitajina sosiaalityöntekijälle. Siten ulkopuolisen henkilön läsnäolo lapsen ja sosiaalityöntekijän tapaamisella voi sekä tukea että estää lapsen osallisuutta. Vis, Strandbu, Holtan ja Thomasin (2011) tutkimuksessa nousi esiin, että sijaishuoltoapaikan tuki lapsen osallisuudelle on merkittävää lapsen hyvinvoinnin kannalta. Osallisuus on välttämätön elementti varsinkin laitoshoidossa oleville lapsille. Lasta tuettaessa osallisuuteen voidaan saavuttaa tuloksia sekä tarvittavia muutoksia

esimerkiksi lapsen käyttäytymisessä. Lapsi tarvitsee lastensuojeluyksikön työhön sitoutunutta henkilökuntaa sekä yhteistyön tekemistä ohjaajien kanssa voidakseen saavuttaa asetettuja tavoitteita. (Vis ym. 2011, 332.)

Sosiaalityöntekijät kertoivat haastatteluissa käyttävänsä toiminnan apuvälineinä erilaisia työmenetelmiä tilanteen mukaan. Menetelmiä ovat esimerkiksi piirtäminen, sarjakuvan laatiminen, lapsen omat aloitteet tai valmiit menetelmät, kuten valtakunnallisen lastensuojelujärjestön Pesäpuun laatimat kortit. Menetelmät koettiin usein hyvinä, koska ne voivat auttaa sosiaalityöntekijää keskustelemaan lapsen kanssa vaikeista asioista. Sosiaalityöntekijöiden mukaan menetelmän avulla pääsee pintaa syvemmälle, menetelmä helpottaa tilanteen jännitystä ja auttaa lasta avautumaan vuorovaikutustilanteessa. Menetelmät tukevat lapsen osallisuutta.

S2: ”Joo ja kyllä varmaan ne kortit on, ...se ei ole ainoa tietenkään menetelmä. Se on vaan konkreettinen, mikä tulee mieleen. Mutta minä olen itse sen tyyppinen ihminen, että joku tekeminen on, että sen kautta on helpompaa keskustella ja varsinkin vaikeista asioista. Et en mä tiedä, onko se nuorelle helppoa, mutta minulle se ainakin on... ja väittäisin, että joillekin nuorille on helpompaa myös, että on joku tekeminen. Kaikki eri tarvitse sitä, sen tunnelman jään rikkomiseksi, mutta... sehän voi olla paljon muutakin.”

Tutkimuksessani sosiaalityöntekijät korostavat, että erilaiset työskentelyn menetelmät eivät ole kuitenkaan itse tarkoitus, vaan apuväline. Toisinaan menetelmien käyttö lastensuojelun asiakaslasten kanssa on haastavaa, koska niitä on käytetty heidän kanssaan jo paljon esimerkiksi lastensuojelun tarpeen selvityksessä, lastensuojelun avohuollossa, perheneuvolassa tai lastenpsykiatrialla. Lapset tietävät, miten menetelmät toimivat ja eivät ole niistä enää kiinnostuneita. Tutkimuksessani nousee esiin sosiaalityöntekijöiden pohdinta myös siitä, voiko menetelmiä käyttää väärin. Osalla sosiaalityöntekijöistä oli negatiivisia kokemuksia, miten he olivat valinneet väärin työskentelymenetelmän lapsen kanssa. Väärä työskentelymenetelmä oli estänyt työskentelyn tavoitteiden saavuttamisen lapsen kanssa. Lapsi oli saattanut kiinnittää huomionsa täysin epäoleelliseen asiaan menetelmässä. Sosiaalityöntekijöiden mukaan he ovat vastuussa siitä, minkälaisia menetelmiä he käyttävät ja miten.

Archard ja Skivenes (2009) toteavat, miten erityisesti pienet lapset saattavat tarvita työskentelyn tukena erityisten menetelmien käyttämistä, kuten piirtämistä, roolileikkejä tai tarinoiden kertomista,

omien mielipiteiden ja näkemysten houkuttelemiseksi esille. Lasten kanssa työskentelevien tulee olla joustavia sekä avoimia erilaisille työskentelyn mahdollisuuksille. (Archard & Skivenes 2009, 393.) Myös Pölkki ym. (2012) pitävät menetelmien käyttämistä hyvänä toimintakäytäntönä. Menetelmät auttavat sosiaalityöntekijöitä vuorovaikutuksessa lapsen kanssa. (Pölkki ym. 2012, 123.)

Toimintaan kuuluu vapaaehtoisuus. Osallisuus on myös sitä, että lapsi on itse päättänyt olla osallistumatta ja tätä lapsen omaa päätöstä kunnioitetaan. Tämä tuli esiin sosiaalityöntekijöiden kuvauksissa siitä, miten lapselle voidaan antaa mahdollisuus valita, kun hän on sen ikäinen, haluaako osallistua esimerkiksi asiakassuunnitelmanneuvotteluun. Lapsen omaa päätöstä haluttiin kunnioittaa. Myös Thomasin (2012) tutkimuksessa lapset toivoivat saavansa mahdollisuuden olla osallistumatta tilanteisiin, jotka tuntuvat liian vaikeilta lapsille tai he kokivat saavansa arvostelua (Thomas 2012, 145). Lasta voidaan motivoida ja kannustaa osallisuuteen. Sosiaalityöntekijät toivat haastatteluissa esiin, miten he kannustavat lasta kertomaan omia mielipiteitään ja keskustelevat lapsilähtöisesti lapsen kanssa hänen elämästään. Sosiaalityöntekijöillä on hyviä käytännön kokemuksia siitä, miten lapsi on esitellyt itselleen tärkeitä asioita sosiaalityöntekijälle ja sen avulla lähentynyt työntekijää. Sosiaalityöntekijällä on saattanut olla tapaamisella mukana myös pieni palkkio lapselle, esimerkiksi karkki, minkä avulla sosiaalityöntekijä on saanut houkuteltua lapsen kiinnostuksen riittämään tapaamisen loppuun saakka. Sosiaalityöntekijä on kiinnostunut lapsesta ja hänelle tärkeistä asioista. Lähentyminen on saattanut tapahtua myös sen kautta, että lapsi on opettanut sosiaalityöntekijälle jotain lapselle mukavaa asiaa esimerkiksi pelin pelaamista.

S4: ”...mua niin lämmitti mieltä, kun eka kerran tapasin lasta, ja kun se näytti huoneensa, niin se näytti silmät isona, hän sai valita huoneensa värit. Se oikeasti loisti jontenkin. Kun on aika kaltoinkohdellusta... taustasta kotoisin. ...Niiden perhe ei kovin paljon lapsen yksilöllisyyttä ole myöskään tuntenu.”

Virallinen kuuleminen on tilanne, jossa lapsen osallisuus toteutuu lastensuojelulain sekä hallintolain määrittämällä tavalla. Tutkimuksessani sosiaalityöntekijät nostavat kuulemisen esiin osallisuutena sekä samalla haastavana tilanteena selvittää lapsen mielipide lastensuojelun päätöstä varten, koska tilannetta ohjaa lakisääteinen toiminta ja tällöin sosiaalityöntekijä ei kykene kohtaamaan lapsen tarpeita kuten haluaisi. Sosiaalityöntekijät saattavat kokea, että he joutuvat luovuttamaan kuulemisen yhteydessä lapselle vahingollista tietoa, miltä he haluaisivat suojata lasta ja mitä lapsen ei ole helppo käsitellä. Tämän vuoksi sosiaalityöntekijät pohtivat, tulevatko lapsen tarpeet sekä

oikeus turvalliseen kasvuun ja kehitykseen oikeasti huomioiduksi. Pajulammen (2014) mukaan lapsen kuuleminen ja puhevallan toteutuminen lain edellyttämällä tavalla edellyttää riittävän informaation antamista lapselle kuulemisen taustasta ja sen tarkoituksesta. Tiedon antamisessa on keskeistä se, että lapsi pystyy sen avulla muodostamaan mielipiteensä omassa asiassa. Kuulemisen yhteydessä lapsella on oikeus saada nähtäväkseen asiaa koskeva aineisto. Tietojen antamista voidaan kuitenkin rajoittaa, mikäli se lapsen suojaamiseksi on välttämätöntä. Pajulammen johtopäätöksenä on, että osallisuus katsotaan olevan kuitenkin pääsääntö, jolloin lapsen suojaaminen toimii rajoittavana tekijänä lapsen osallisuuteen nähden ja siten osallisuuden rajoittaminen katsotaan enemmän poikkeussäännöksi. (Pajulampi 2014, 410–418.) Tämä tutkimuksen tulos vaikuttaa olevan samankaltainen kuin haastateltavieni sosiaalityöntekijöiden käsitykset osallisuuden rajoittamisesta kuulemisen yhteydessä. Poikkeuksen tekeminen voi olla haastavaa ja siten mieluummin tietoa luovutetaan kuin jätetään antamatta.

5.3 Osallisuus sanattomana viestintänä

Osallisuus näyttäytyy tutkimuksessani myös sanattomana viestintänä. Sanattomassa viestinnässä keskeisellä sijalla on sosiaalityöntekijän aktiivinen havainnointi lapsen ja sosiaalityöntekijän tapaamisella. Lapsen eleet, ilmeet ja toiminta ovat tärkeää viestiä sosiaalityöntekijälle siitä, miten lapsi voi ja mitä hänelle kuuluu. Lapsi voi olla niin pieni, ettei hänellä ole sanoja tai lapsella on jokin kehitysviivästymä, jolloin sanallinen viestintä voi olla puutteellista. Sosiaalityöntekijät nostivat esiin myös sen, miten joskus lapsen puhe saattaa olla ristiriidassa lapsen ulkoiseen olemukseen katsottuna ja myös siitä syystä lapsen kokonaisvaltainen havainnointi on tärkeää. Sosiaalityöntekijälle on tärkeää havainnoida lasta, hänen ympärillään olevia ihmisiä sekä ympäristöä.

S11: ”Kyllä ne tosi pienenkin lapsen kanssa, ne kohtaamiset, on tosi tärkeitä. Yksikin 3-vuotias, jonka kanssa nyt olen muutaman kerran varta vasten tavannut, niin kyllä hän aina niin kuin ensimmäisenä kaivaa esille äidin valokuvan, missä hän on itse myöskin. Jostakin hän tajuaa, että minä olen sellainen henkilö, joka liittyy nyt sitten tähän asiaan. Hän lähtee sitten kertomaankin joitain asioita. Vaikka se ei ole kuitenkaan mitään suurta, se ei ole paljon, ei ole monia tapaamisia, mutta että kuitenkin jonkun verran sentään. Niin, kyllä musta tuntuu, että hänkin, tämä 3-vuotias on osallinen tähän asiaansa jollakin lailla.”

Sosiaalityöntekijät kuvasivat tutkimuksessani myös lapsen tunteiden esiin tuomista. Tämän kuvauksen liitän lapsen sanattomaksi viestinnäksi. Sosiaalityöntekijät kertoivat esimerkkejä, miten lapsi saattaa näyttää vihaansa tai negatiivista suhtautumistaan sosiaalityöntekijälle omalla käytöksellään. Tällaisissa tilanteissa sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan, lähteekö hän puuttumaan lapsen käytökseen vai suhtautuuko asiaan esimerkiksi huumorin avulla. Huonoa käytöstä kuvattiin siten, että eräässä asiakassuunnitelmaneuvoittelutilanteessa nuori oli istunut koko ajan huppu päässä nojaten otsallaan pöytään. Eräs sosiaalityöntekijä kertoi, miten hänen asiakkaansa usein tapaamisen alussa pelkästään huusi sosiaalityöntekijälle, ennen kuin oli kyennyt normaaliin keskusteluun. Huonoa käyttäytymistä kuvattiin myös siten, miten lapsi on osoittanut omalla käytöksellään mieltä poistumalla paikalta. Huonoa käytöstä saattoi esiintyä erityisesti asiakassuunnitelmaneuvoittelutilanteessa, mikä sisältää paljon erilaisia jännitteitä ja odotuksia, jotka saattavat purkaantua etenkin nuorilla huonona käytöksenä. Nuoren tai lapsen käytös ei välttämättä liity sosiaalityöntekijän kohtaamiseen, vaan päivän aikaisempiin ikäviin tapahtumiin, joka sitten saattaa vain tulla esiin sosiaalityöntekijän läsnä ollessa. Tunteet saattavat olla joskus myös niin voimakkaita, että tällaisen tunteenpurkauksen johdosta sijaishuoltopaikassa rikkoutuu tavaroita. Osallisuus voi tulla näkyviin myös siten, että tunteiden purkautumisen jälkeen, lapsi korjaa oman käyttäytymisensä seurauksia. Esimerkiksi lapsi voi korjata rikkomaansa omaa huonetta.

Tutkimuksessani nousee esiin tunteisiin liittyvänä lapsen turvallisuuden tunne, jonka asetan välillisesti välittyvään osallisuuteen, koska tämän tunteen kokemisen kautta lapsi kykenee osallisuuteen. Sosiaalityöntekijät pitivät tärkeänä lapselle turvallisuuden tunteen kokemista ja sen olemassaoloa. Lapsi saattaa kyetä ilmaisemaan itseään ja kertomaan sosiaalityöntekijälle asioistaan vasta sitten, kun hänellä on kokemus turvallisuudesta. Sosiaalityöntekijä voi olla myös lapsen ajatuksissa turva, joka antaa lapselle turvallisuuden tunnetta siitä, että on olemassa lasta auttava ihminen.

Sosiaalityöntekijät toivat haastatteluissa esiin, että lapsen havainnointiin liittyy oikea tulkinta. Tästä syystä sosiaalityöntekijän tulee tuntea lasta tehdäkseen oikeanlaisia päätelmiä lapsen eleistä, ilmeistä sekä toiminnasta. Lapsen tuntemista pidettiin erittäin tärkeänä, koska sitä kautta sosiaalityöntekijät kokivat oikeasti voivansa tietää, mitä lapsen sijaishuollossa tapahtuu. Tämä ei ollut aina kuitenkaan mahdollista, esimerkiksi sosiaalityöntekijän vaihtuessa, jolloin sosiaalityöntekijä ei tunne lasta tarpeeksi hyvin tai työn kiireisestä aikataulusta johtuen. Tällaisessa tilanteessa sosiaalityöntekijä voi käyttää tulkinnassa apuna sellaista henkilöä, joka tuntee lapsen ja osaa tulkita lapsen sanatonta viestintää. Esimerkiksi sijaishuoltopaikan aikuiset voivat auttaa

sosiaalityöntekijää lapsen sanattoman viestinnän tulkitsemisessa. Tulkinta saattaa olla joskus syvällistä sosiaalityöntekijän pohdintaa lapsen tunteista, mitä lapsi kokee ja miten lapsi tuntee asioita.

Haastatteluissa nostettiin esiin lastensuojelulasten kehittyminen, mikä nähtiin lastensuojelussa olevilla lapsilla olevan usein hitaampaa kuin niillä lapsilla, jotka eivät olleet sijoitettuna. Kaikki haastatteluryhmät keskustelivat lapsen kehitysviiveistä. Sosiaalityöntekijöiden haasteena on erottaa, mikä sijoitetun lapsen toiminnassa on kehitysviivästyymää tai ikään kuuluvaa ja mikä on jotain muuta. Heidän mukaansa näihin haasteisiin voidaan vastata tapaamalla lasta useasti, jolloin sosiaalityöntekijä pääsee tutustumaan lapseen paremmin ja kykenee seuraamaan lapsen kehitystä erottaen ongelmat, joihin mahdollisesti tulee puuttua. Vis ym. (2011) ovat havainneet, miten sijaishuollossa olevien lasten terveys ei ole yhtä hyvä kuin verrattuna lapsiin, jotka eivät ole sijoitettuna. Tämä erilaisuus terveydessä näyttää säilyvän aikuisuuteen saakka. (Vis ym. 2011, 325.)

5.4 Osallisuus välillisesti välittyvänä

Tutkimuksessani lapsen osallisuus ilmeni välillisesti välittyvänä. Tämä tarkoittaa sitä, että lapsi itse ei ole tilanteessa mukana, vaan hänestä keskustellaan, kerätään tietoa tai arvioidaan tilannetta muulla tavoin. Lapsen osallisuus välittyy sosiaalityöntekijälle, kun hän on yhteydessä sijaishuoltoon, lasta tunteviin aikuisiin ja lapselle läheisiin ihmisiin. Yhteydenpito voi toimia myös toisin päin, jolloin joku lapselle läheisistä ihmisistä voi ottaa yhteyttä sosiaalityöntekijään. Sosiaalityöntekijät kuvasivat haastatteluissa, miten esimerkiksi lastensuojelulaitoksessa omaohjaaja voi keskustella lapsen kanssa asioista ja olla yhteydessä sosiaalityöntekijään välittäen tietoa lapsesta sosiaalityöntekijälle. Omaohjaaja voi siten toimia yhteyshenkilönä lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä. Sosiaalityöntekijä voi myös vierailla sijaishuoltoon tapaamassa lapsen sijaishuoltajia tai lastensuojeluyksikön työntekijöitä, vaikka ei tapaisikaan itse lasta. Tutkimuksessani yhteistyö sijaishuoltoon, lapsen biologisten vanhempien ja verkoston sekä sosiaalityöntekijän välillä nähtiin tärkeäksi niin lapselle itselleen kuin hänen hoidostaan vastaaville henkilöille. Lapsi on tässä läsnä puheissa, ajatuksissa ja asioiden hoitamisessa. Thomas ja O’Kane (1999) nostavat esiin asiakassuunnitelmassa tilanteen pulmallisena, jos lapsi itse ei ole paikalla. Tällöin sijaishuoltoon tai sosiaalityöntekijä tuo esiin lapsen näkökulman lapsen puolesta. Lapsen edustajina he saattavat pitää tätä epämiellyttävänä ja ristiriitaisena tilanteena, koska samalla kun he edustavat lasta, niin samalla he tuovat esiin omia mielipiteitään ja ajatuksiaan edustamalla siten kahta henkilöä yhtäaikaista. (Thomas & O’Kane 1999, 224.)

Sosiaalityöntekijät kuvaavat haastatteluissa, miten lapsen välittämä viesti voi olla sanallisen viestinnän lisäksi myös jotain muuta, esimerkiksi kirje tai video. Lapsi voi kirjoittaa vanhemmilleen kirjeen, jos hän itse ei osallistu asiakassuunnitelmanneuvotteluun, ja välittää sen avulla omia toiveitaan sekä ajatuksiaan. Eräässä sijaishuoltopaikassa oli myös kuvattu lapsia videolle, joka näytettiin vanhemmille asiakassuunnitelmanneuvottelussa. Tässä videossa lapset kertoivat terveisensä vanhemmille sekä toiveitaan tapaamisten suhteen. Videosta välittyi aito tilanne, mistä sosiaalityöntekijälle muodostui tunne siitä, että lapset olivat kyenneet oikeasti tuomaan asioita esille. Osallisuus välillisesti välittyvänä voi toimia myös sähköpostin ja puhelinsoiton kautta. Sosiaalityöntekijä ei ole näissä tilanteissa kasvokkain lapsen kanssa vuorovaikutuksessa, mutta ne ovat tärkeää yhteydenpitoa tapaamisten välillä. Sosiaalityöntekijöiden mukaan yhteydenpitäminen puhelimitse pitää suhdetta yllä lapseen. Myös Pölkin ym. (2012) tutkimuksessa nähdään sosiaalityöntekijöiden pitävän sähköpostin käyttöä ja muita nykyaikaisia kommunikointikeinoja käytännöllisinä ja joustavina keinoina työskentelyssä lasten kanssa. Tutkimuksessa myös lapset itse pitivät tärkeänä, että sosiaalityöntekijä oli tavoitettavissa joko puhelimen tai sähköpostin avulla, jos heillä oli jotain ongelmia. (Pölkki ym. 2012, 119–120.)

Lapsen osallisuus biologisten vanhempien kautta välittyvänä voi olla vanhempien tiedon välittämistä lapseen liittyvistä asioista sosiaalityöntekijälle tai lapselle itselleen. Yhdessä haastatteluryhmässä keskusteltiin siitä, miten sosiaalityöntekijät näkevät joidenkin asioiden kertomista lapselle vanhempien tehtävänä. Lapsen biologisessa perheessä on saattanut tapahtua tai tapahtuu asioita, joista vanhempien olisi hyvä itse keskustella lapsen kanssa, ei sosiaalityöntekijän. Perheissä saatetaan salata asioita, joita sosiaalityöntekijät katsovat, että lapsen olisi hyvä myös tietää. Sosiaalityöntekijät kannustavat vanhempia kertomaan näitä perheen salaisuuksia itse lapselle, esimerkiksi vanhemman vankilatuomiosta tai lapsen toisesta oikeasta vanhemmasta.

S7: ”Et niin kun, että vanhempi kertoo sen asian. Se on oikeus lapsen tietää. Esimerkiksi, että vanhempi, mitä hän luulee olevan, ei ole hänen isänsä tai äitinsä. Ja kun se tulee jossain vaiheessa ja se tunne, että hänelle on valehdeltu koko hänen ikänsä.”

Lapsen osallisuus välittyy myös sijaishuoltopaikan ympäristön kautta, miten esimerkiksi lapsen huone on sisustettu, onko lapsen leluja tai omia tavaroita esillä, saako lapsi tuoda omia ystäviään sijaishuoltopaikkaan.

S7: ”Ja sit lasten osallisuudesta siellä sijaishuoltopaikassa niin kun näkee myös paljon siitä lapsen huoneesta, et jos se huone on niin kuin sisustuslehden näkymä. Niin se ei todennäköisesti ole se lapsen koti oikeasti, jos siellä ei ole mitään sitä lasta näkyvissä. Ei yhtä julistetta tai lelua tai jotain levällään. Mieluummin on vähän sellaista sekavaakin, kun on tällainen sisustuslehtinäkymä. Ne on musta kaikista huolestuttavimpia tällaiset kodit, joissa ei ole mitään, mitään persoonaa näkyvillä missään.”

Tiilikainen (2008) selvittää lasten välillistä osallistumista samansuuntaisesti, kuten edellä on kuvattu. Lapsi on osallinen välillisessä osallisuudessa vanhempien ja sosiaalityöntekijöiden puheen ja keskustelujen kautta. Lapsen fyysisen läsnäolon puuttuminen ei välttämättä merkinnyt lapsen osallistumisen katkeamista, vaan lapsen osallistuminen saattoi jatkua vanhempien osallistumisen kautta. (Tiilikainen 2008, 140.) Hurtig (2003) on etnografisessa tutkimuksessaan lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä jäsentänyt erilaisia läsnäolon tapoja, joidenka avulla voidaan tavoitella lasten erillisyyttä, yksilöllisyyttä sekä osallisuutta tiedontuottamisen prosessissa. Läsnäolon tasoja ovat faktinen, diskursiivinen ja kommunikatiivinen läsnäolon taso. Diskursiivinen läsnäolon taso, kuvaa lapsen asemaa keskustelussa, sitä miten lapsista ja lapsiin liittyvistä asioista puhutaan ja kenen kanssa. Lapsen ja työntekijöiden kasvokkain kohtaamisen puuttuessa lapsikohtainen tiedonkeruu voi tehdä lasta näkyväksi. Välittynyt tieto ei voi kuitenkaan korvata kommunikaatiota lapsen kanssa. (Hurtig 2003, 144.) Osallisuus välillisesti välittyvänä voidaan asettaa diskursiiviseen läsnäolon tasoon, kun lapsesta keskustellaan häntä ympäröivien aikuisten kanssa.

5.5 Osallisuus suojeluna

Lapsen osallisuus suojeluna lapsen ja sosiaalityöntekijän vuorovaikutustilanteessa nousi esiin tutkijalle sosiaalityöntekijöiden kuvausten perusteella, miten sosiaalityöntekijät kohdatessaan lasta joutuvat punnitsemaan osallisuuden rinnalla sitä, miten lasta tulee suojella. Sosiaalityöntekijät pohtivat haastatteluissa, millainen tieto on lasta vahingoittavaa ja mitä hänelle voidaan kertoa ikätaso huomioiden. Sosiaalityöntekijät pyrkivät kertomaan asioita totuudenmukaisesti ja selkeästi lapselle, koska se nähdään tukevan lapsen kehitystä sekä mahdollisuutta kiinnittyä esimerkiksi sijaisperheeseen. Sosiaalityöntekijät eivät kuitenkaan haluaisi antaa huonoa kuvaa tai leimata lapsen vanhempaa huonoksi lapselle, minkä tutkijana tulkitsen lapsen suojeluna. Lisäksi sosiaalityöntekijät

pyrkivät suojelemaan lasta siltä, että lapsi ei ole vastuussa päätöksistä, vaan ne kuuluvat sosiaalityöntekijälle. Lapsen osallisuudesta ei saa tulla lapselle henkistä painetta.

Haastatteluissa nousi useaan otteeseen esiin lapsen lojaalius häntä ympärillä olevia aikuisia kohtaan, mikä tulee huomioida kohtaamistilanteessa. Tulkitsen lapsen lojaaliuden suojeluna lapsen taholta, jossa lapsi suojelee hänelle tärkeitä ihmisiä. Lapsi on usein lojaali vanhemmilleen tai sijaisvanhemmilleen, mikä voi vaikeuttaa sosiaalityöntekijän keskustelua lapsen kanssa. Lapsi ei halua tai hänen on vaikea kertoa heistä ikäviä asioita sosiaalityöntekijälle. Lapsella saattaa olla myös vaikea tunnistaa ikäviä asioita, koska ne saattavat olla tavanomaisia kokemuksia lapselle ja siitä syystä hän ei tule kertoneeksi niitä kenellekään tai kiitollisuus siitä, että saa olla sijoituksessa, estää asioiden esille tuomisen.

S7: ”He vaikenevat sitten epäkohdista tai sitten he eivät osaa edes, he eivät edes tiedä, että se on väärin. Joku tapaus tällä oli joskus, että lapsi ei päässyt kotiin (sijaishuoltopaikka) yöksi, kun jotain oli tapahtunut eli hän nukkui sitten jossain ulkorakennuksessa, missä lie.”

Pidän lapsen suojeluna sitä, miten sosiaalityöntekijä voi kunnioittaa lapsen päätöstä olla puhumatta sosiaalityöntekijälle. Varsinkin, jos sosiaalityöntekijä on uusi lapselle ja lapsen on vaikea avautua hänelle, keskustelu voidaan jättää seuraavaan tapaamiseen. Tällöin sosiaalityöntekijä voi antaa aikaa tutustumiselle ja luottamuksen syntymiselle sosiaalityöntekijän ja lapsen välille. Sosiaalityöntekijät kuvaavat asiakassuunnitelmanneuvottelutilannetta sellaisena, missä lapsen saattaa olla vaikea osallistua keskusteluun, kun paikalla on paljon ihmisiä. Sosiaalityöntekijä voi suojella lasta tässä tilanteessa, jolloin hän ei lähde pakottamaan lasta puhumaan. Lapsi voi olla osallinen olemalla läsnä tilanteessa.

S12: ”...Sitten tavallaan kuin suojeleekin sitä lasta siinä tilanteessa. Jos hänelle ei tule niitä sanoja, ei halua niin kuin väkisin. Sitten pitää jotenkin olla niin, että hän selkeästi on itse valmis puhumaan.”

Osallisuuden ja suojelun punnitseminen sosiaalityöntekijän työssä tulee esiin myös Pölkin ym. (2012) tutkimuksessa. Tutkimuksen mukaan lapset olivat lojaaleja sekä vanhempia että sijaisvanhempia kohtaan. Lapset eivät halunneet loukata vanhempiensa tunteita, mistä syystä he pyrkivät selittämään vanhempiensa käyttäytymistä mahdollisimman positiivisella tavalla sosiaalityöntekijälle. Lapset saattoivat jättää kertomatta asioita myös sijaisvanhemmille, jos

biologinen vanhempi oli läsnä tilanteessa. Lapsen pyrkimys lojaaliuteen aiheuttaa sen, ettei kaikista asioista siten puhuta. Sosiaalityöntekijöiden on haasteellista keskustella lapsen kanssa lastensuojelusta ja siihen liittyvästä työskentelystä, koska se sisältää vaikeita asioita. Tämä sisältää usein myös ristiriidan lapsen osallisuuden ja suojelun välillä. Sosiaalityöntekijät haluavat vastata lasten kysymyksiin niin rehellisesti kuin mahdollista sekä kertoa heille selkeästi, etteivät lapset ole millään tavalla syyllisiä perheen ongelmiin tai sijoitukseen kodin ulkopuolelle. Keskustelutilanne tulisi olla aina lapselle turvallinen. (Pölkki ym. 2012, 118–120.) Hurtig (2003) toteaa, että lasten suojelutehtävän toteutuminen edellyttää, että lasten auttaminen ja hyvinvoinnin turvaaminen nähdään lastensuojelutyön ensisijaisena tehtävänä. Lastensuojelun työhön liittyvää vastuuta on korostettava, mihin kaikkien lastensuojelussa annettujen palvelujen tulisi sitoutua. (Hurtig 2003, 195.)

5.6 Osallisuus kuulumisena johonkin

Tutkimuksessani minulle tutkijana muodostui käsitys siitä, että lapsen osallisuutta voidaan kuvata osallisuutena johonkin. Lapsen ollessa huostaan otettu, hän on lastensuojelun asiakas, jolloin lapsi kuuluu lastensuojelun asiakkuuteen. Tutkimuksessani lastensuojelun asiakkuus osallisuutena voitiin havaita siten, että se oli osalle lapsista tietoista kuulumista lastensuojelun asiakkuuteen sekä tietoisuutta siitä, miten tässä asiakkuudessa toimitaan. Sosiaalityöntekijät kuvasivat, miten jotkut lapset tuntevat täysin lastensuojelun asiakkaana olemisen. Nämä lapset osaavat lastensuojelulle ominaista kielenkäyttöä ja tuntevat erilaisia lastensuojelun käytössä olevia työskentelymenetelmiä. Esimerkiksi lapset saattavat olla tietoisia erilaisista olemassa olevista diagnooseista ja mitä ne merkitsevät, he ymmärtävät lastensuojelun epätavallista kieltä ja osaavat opettaa sosiaalityöntekijälle, miten jotakin lastensuojelun työskentelymenetelmää käytetään. Lapset myös oppivat lastensuojelun asiakkaana, mitä ja millä tavoin kenellekin aikuiselle puhutaan.

Osallisuus lastensuojelun asiakkuuteen voi tapahtua myös opettamisen avulla. Sosiaalityöntekijät nostivat esiin myös näkökulman siitä, että sosiaalityöntekijät voivat opettaa sijaishuollossa oleville lapsille lastensuojelun käytäntöjä kertomalla heille erilaista sosiaalityöntekijän tavoista toimia tai lapsen erilaisista mahdollisuuksista olla osallinen lastensuojelun asiakkaana. Esimerkiksi sosiaalityöntekijä voi kertoa lapselle asiakassuunnitelman käytäntöjä, mitä siellä tapahtuu ja mistä asioista siellä puhutaan. Sosiaalityöntekijä voi selvittää lapselle, että lapsi voi aina soittaa sosiaalityöntekijälle tai että lapsella on aina asiakassuunnitelman yhteydessä mahdollisuus tavata kahden kesken sosiaalityöntekijää.

S3: "...Varmaan nämä, jota itse olen tavannut useamman kerran, niin he on jo oppinut siihen, että ennen neuvottelua sitten tavataan, ...osa varmaan on vähän sitä mieltä, että on pakko mennä juttelemaan sen sossun kanssa ensi. Mutta osa on sitä mieltä, että siinä kohti he sitten oikeasti sanoo sen, mitä ei koko pöydän ääressä sanota."

Lapset kuuluvat sosiaalityöntekijöiden kuvausten perusteella biologiseen perheeseen, sijaishuoltopaikkaan, osana laitossyhteisön, perhekodin tai sijaisperheen jäsenyyttä. Olen asettanut nämä myös lapsen kuulumisena johonkin -kuvaukseen. Sosiaalityöntekijät kertovat, miten pienestä alkaen sijoitettuna olleet lapset saattavat pitää sijaisperhettä omana perheenä. Tästä syystä lapset eivät välttämättä ymmärrä, miksi sosiaalityöntekijä tapaa heitä tai käy sijaisperheessä. Osallisuus kuulumisena johonkin voi olla siten niin voimakasta, että lapsi kuuluu yksinomaan vain sijaishuoltopaikkaan, ei biologiseen perheeseensä. Tämä näkyy myös sosiaalityöntekijöiden kuvauksissa siinä, miten lapset haluavat elää normaalia elämää ja olla, kuten muutkin lapset. He eivät haluaisi, että heidän elämänsä olisi millään tavoin julkista. Sosiaalityöntekijät kokevat osallisuuden joskus toteutuvan paremmin, kun he antavat lapsen olla rauhassa sijaishuoltopaikassa ja tapaamiset eivät ole tiiviitä. Thomas (2002) on tutkimuksessaan havainnut samaa. Lapset selkeästi haluavat elää niin normaalia elämää kuin se on mahdollista ja elää elämäänsä ilman, että lastensuojelu puuttuisi siihen tarpeettomasti. Monet lapset kutsuvat sijaisvanhempia äidiksi ja isäksi nauttien tunteesta, että he ovat perheen jäseniä. Lapset haluavat mahdollisuuden tehdä samoja asioita, kuten heidän ystävänsäkin. (Thomas 2002, 150.)

S11: "...Et sitten antaa sen arjen pyöriä siellä rauhassa, sekin voi olla parempaa osallisuutta kuin se, että koettaa aina repiä sen trauman sieltä tulemalla paikalle."

Myös Nivala (2010) on käyttänyt osallisuuden käsitettä merkityksessä, joka liittyy johonkin kuulumisena. Tässä merkityksessä osallisuus on kokemuksellista, koska se toteutuu nimenomaan kokemuksena yhteisöön kuulumisena. Lapsen osallisuutta voidaan yhteisössä edistää siten, että hänelle tarjotaan kokemuksia turvallisuudesta, hyväksynnästä, välittämisestä ja yhteenkuuluvuudesta. Olennaista on, että lapsi on osallinen yhteisön voimavaroista eli yhteisö antaa omia voimavarojaan huolehtiakseen lapsen tarpeiden tyydyttämisestä. (Nivala 2010, 20.) Ryhmään kuulumisen ja sitä kautta osallisuuden kokeminen ei ole välttämättä positiivinen asia. Tutkimuksessani nousi esiin lapsen negatiivinen kokemus kuulumisesta ryhmään. Lapsi ei kokenut kuuluvansa sijaishuollossa olevien lasten vertaistukiryhmään, koska hänen mielestään, hän ei saanut

tukea ryhmässä omaan tilanteeseensa millään tavalla. Lapsi oli tyytyväinen omaan sijoitukseensa, kun ryhmässä muut puolestaan olivat tyytymättömiä sijoitukseen ja puhuivat sijaishuollosta negatiivisia asioita. Vertaistukiryhmä ei vastannut lapsen tarpeisiin ja lapsi ei kokenut yhteenkuuluvuutta tähän ryhmään.

5.7 Osallisuus oikeutena tietoon

Tutkimuksessani lapsen osallisuutta on myös se, että lapsella on oikeus häntä koskevaan tietoon. Kaikki teemahaastatteluryhmät pitivät tärkeänä, että lapselle annetaan totuudenmukaista tietoa ja että tietoa annetaan lapselle. Sosiaalityöntekijä voi selvittää ennen lapsen tapaamista, mitkä asiat lasta askarruttavat olemalla yhteydessä lapsen sijaishuoltopaikkaan tai päinvastoin. Sosiaalityöntekijä voi selvittää tietoa myös muilta viranomaisilta, mikä auttaa laajemman näkökulman muodostamisessa. Perehtymällä lapsen asioihin hyvin sosiaalityöntekijä kykenee välittämään lapselle tietoa paremmin vuorovaikutustilanteessa sekä ja ymmärtää lasta ja hänen tilannettaan. Sosiaalityöntekijä pääsee vuorovaikutustilanteessa lapsen tasolle helpommin.

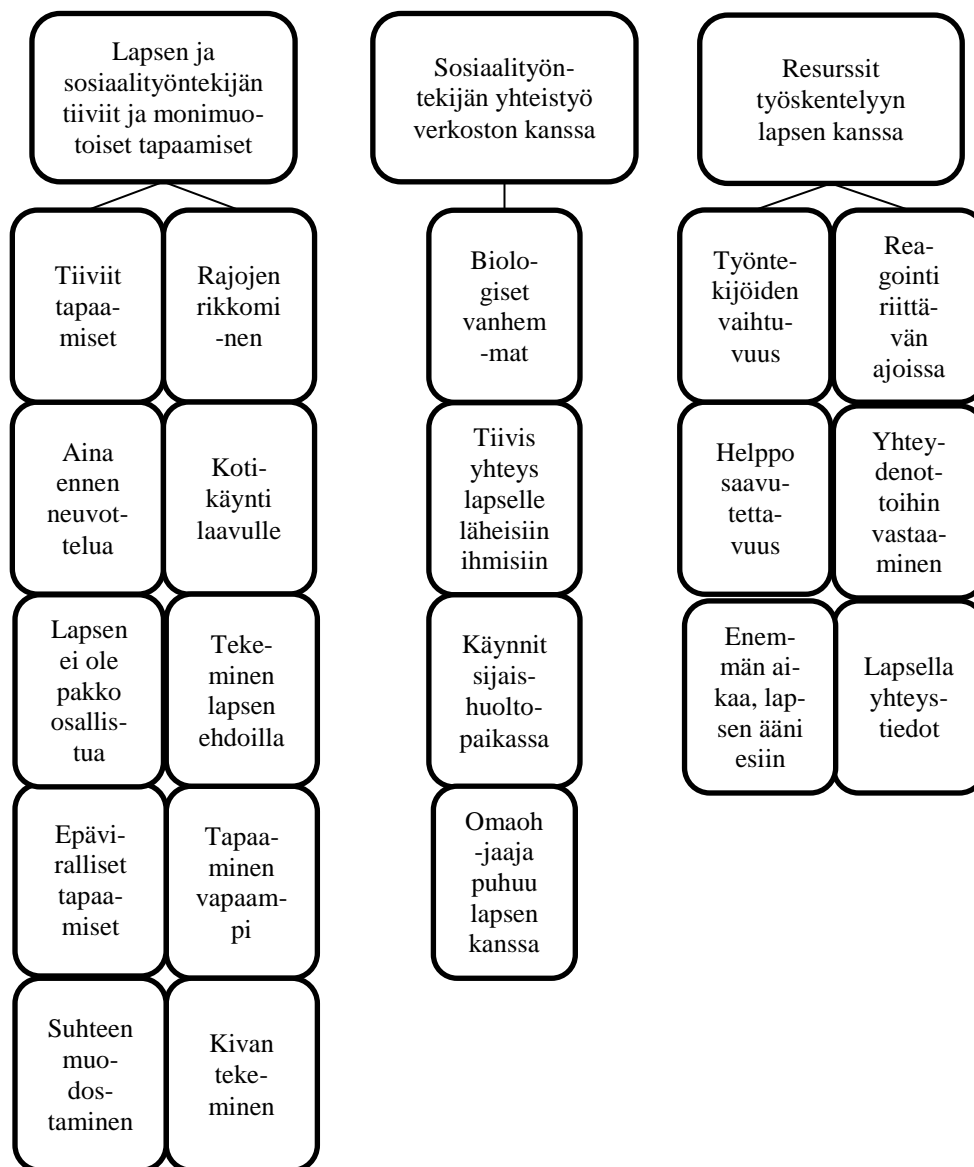
S8: ”Se on vähän niin kuin lapsen aliarvioimista. Koska kuitenkin he tietävät yleensä aina jotain, lapset tietävät tosi paljon ja aikuiset ajattelee, et ei ne nyt mitään tiedä ja silti he tietää ihan täsmälleen. Et kyllä mä olen tuolla samalla kannalla, että kyllä ne asiat pitää niin kuin sanoa. Ei kaiken maailman biologisen vanhemmuuden salassapitoa... Siis, ne asiat on niin kuin sanottava, ne on sitten kun eletävä.”

Sosiaalityöntekijät nostavat heille tällä hetkellä ajankohtaisena asiana esiin sen, että lapset, varsinkin nuoret pyytävät saada tulla lukemaan sosiaalitoimistoon omia asiakirjojaan.

S8: ”...Ja sitten sellainen, mikä minun mielestä liittyy tähän osallisuuteen, mikä on noussut, mitä ei siis 10 vuotta sitten kukaan nuori kysynyt, et voiko tulla lukeen tänne papereitaan. ...Ne käyttää sitä tosi paljon ja minusta se on hieno homma. Muutenhan ne meidän kirjaukset menisivät ihan hukkaan, jos niitä ei kukaan lue. Tykkään siitä, että ne tulee lukemaan ja vähän niin kuin pohtiikin sitä. ...Tietenkin siinä täytyy miettiä se, että mitä heille antaa ja kuinka paljon kerralla ja kenen kanssa ne niitä lukee. Olen ajatellut, että se on tosi hyvä juttu. Ei niitä muutamia vuosia sitten kukaan kysellyt.”

Saastamoinen (2010) toteaa, että lapsi on aina asianosainen lastensuojeluasiassa, joka koskee häntä itseään. Lapsella on oikeus lastensuojelulain 5 §:n mukaan saada tietoa häntä koskevasta lastensuojeluasiasta iän ja kehitystasonsa mukaisesti. Viranomaisella on aktiivinen tiedonantovelvollisuus, mutta sen lisäksi alaikäisellä eli alle 18-vuotiaalla lapsella on henkilötietojen tarkastusoikeus. Lapsella on muun muassa oikeus tarkastaa itseään koskevat henkilörekisteritiedot, mikäli tietyt edellytykset täyttyvät. Lastensuojelun asiakirjoihin kertyy runsaasti tietoa asiakkaana olevan lapsen lisäksi myös muista lapsen elämään liittyvistä henkilöistä. Lasta ja vanhempaa koskevia tietoja on usein vaikea erottaa toisistaan. Viranomaisilla voi olla vanhemmasta sellaista tietoa, jotka vaikuttavat lapsen elämään tai lapsen oikeuksiin ja etuihin. (Saastamoinen 2010, 291–292.) Suomessa ei ole tehty selvitystä siitä, miten laajaa lastenkodissa asuneiden lasten kiinnostus omien asiakirjojen lukemiseen on tai millaisia käytäntöjä asiakirjojen lukemiseen liittyy (Eronen 2012, 108). Archardin ja Skivenesin (2009) tutkimuksessa sijaishuollossa olevien lasten osallisuus käsitettiin sosiaalityöntekijöiden keskuudessa enimmäkseen siten, että lapsia tulee informoida asianmukaisesti lastensuojelun prosessista sekä ratkaisusta. Lasten mielipiteillä ei ole niin paljon painoarvoa, että ne voisivat vaikuttaa ratkaisuihin. Lasten osallisuuden tunne sekä tunne siitä, että he olisivat mukana päätöksenteossa, muodostuu lasten neuvonnan ja ohjauksen kautta. Tutkimuksen sosiaalityöntekijät kiinnittivät huomiota siihen, miten he antoivat tietoa lapselle ja kuinka näkökulmia tuodaan esiin. Lapsen kanssa keskusteltiin lapsen tasoisesti sekä käytettiin lapsen ikään ja kehitystasoon sopivia metodeja. (Archard & Skivenes 2009, 396.)

5.8 Miten sosiaalityöntekijät haluaisivat työskennellä lapsen osallisuuden toteutumiseksi?

Kuvio 3. Sosiaalityöntekijöiden työskentelytoiveet lapsen osallisuuden toteuttamiseksi

Haastattelujen perusteella minulle tutkijana muodostui käsitys siitä, että lastensuojelun sosiaalityöntekijät haluavat työskennellä lapsen kanssa tiiviisti ja monipuolisella tavalla tekemällä yhteistyötä verkoston kanssa lapsen osallisuuden toteuttamiseksi. Riittävät resurssit nähdään tärkeänä, että voidaan toteuttaa sijaishuololle asetettuja tavoitteita. Sosiaalityöntekijät haluavat työskennellä sen eteen, että suhde lapsen kanssa muodostuu. Sosiaalityöntekijän ja lapsen välisen suhteen muodostuminen on yksi keskeinen työskentelyn tavoite. Sosiaalityöntekijät haluaisivat työskennellä tämän tavoitteen saavuttamiseksi tapaamalla lasta useammin sekä erilaisia

tapaamiskäytäntöjä toteuttaen. Ideaalista tilannetta haastattelussa kuvattiin sellaisena, että sosiaalityöntekijä kykenisi tapaamaan lasta sijaishuollon alkuvaiheessa etenkin ensimmäisen vuoden aikana tiiviisti. Mahdollisten ongelmakohtien tullessa esiin sijaishuollon aikana suhteen muodostaminen voi olla liian myöhäistä, jos sitä ei ole muodostettu. Lapsen tapaaminen kerran kuukaudessa näyttäytyi joidenkin sosiaalityöntekijöiden mielestä epärealistisena toiveena, mutta tapaamisia toivottiin toteutettavaksi vähintään useita kertoja vuodessa. Osa sosiaalityöntekijöistä oli ehdottomampia siinä, että lasta tulisi tavata kerran kuukaudessa, kuten lastensuojelulaissa on veloitettu toteutettavaksi aktiivisen työskentelyvaiheen aikana. Tässä nousi esiin pohdintaa siitä, mikä on aktiivinen työskentelyvaihe. Sijaishuollossa olevien lasten sijoitus merkitsee jo aktiivista vaihetta sellaisenaan. Sosiaalityöntekijät pohtivat, täyttääkö sijaishuoltopaikan muutos tai muu lastensuojelun päätös aktiivisen työskentelyn ehdot paremmin, jolloin lapsen tapaamiset toteutuvat tuolloin päätökseen liittyen.

Lapsen tapaamista kasvokkain pidettiin tärkeänä ja sitä, että tapaaminen voisi toteutua lapsen ehdoilla. Sosiaalityöntekijät halusivat toteuttaa lapsen toiveita tapaamispaikan ja toiminnan suhteen, mitä lapsi toivoisi tapaamisella tehtävän sosiaalityöntekijän kanssa. Eräs lapsi oli ehdottanut sosiaalityöntekijälle, että he voisivat pelata jalkapalloa seuraavalla tapaamisella. Sosiaalityöntekijä ja lapsi sopivat tämän yhdessä toteutettavaksi ensi kerralla. Sosiaalityöntekijät halusivat, että lapsen kanssa tapaaminen olisi vapaamuotoinen ja että heillä olisi mahdollisuus myös ”kivan” tekemiseen. Sosiaalityöntekijät olisivat valmiita tekemään kotikäynnin joskus esimerkiksi laavulle tai he voisivat tavata lasta puistossa. Sosiaalityöntekijät ovat kuitenkin huolissaan siitä, miten lapsen oikeus yksityisyyteen säilyy, jos tapaaminen toteutetaan yleisellä paikalla. Keskustelussa etusijalla on lapselle tärkeistä asioista puhuminen.

S2: ”Joskus olen miettinyt, että olis kauheen kiva viedä esimerkiksi nuoria kahville, että kävis jossain torilla, kesäpäivänä kahvilla, olis vähän rennompi. Mut usein siihen tapaamiseen liittyy paljon vaikeita asioita, sellaisia asioita, mistä siinä puhutaan. Että, siihen on kasattu paljon isoja asioita yleensä siihen sosiaalityöntekijän tapaamiseen. Toisaalta toivoisi, että ne joskus vois olla ihan sellaisia rentoja kuulumisten vaihtoja ja vähän sitä, että no miten on mennyt. Mutta usein siinä on sitten syvällisempi tarkoitus, että se vähän rajaa sitä mahdollisuutta, missä voi tavata. Esimerkiksi torille kahville ei voi mennä juttelemaan siitä, että miten on mennyt, jos on jotakin vakavaa tapahtunut. Koska siellä on paljon ihmisiä ympärillä, pitää ottaa huomioon se yksityisyys.”

Archardin ja Skivenesin (2009) tutkimuksen mukaan lapsen tapaamisympäristö voi helpottaa lasta tuomaan omia näkemyksiään ja mielipiteitään esiin. Lapsi saattaa tuoda omia ajatuksiaan esiin helpommin juuri epätavallisimmissa olosuhteissa, kuten kävelyllä tai autolla matkustettaessa. Lasten kanssa työskentelevien tulisi tarjota joustavia sekä erilaisia mahdollisuuksia lasten ajatusten esiin tuomiselle. Lasta tulee tavata usein. Yksi tapaaminen ei ole riittävä luottamuksen rakentamiseksi tai erilaisten ratkaisujen selvittämisessä. Tarvitaan aikaa sekä resursseja, että edellä mainittuja toimintatapoja olisi mahdollista toteuttaa. (Archard & Skivenes 2009, 393.)

Sosiaalityöntekijät kertoivat haastatteluissa, että he haluaisivat myös epävirallisia tapaamisia lapsen kanssa, mitä ei ole sovittu lapsen kanssa ennalta. Tällainen voisi toteutua, kun sosiaalityöntekijä käy sijaishuoltopaikassa tapaamassa sijaishuoltajia tai toista sijaishuollossa olevaa lasta. Tämä nähtiin yhtenä keinona tavata lasta myös useammin. Virallisiin tapaamisiin liittyen sosiaalityöntekijät toivoivat tapaavansa lapsen aina ennen asiakassuunnitelmanneuvottelua, jolloin heillä on mahdollisuus selvittää lapsen mielipide sekä sopia yhdessä lapsen kanssa, mitä neuvottelussa voidaan tuoda esille. Sosiaalityöntekijän ja lapsen tapaaminen voi olla juuri ennen asiakassuunnitelmanneuvottelun alkamista tai jopa viikkoa tai kahta aikaisemmin. Sosiaalityöntekijöiden ehdotuksena on, että tämä voisi toimia myös työpaikan toimintakäytäntönä. Asiakassuunnitelmanneuvotteluun liittyen sosiaalityöntekijät eivät haluaisi pakottaa lasta tulemaan neuvotteluun, jos lapsi ei halua osallistua.

Sosiaalityöntekijät haluaisivat työskennellä tiiviisti lapsen lisäksi lapselle tärkeiden ihmisten kanssa, kuten biologisten vanhempien sekä muun yhteistyöverkoston kanssa. Sosiaalityöntekijät toivat esiin sen, miten he haluaisivat tavata lapsen vanhempia sekä lasta biologisten vanhempien kotona. Se voisi tukea osaltaan myös luottamuksellisen suhteen rakentumista. Kotikäynnillä sosiaalityöntekijöillä olisi mahdollisuus muodostaa vanhemmista ja heidän vanhemmuudestaan uudenlaisia käsityksiä. Vanhemmista saattaa välittyä usein liian negatiivinen kuva, kun heitä tavataan pelkästään asiakassuunnitelmanneuvottelussa. Vanhemmat saattavat tulla asiakassuunnitelmanneuvotteluun ahdistuneina ja jopa vihaisina, jolloin heistä tulee esiin vain huonoja puolia. Kotikäynnillä sosiaalityöntekijöillä olisi mahdollista muuttaa tätä käsitystä positiivisempaan suuntaan ja saada vanhemmista myös hyviä puolia esiin. Muukkonen (2009) oli yllätynyt tutkimuksessaan, miten lapset ja vanhemmat olivat olleet tyytyväisiä arvioidessaan lastensuojelun tekemisen tapaa. Lapset olivat antaneet arvosanaksi 9,4 ja vanhemmat 9,5 arvosteluasteikon ollessa 0–10. Tutkija oli yllätynyt myös siitä, miten vanhemmat olivat pitäneet lasten tapaamisia jopa tärkeämpänä kuin lapset itse. Tutkimuksen mukaan lastensuojelun asiakkaina

olevien lasten vanhemmat eivät vastusta lapsikeskeistä työskentelyä, vaan he ovat siihen tyytyväisiä. (Muukkonen 2009, 174.)

Tutkimuksessani sosiaalityöntekijän hyvä yhteistyösuhde lapsen sijaishuoltopaikkaan ja sen välittyminen lapselle nähdään tärkeäksi. Sosiaalityöntekijät toivoisivat sijaishuoltopaikan ja heidän väliseltä yhteistyösuhteelta sitä, että sijaishuoltopaikassa puhuttaisiin sosiaalityöntekijästä positiiviseen sävyyn sekä pidettäisiin sosiaalityöntekijä lapsen mielessä, vaikka sosiaalityöntekijä ei olisikaan paikalla. Sijaishuoltopaikan työntekijät voisivat tuoda yhteistyösuhdetta lapselle esiin siten, että lapselle kerrotaan sijaishuoltopaikan ja sosiaalityöntekijän välisestä yhteistyöstä ja miten ratkaisuihin on päädytty yhdessä sosiaalityöntekijän kanssa.

Haastattelussa pyysin sosiaalityöntekijöitä unohtamaan mahdolliset resurssiesteet pohtiessaan, miten sosiaalityöntekijät voisivat toteuttaa lapsen osallisuutta. Tästä huolimatta tutkimuksessa lastensuojelun resurssipulaa ei voida ohittaa. Sosiaalityöntekijät kuvasivat muuttunutta lastensuojelun sosiaalityöntekijän työn kuvaa siten, miten sosiaalityössä joudutaan aikaisempaa enemmän tekemään erilaisia päätöksiä, selvityksiä sekä lausuntoja. Nämä vievät sosiaalityöntekijän työaikaa aikaisempaa enemmän. Työ on juridisoitunut ja lasten vanhempien osallisuus on vahvaa. Lisäksi lasten asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on usein liikaa asiakkuuksia. Sosiaalityöntekijät toivovat resursseja, jotka mahdollistaisivat työskentelyn lapsen kanssa siten, että lapsen osallisuus voisi toteutua. Tämä tarkoitti enemmän aikaa lapselle siten, että lapsen äänen olisi mahdollista tulla oikeasti kuuluviin. Sosiaalityöntekijät haluaisivat olla lapsen tavoitettavissa vaivattomasti esimerkiksi siten, että lapsella on sosiaalityöntekijän yhteystiedot, puhelinnumero sekä sähköpostitiedot. Sosiaalityöntekijät haluaisivat, että heillä olisi aikaa vastata lapsen yhteydenottoihin välittömästi tai melko pian. Lapsen ottaessa yhteyttä sosiaalityöntekijään, lapselle tulisi löytyä aika ja paikka välittömästi. Sosiaalityöntekijät haluavat reagoida riittävän ajoissa sekä riittävän usein lapsen asioihin ja tilanteeseen.

Sosiaalityöntekijät nostavat haastatteluissa esiin lisäksi sen, miten sijaishuolto on kallista, mutta sijaishuollon toteuttamaan sosiaalityöhön ei panosteta riittävästi. Sosiaalityöntekijöiden mukaan lapsen sijaishuollon toteuttaminen edellyttäisi toimivaa lastensuojelun sijaishuoltoa, jota sosiaalityöntekijöiden tulisi voida toteuttaa. Sosiaalityöntekijät haluaisivat minimoida työntekijöiden vaihtuvuutta. Tämä ei tullut kaikissa haastatteluryhmissä esiin, koska yhdessä ryhmässä oli selkeästi enemmän jo pidempään samassa tehtävässä toimineita sosiaalityöntekijöitä, mutta havainto on tärkeä. Tutkimuksessani nousee esiin, miten lapsen osallisuutta lisäisivät pysyvät

sosiaalityöntekijät, joidenka pitkäaikaisuus auttaisi luottamuksellisten suhteiden luomisessa. Lapsen kokemus vaihtuvista työntekijöistä ei edesauta tämän suhteen rakentumista. Munron (2001) tutkimuksessa suurin kritiikki sosiaalityöntekijöitä kohtaan on juuri heidän vaihtuvuus. Joillakin lapsilla oli saattanut olla jopa kuusi eri sosiaalityöntekijää kahden vuoden aikana. Joillekin lapsista vaihtumisesta ei ollut kerrottu etukäteen millään tavalla. Lapset saattoivat kokea hyödyttömäksi tutustua uuteen sosiaalityöntekijään, kun heillä oli oletuksena se, että kohta työntekijä kuitenkin vaihtuisi. (Munro 2001, 131.) Sen sijaan Eronen (2013) tutkimuksessa olleista huostaan otetuista lapsista 52 %:lla oli ollut yksi tai kaksi sosiaalityöntekijää viisi vuotta huostaanotosta jälkeisellä ajalla. Tämän perusteella Eronen on tulkinnut, että sosiaalityöntekijöiden voidaan ajatella olevan pysyviä. Sosiaalityöntekijöiden pysyvyyttä on myös sellaisessa organisaatiossa, jossa työ on lastensuojelun avohuollon ja sijaishuollon välillä porrastettu. Työn organisoinnista johtuen lapsen sosiaalityöntekijä voi vaihtua avohuollosta sijaishuoltoon siirryttäessä. (Eronen 2013, 81.)

Haastattelussani pyysin sosiaalityöntekijöitä lisäksi pohtimaan, voisiko olla uusia työtapoja toimia lapsen kanssa siten, että lapsen osallisuus tulisi huomioiduksi. Sosiaalityöntekijät toivat esiin, miten lasta voitaisiin kohdata eri tavoin kuin aikaisemmin ja kohtaamisen apuna voitaisiin käyttää uusia menetelmiä.

S12: ”Pitäisikö meidän ottaa sellainen projekti täällä meillä, että jokainen kokeilisi kevään aikana edes kerran tällaista epäperinteistä menetelmää?”

S11: ”Joo. Mulla on sellainen haave...Haluaisin sinne Voimauttavan valokuvan –kurssille. ...Niin sitten tuota, niin mä haluaisin kokeilla yhden perheen kanssa semmosta Maailman ihanin perhe -juttua. Nämä lapset, jotka on tuolla perhekodissa ja sitten heidän vanhempiensa kanssa. Vaikka siinä on edelleenkin vanhemmilla vakava päihderiippuvuus, mutta siinä on hyvä yhteistyö sijaishuoltopaikan ja perheen ja lasten kesken ja siellä puhutaan avoimesti asioista. Ja sitten mä ajattelin, että mäkin haluaisin jotenkin vielä oman korteni kehoon...”

Sosiaalityöntekijät ehdottivat, miten erilaiset työpaikan projektit voisivat tuoda uusia käytäntöjä lasten kanssa toimimiseen. Esimerkkinä projekti, jossa jokainen työntekijä voisi kokeilla jonkin menetelmän toimivuutta lapsen kanssa ja projektin päätteeksi näitä kokemuksia jaetaan työyhteisön kesken. Lisäksi sosiaalityöntekijät pohtivat, miten sosiaalityöntekijöiden osallistuminen muiden asiantuntijoiden vetämiin ryhmiin voisi tuoda uusia näkökulmia niin omaan työhön kuin myös

vaikuttavuutta. Vaikuttavuuden kautta sosiaalityöntekijät haluaisivat nostaa esiin julkisempaan keskusteluun epäkohtia tai tuoda tiedoksi sosiaalityötä asiantuntijaryhmiin. Sosiaalityöntekijöiden toiveena oli pyrkiä vaikuttamaan rakenteellisesti viemällä asiakkaiden mielipiteitä ja käsityksiä eteenpäin. Sosiaalityöntekijät ehdottivat osallistumista ryhmiin siten, että he voisivat olla osallistujina samalla tavalla kuin lapsi tai vanhempi osallistuu ryhmän toimintaan. Sosiaalityöntekijä voisi olla mukana ryhmän keskusteluissa, jolloin ymmärrys ja kokemus perheen tilanteesta voisi avautua sosiaalityöntekijälle uudella tavalla.

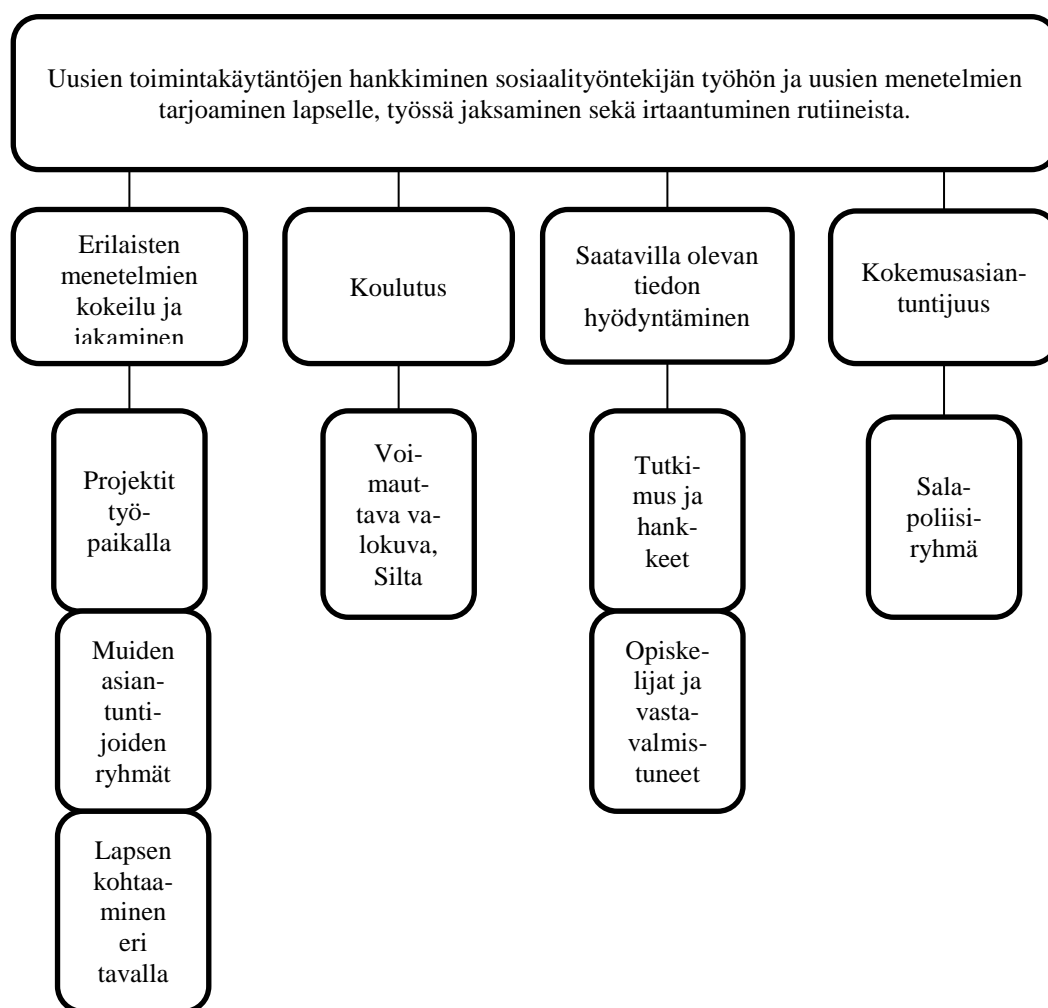
Tutkimuksessa nousi ajatus projektien lisäksi erilaisista kursseista, joiden avulla sosiaalityöntekijä voi saada uusia toimintakäytäntöjä. Esimerkiksi Voimauttava valokuva -kurssi tai SILTA-koulutus voi antaa uusia työkaluja sosiaalityöntekijän työhön. Kouluttautuminen on siten yksi keino lapsen osallisuutta tavoiteltaessa. Myös saatavilla olevan tiedon hyödyntäminen nähtiin tärkeäksi. Alan opiskelijat käyvät käytännön työharjoittelussa työyksikössä ja sosiaalityöntekijöiden mukaan heidän tieto-taitoa tulisi hyödyntää. Samoin vasta-valmistuneiden sosiaalityöntekijöiden uutta osaamista tulisi osata käyttää hyväksi. Saatavilla olevan tiedon hyödyntäminen voi toteutua myös erilaisiin tutkimuksiin ja hankkeisiin osallistumisen kautta. Tästä oli joillakin sosiaalityöntekijöillä käytännön kokemusta, mitä he pitivät erittäin hyödyllisenä.

Haastatteluissa tuli esiin myös, miten erilaiset kokemusasiantuntijaryhmät voisivat toimia lastensuojeluun sopivina työskentelymenetelminä sekä väylinä lapsen osallisuuteen. Ryhmässä, jossa usealla lapsella on kokemus huostaan otettuna lapsena olemisesta, sijoitettu lapsi voisi saada itselleen tukea. Haastatteluissa oli esimerkki Pesäpuu ry:n Salapoliisi-ryhmän toiminnasta, joka voi toimia kanavana lapselle asioiden työstämiseen ja sen kautta lapsen omien mielipiteiden esiin tuomiseen. Salapoliisi-ryhmä on alle 10-vuotiaiden lasten kokemusasiantuntijaryhmä, joka käsittelee lasten kanssa erilaisia lastensuojeluun liittyviä teemoja. Mukana toiminnassa on lasten itsensä määrittämiä aikuisia. Esimerkkinä olleen Salapoliisi-ryhmän toiminnassa oli ollut mukana lasten sijaisvanhempia.

Uusien menetelmien löytäminen ei aina ole välttämätöntä, vaan myös vanhojen, käytöstä poistuneiden menetelmien käyttö voisi toimia. Sosiaalityöntekijät kertoivat esimerkkinä kesäisin järjestetystä perheleiristä, johon lastensuojelun avohuollon sosiaalityöntekijä osallistui kesäisin. Sosiaalityöntekijä oli mukana toiminnassa yhtenä leiriläisenä, jolloin hän sai mahdollisuuden havainnoida lastensuojeluperheiden sisäistä vuorovaikusta sekä lasta perheen jäsenenä.

Sosiaalityöntekijät eivät ole enää mukana tällaisessa leiritoiminnassa. Ehdotus käytöstä poistuneiden menetelmien uudelleen käyttöön ottamisesta, voisi toimia myös sijaishuollossa.

Se, miten sosiaalityöntekijät voisivat toimia uudella tavalla lapsen osallisuuden toteuttamiseksi, voidaan esittää seuraavan kuvauskategorian avulla. Uusien toimintakäytäntöjen tai työmenetelmien hankkimisesta lapsen osallisuuden tukemisen lisäksi voidaan löytää myös muita positiivisia näkökulmia. Uudet työskentelymenetelmät voivat auttaa sosiaalityöntekijöitä irtaantumaan työskentelyn rutiineista sekä jaksamaan omassa työssään.

Kuvio 4. Uusien toimintamenetelmien saavuttaminen

Sosiaalityöntekijät esittivät toimintakäytäntöjen muuttamista myös hallinto-oikeuksien kuulemistilanteisiin. Sosiaalityöntekijöillä oli negatiivisia kokemuksia hallinto-oikeuksien lapsen suullisista kuulemistilanteista, missä lapsi on saattanut itkeä ja kokea tilanteen erityisen ikävänä.

Sosiaalityöntekijät ehdottavat, että lapsia tulisi kuulla hallinto-oikeuksissa siten, että hallinto-oikeus kuulisi lasta siellä, missä lapsi itse on. De Godzinskyn (2012) mukaan lasta voidaan kuulla hallinto-oikeuden suullisessa käsittelyssä tai muualla tuomioistuimen harkitseamalla tavalla. Tutkimuksessa ilmeni, että varsin usein lapsia kuullaan nimenomaan suullisen käsittelyn yhteydessä. Haastattelujen perusteella de Godzinskylle muodostui kuva siitä, että lasten kuulemiseen kiinnitetään hallinto-oikeuksissa erityistä huomioita ja että lapsia kohdellaan tuomioistuimessa asiallisesti lapsen kehitystaso huomioiden. (de Godzinsky 2012, 95–97.)

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

S8: ”...Se kaikki muu on niin kuin sivuseikka, että se tekee meidän tästä työnkuvasta yksinkertaisen siinä mielessä, että se on se lapsi, joka on meidän fokus...”

Tässä tutkimuksessani olen pyrkinyt selvittämään lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden käsityksiä lapsen osallisuudesta, mitä sen on sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa. Lisäksi tavoitteenani on ollut selvittää, miten lastensuojelun sosiaalityöntekijät haluaisivat toimia omassa työssään, että lapsen osallisuus toteutuisi. Tutkimuksessani sijaishuollossa olevan lapsen osallisuus lastensuojelun sosiaalityöntekijän työssä osoittautuu olevan keskeisellä sijalla. Lastensuojelun asiakkaan ja sosiaalityöntekijän kohtaaminen ja vuorovaikutus ovat sosiaalityön keskeisiä elementtejä (Laitinen ym. 2007, 127). Tutkimuksessani lastensuojelun sosiaalityöntekijät pitävät sijoitettujen lasten kanssa työskentelyä sekä lasten tapaamista kasvokkain erittäin tärkeänä. Sosiaalityöntekijät korostavat tapaamispaikan merkitystä. Heidän mukaan lasta tulisi tavata rauhallisessa ja viihtyisässä ympäristössä. Lapsen ja sosiaalityöntekijän kohtaaminen toteutuu usein sijaishuoltoapaikan tuella, joka voi olla tilan järjestämistä tapaamiselle, lapsen kannustamista tapaamaan sosiaalityöntekijää sekä tuen tarjoamista siten, että ohjaaja tai perhehoitaja voi olla tapaamisella mukana. Sijaishuoltoapaikka voi olla myös hankaloittaa tapaamista estämällä sosiaalityöntekijän ja lapsen tapaamista kahdestaan. Tutkimuksessa sosiaalityöntekijät pitivät tätä haasteellisena, mutta pyrkivät ratkaisemaan tilanteen lapsen edun mukaisesti.

Tutkimuksessani lapsen osallisuus näyttäytyy lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden määrittämänä moninaisena toimintana, sanattomana viestintänä, välillisesti välittyvänä, suojeluna, lapsen kuulumisena johonkin sekä lapsen oikeutena tietoon. Se, miten tutkijana voisin asettaa näitä hierarkkiseen paremmuusjärjestykseen, on mielestäni mahdotonta. Lastensuojelun sosiaalityöntekijät tarvitsevat kaikkia osa-alueita lapsen osallisuutta toteutettaessa ja se, mikä on toistaan parempi, on vaikeaa arvioida.

Osallisuus toimintana nousi tutkimuksessa näkyvimmälle paikalle sosiaalityöntekijän ja lapsen vuorovaikutustilanteessa, mikä näyttäytyy myös ulkopuolisille konkreettisemmin havaittavaksi olevaksi. Osallisuus toimintana on lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja sijaishuollossa olevan lapsen vuorovaikutteista toimintaa, joka sisältää keskustelun ja kuuntelun lisäksi erilaista tekemistä lapsen kanssa. Tutkimuksessani lastensuojelun sosiaalityöntekijät käsittävät toiminnan mielekkääksi tavaksi työskennellä lapsen kanssa ja he ovat innostuneita kehittämään erilaisia tapoja

työskentelyyn näissä kohtaamistilanteissa. Se, miten pitkiä ajallisesti sosiaalityöntekijän ja lapsen kohtaamistilanteet olivat, jäi minua kiinnostamaan ja mitä en tutkimuksessani kysynyt. Tutkimuksessa tuli esiin sosiaalityöntekijöiden kiire ja aikapula sekä se, miten heidän mielestään pienikin kohtaaminen on merkittävä. Olen samaa mieltä siitä, että pienessäkin ajassa lapsi voi kokea tullessa kohdatuksi ja osalliseksi, mutta onko tapaamiset aina pieniä aikapulan vuoksi vai varataanko niihin todella aikaa. Tätä jäin pohtimaan. Lisäksi mietin, mitä haastattelussa sosiaalityöntekijät myös pohtivat, miten huostaan otetut lapset ovat eriarvoisessa asemassa sijaishuoltopaikan sijainnin suhteen. Sosiaalityöntekijöiden on helpompi käydä tapaamassa lapsia heitä lähellä olevissa sijaishuoltopaikoissa ja vastata nopeastikin lapsen mahdolliseen tapaamispyyntöön, mutta kaukana Suomen toisella puolella olevassa sijaishuoltopaikassa lapsen on melko mahdotonta saada sosiaalityöntekijää nopeasti luokseen. Lasta tulisi tavata säännöllisesti riippumatta sijaishuoltopaikan sijainnista. Samaan tulokseen on tullut Pölkki ym. (2012) tutkimuksessaan todeten, miten sosiaalityötä tulee organisoida tavalla, joka mahdollistaa sosiaalityöntekijöiden ja lasten tapaamiset useaan kertaan. Samalla sosiaalityöntekijöiden tulisi saada viettää lasten kanssa aikaa tarpeeksi. (Pölkki ym. 2012, 123.) McLeod (2010) huomioi tapaamisten säännöllisyyden lisäksi sen, miten sosiaalityöntekijöiden tulisi saapua tapaamiselle aina ajoissa sekä pitää antamansa lupaukset lapselle (McLeod 2010, 776). Olen samaa mieltä Laitisen ym. (2007) kanssa siitä, että sosiaalityöntekijä on merkittävässä asemassa mahdollistaessaan lastensuojelun asiakkaille osallistavia kohtaamisen paikkoja (Laitinen ym. 2007, 136).

Luottamuksen rakentaminen lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä on tärkeä havainto tässä tutkimuksessa. Sosiaalityöntekijät pyrkivät luomaan sijaishuollossa olevan lapsen kanssa luottamuksellisia suhteita, joidenka avulla voidaan tukea lapsen osallisuutta. Pohdin, miten luottamuksen avulla lapsi voi kokea turvallisuutta sekä sitä kautta kasvattaa uskallusta omaan osallisuuteen. Lastensuojelussa olevien lasten kanssa luottamuksen rakentaminen ei ole kuitenkaan ristiriidatonta. Lapsella saattaa vaihtua sosiaalityöntekijä usein ja lapsi joutuu tutustumaan aina uuteen ihmiseen tavatessaan lastensuojelun sosiaalityöntekijän. Luottamuksen rakentaminen alkaa siten aina alusta. Lapsi ei ole millään tavalla tämän aiheuttaja, mutta joutuu mukautumaan tilanteeseen, joka tulee lastensuojelun organisaatiosta käsin. Tässä ei toteudu McLeodin (2010) tutkimuksessa esitetty lasten toive siitä, että sosiaalityöntekijä olisi pysyvä (McLeod 2010, 779). Tutkimuksessa tuli ilmi ristiriita myös siitä, miten lapsen kertoma tieto sosiaalityöntekijälle voi välittyä tiedoksi myös muille. Huostaan otettu lapsi kuuluu lastensuojelun instituutioon, jossa hänen asioitaan dokumentoidaan ja hänestä kirjoitetaan päätöksen teon tukemiseksi asiakastietojärjestelmään. Sosiaalityöntekijä kirjoittaa päätöksenteon tueksi myös lapsen

mielipiteistä ja siten päätöstä luovutettaessa vanhemmille, he saattavat saada tietoa, mitä lapsi ei ehkä haluaisi vanhemmilleen kertoa. Esimerkiksi lapsi voi haluta salata sen, että viihtyy sijaishuoltopaikassaan. Munroe (2001) on kohdannut tämän ongelman myös, miten sosiaalityöntekijä lapsen tapaamisella kirjoittaa keskustelusta muistiinpanoja lapsen aikana. Lapsi haluaisi keskustella sosiaalityöntekijän kanssa yksityisesti, mutta se ei toteudu, koska keskustelun aikana laaditut muistiinpanot kirjataan lastensuojelun asiakasjärjestelmään tapaamisen jälkeen ja on siten lapselle vieraiden ihmisten luettavissa. Muistiinpanojen laatiminen tapaamisen aikana saattaa estää sitä, mitä lapsi puhuu sosiaalityöntekijälle. Lapsi haluaisi tietää, ketkä hänen asioitaan lukevat ja mihin hänen antamaansa tietoa käytetään. (Munroe 2001, 133.)

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden työskentelymenetelmien käyttämisessä esiintyi kahdenlaisia mielipiteitä. Toisaalta työskentelymenetelmät koettiin hyvinä apuvälineinä. Toisaalta ne saattoivat olla lapselle jo liian tuttuja menetelmiä tai niitä käytettiin vain menetelmän itsensä takia, ei käyttötarkoituksen. Lastensuojelun sosiaalityöntekijät olivat kaikki kuitenkin valmiita uusien työskentelymenetelmien käyttämiseen ja kouluttautumiseen niitä varten. Sosiaalityöntekijät arvioivat kriittisesti käyttämiään työmenetelmiä ja toivoivat saavansa jakaa erilaisia kokemuksia menetelmien käyttämisestä. Työskentelymenetelmien käyttämiseen tulisi löytyä sekä aikaa että resursseja. Lapsen kohtaamiseen tulisi olla myös aikaa valmistautua hyvin. Kaikko ja Friis (2013) toteavat, kun työntekijä on perehtynyt työvälineisiinsä, riski virhetulkintoihin vähenee ja silloin käyttö kohtaa tarpeet. Tällöin myös välineisiin liittyvät rajoitteet on helpompi havaita. Jos menetelmät ovat itsetarkoitus, yksilö häviää. Vaikka apuvälineitä käytetään, niin vuorovaikutus on työskentelyn ytimessä. (Kaikko & Friis 2013, 112.)

Tässä tutkimuksessa lapsen osallisuus on myös sanatonta viestintää, mikä tulee lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden mukaan ottaa huomioon aina lapsen tapaamisella. Sosiaalityöntekijät nostavat esiin sen, miten tällä hetkellä sijaishuollon asiakkaina on paljon kehitysvammaisia lapsia sekä lapsia, joilla on kehitysviive tai kehitysviivästymä. Siten sosiaalityöntekijöiltä vaaditaan tietoa lapsen kehityksestä sekä taitoa kohdata lasta. Tämä monitahoinen vaatimus ammattitaidosta tulee huomioida myös jatkossa sosiaalityöntekijöiden koulutuksessa. Kuten Winter (2010) toteaa, sosiaalityön koulutuksessa tulee saada opetusta lasten kehityksen asiantuntijuuteen, taitoja sekä arvostusta sijoituksessa olevien lasten tai vaarassa olevien lasten kanssa työskentelyyn ja kommunikointiin (Winter 2010, 194). Tutkimuksessani lastensuojelun sosiaalityöntekijät havainnoivat sanatonta viestintää seuraamalla lapsen toimintaa sekä hänen ympäristöään. Lapsen ympäristö tuottaa omalta osaltaan arvokasta tietoa lapsen paikasta ja osallisuudesta sijaishuollossa.

Tästä syystä sosiaalityöntekijän käynnit lapsen sijaishuoltopaikkaan eivät ole yhdentekeviä, koska ne tukevat ja varmistavat lapsen osallisuuden toteutumista. Pölkki ym. (2012) pitävät sosiaalityöntekijän oman persoonallisuuden käyttämistä tärkeimpänä edellytyksenä työskentelyssä lasten kanssa, joilla on kielellisiä ja kognitiivisia vaikeuksia. Sosiaalityöntekijöillä on empatiaa, aitoa läsnäoloa sekä uskallusta saavuttaa erilaisia haasteita omaavien lasten maailmaa sekä tunteita. (Pölkki ym. 2012, 120.)

Tulkitsen sosiaalityöntekijöiden kuvausten perusteella lapsen osallisuuden välillisesti välittyvänä melko monimutkaiseksi prosessiksi, jossa tieto lapsesta välittyy lähinnä sijaishuoltopaikan, mutta myös vanhempien välittämänä lastensuojelun sosiaalityöntekijälle. Olin positiivisesti yllätynyt siitä, miten lastensuojelussa voidaan käyttää erilaisia keinoja, kuten lasten videointia tai kirjeen kirjoittamista apuvälineenä lasten mielipiteiden sekä ajatusten esiin tuomiseen. Lapsen osallisuus välittyvänä asiana sisältää mielestäni haasteen siinä, miten tietoa välitetään ja mitkä ovat tiedonvälittäjän omat kiinnostuksen kohteet. Välittyykö sosiaalityöntekijälle koko tieto vai vain osa siitä. Hurtig (2013) on nostanut tämän saman ongelman esille erityisesti lapsen vanhempien tiedon tuottamisessa. Lapsesta keskustelu vanhempien kanssa ei edistä lapseen liittyvän huolen työstämistä ja ratkaisemista, jos puheesta puuttuu lapsen oma kokemus ja vanhemman kyky nähdä asiat lapsen hyvinvoinnin näkökulmasta tai jos keskustelussa tyydytään puhumaan vain arjen piirteistä. Asioita tulisi voida käsitellä sellaisina kuin ne perheessä ovat ja tapahtuvat. (Hurtig 2013, 145.) Kuten jo edellä todettu, lapsen välillisen osallisuuden toteutumisen mahdollistuu siten, että lasta tavataan ja keskustellaan välittyneestä tiedosta myös lapsen kanssa. Välillisesti välittyneitä asioita tulee hahmottaa myös lapsen kanssa lapsen näkökulmasta käsin (Tiilikainen 2008, 140).

Lastensuojelun sosiaalityöntekijät määrittävät lapsen osallisuuden sekä suojeluna että osallisuutena tietoon. Nämä molemmat näyttäytyivät tärkeinä asioina tässä tutkimuksessa. Se, kumpi on vahvempi, ei ole pääteltävissä tämän tutkimuksen perusteella. Sosiaalityöntekijöiden mukaan lapselle tulee kertoa lapsen ikä- ja kehitystaso huomioiden lastensuojelun prosessista ja heidän elämäänsä liittyvistä asioista totuudenmukaisesti. Sosiaalityöntekijät katsoivat tämän tukevan myös lapsen kehitystä. Toisaalta sosiaalityöntekijät haluavat suojella lasta pohtiessaan, millainen tieto vahingoittaa lasta, mikä mielestäni asettaa osallisuuden ja suojelun toisiaan vastaan. Pohdin, ohittaako suojelu lapsen osallisuuden joissakin tilanteissa siten, että lapsen oikeus tietoon ei toteudu riittävällä tavalla ja mikä painoarvo lapsen osallisuudella on suhteessa suojeluun. Tutkimuksessani sosiaalityöntekijät vaikuttivat olevan valmiita lapsen suojeluun kiinnittäessään huomiota esimerkiksi lapsen ikään, kertomisen tapaan tai hallinto-oikeuden toimintakäytäntöön. Osallisuus ja

suojelu ovat mielestäni yksi lastensuojeluun kuuluvia jännitteitä, missä sosiaalityöntekijät joutuvat tasapainoilemaan molempien toteutumiseksi. Pölkki ym. (2012) ovat pohtineet myös suojelun ja osallisuuden välistä tasapainoa lastensuojelussa. Lasta tulisi suojella siten, että hän kykenisi elämään normaalia elämää. Samaan aikaan lapsi tarvitsee tietoa siitä, mitä on tapahtumassa nyt ja tulevaisuudessa. Lapsen tulee voida muodostaa omaa identiteettiään, mikä käsittää ymmärtämystä siitä, mistä lapsi on tullut ja kuka hän on. (Pölkki ym. 2012, 122–123.) Tutkimuksessani sosiaalityöntekijän suojelutehtävään kuuluu myös se, että lasten ei tulisi olla liikaa vastuussa päätöksenteosta, vaikka he ovat siinä mukana. Tässä olen samaan mieltä Pölkin ym. (2012) kanssa, että lapset tarvitsevat aikuisia, jotka mahdollistavat lasten osallisuuden, pitävät heidät turvassa sekä aikuisia, jotka eivät anna lapsille liiallista vastuuta (Pölkki ym. 2012, 123). Lasten osallisuus saattaa teoriassa jopa vaarantua, jos heidän annetaan sanoa viimeinen sana päätöksissä, joista heidän ei pitäisi olla vastuussa (Vis ym. 2011, 333). Tätä lapsen oikeuden toteutumisen jännitettä Pajulammi (2013) kuvaa siten, että lapsella on yhtäältä oikeus ilmaista omia näkemyksiään vapaasti ja saada nuo näkemykset huomioiduksi, mutta toisaalta lapsella on oikeus saada suojaa. Lapset ovat oman elämänsä toimijoita, joilla on oikeus saada suojaa oman nuoruutensa ja kypsymättömyytensä edellyttämällä tavalla. Lasta ei saa altistaa sellaisille toimintaympäristöille tai vastuusasetelmille, jotka kuuluvat aikuisuuteen. (Pajulammi 2013, 110–111.)

Lapsen osallisuus oikeutena tietoon sosiaalityöntekijöiden määrittelemänä ei tullut tutkijalle yllätyksellisenä tutkimustuloksena, koska lastensuojelussa lasta koskevan tiedon kerääminen sekä luovuttaminen kuuluvat lastensuojelun sosiaalityöntekijän tehtävän kuvaan. Lapsen tulee olla tietoinen huostaan oton perusteista yhtä hyvin kuin lapsuuden historiastaan. Tutkimuksessani lapsen oikeus tietoon näyttäytyi pääosin positiivisessa merkityksessä ja tiedon jakamista oleellisena osana lapsen kohtaamistilanteessa. Sosiaalityöntekijät eivät kuitenkaan haluaisi luovuttaa lapselle tietoa, joka vahingoittaa lapsen kehitystä sekä turvallisuuden tunnetta. Lapselle ei myöskään haluttu antaa negatiivista kuvaa biologisista vanhemmista, vaan heistä pyrittiin puhumaan lapselle arvostavaan sävyyn. Olen samaa mieltä siitä, mitä Pölkki ym. (2012) ovat havainneet, miten sosiaalityöntekijöiden tiedon välittäminen lapselle vähentää lapsen syyllisyyden tunnetta perheen ongelmista tai lapsen sijoituksesta (Pölkki ym. 2012, 120). Mielestäni sosiaalityöntekijöiden tulee tuntea lapsi ja hänen tilanteensa tarpeeksi hyvin voidakseen toteuttaa tätä tiedon antamisen tehtävää. Esimerkiksi sosiaalityöntekijän tulisi kyetä keskustelemaan lapsen kanssa sijoitukseen liittyvistä tapahtumista sekä perusteista huostaan ottoon, mikä onnistuu vain tuntemalla lapsen historiaa. Tämä sama ajatus nousi myös sosiaalityöntekijöiden haastatteluista.

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden määrittämänä sijaishuollossa olevan lapsen osallisuus on kuulumista johonkin, esimerkiksi lapsen biologiseen perheeseen, sijaisperheeseen tai sijaishuoltoyksikköön. Sosiaalityöntekijät toivat haastatteluissa esiin, miten sijaishuollossa olevat lapset haluavat elää tavallista elämää siten, että se olisi millään tavalla julkista. Pohdin, miten tämän kuulumisen kannalta ei ole yhdentekevää, mihin lapsi on sijoitettuna, miten hän viihtyy sijaishuoltopaikassa ja miten osallisuus toteutuu yhteisön jäsenyydessä. Lapsen hyvinvoinnin kannalta on tärkeää, että lapsi pystyy elämään arkeaan turvallisessa ympäristössä. Hänen tulee saada kokea hyväksyntää ja kannustusta tältä yhteisöltä. Nivalan ja Rynänen (2013) mukaan osallisuus kuulumisena johonkin tarvitsee kolmea erilaista tasoa toteutuakseen. Nämä kolme tasoa ovat kuuluminen, osallistuminen sekä tunne kuulumisesta. Pelkkä kuuluminen ei ole riittävää. Osallisuus toteutuu yleensä pienyhteisössä, mutta sillä on myös yhteiskunnallinen ulottuvuus. Osallisuus pienyhteisössä luo edellytykset yhteiskunnan jäsenyydelle. (Nivala & Rynänen 2013, 27–28.) Sijaishuollon yksi tavoitteista on saada lapsi yhteiskunnan jäsenyyteen siten, että lapsi kykenee opiskelemaan sekä työelämään ja sitä kautta huolehtimaan itsestään. Lapsen kuulumisella johonkin ja sitä kautta osallisuutta kokemalla tätä tavoitetta voidaan toteuttaa.

Tutkimuksessani nousi esiin käsite, lapsen lupa olla sijaishuollossa. Tämä nähtiin vanhempien antamana lupana lapselle olla sijaishuoltopaikassa ja sillä oli erityinen negatiivinen sävy, jos lapsella ei ollut lupaa tähän. Se, mitä tämä käsite pitää sisällään ja mitä se oikeasti tarkoittaa, jää tässä oman tulkintani varaan. Kaikki ryhmät puhuivat vanhempien asenteen vaikutuksesta lapseen, miten lapsi vanhempien asenteen kautta kykenee tai ei kykene kohtaamaan sosiaalityöntekijää ja mitä lapsi ajattelee sosiaalityöntekijästä. Tämä voi liittyä myös lapsen lupaan olla sijaishuollossa. Tutkijana määrittelin käsitettä lapsen lupa olla sijaishuollossa, lupana lapselle kuulua johonkin eli lupana kuulua sijaishuoltopaikkaan ja olla yhteisön jäsen myös oman kodin ulkopuolella. Tällöin lapsen lupa olla sijaishuollossa on sitä, että lapsella on oikeus osallisuuteen ja kuulua johonkin.

Se, miten tämän tutkimuksen kuusi kuvauskategoriaa lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden määrittämänä lapsen osallisuudesta lapsen ja sosiaalityöntekijän vuorovaikutustilanteessa voisivat asettua Hartin (1992) tikapuumallin askelmille, on vaikea arvioida. Mielestäni lapsen osallisuutta tulee tarkastella moniulotteisemmalla tasolla, kuten Thomas (2000) on jakanut. Lapsi voi kokea osallisuuden eri tavoin kuin sosiaalityöntekijä ja samassa tilanteessa voidaan liikkua hyvin eri tasoilla. Mielestäni kaikki osallisuuden kuvaukset saavuttavat Hartin neljännen askelman, missä lapselle kerrotaan, mitä tehdään ja lapsi tulee kuulluksi vähintäänkin aikuisten ehdoilla. Osallisuus toimintana voi saavuttaa viidennen askelman, jopa kuudennenkin, koska tutkimuksessani

sosiaalityöntekijät pyrkivät toimimaan lapsen ehdoilla sekä lapsilähtöisesti. Ylimmälle portaalle on vielä matkaa ja osallisuuden eteen on tehtävä töitä. Thomas (2007) nostaa mielenkiintoisen näkökulman esiin ja toteaa Hartin tarkoittaneen, ettei lasten kanssa työskentelyn pitä ajatella epäonnistuvan, jos työskentelyssä ei aina ole mahdollista saavuttaa osallisuudessa tikapuiden ylintä askelmaa. Tavoitteena ei aina tarvitse olla ylimmän askelman saavuttaminen. (Thomas 2007, 205.) Tämä ajatus ehkä hiukan keventää sosiaalityöntekijää, joka pyrki tekemään parhaansa lapsen osallisuuden toteuttamiseksi.

Tutkimuksessani sosiaalityöntekijöiden toive työskentelystä lapsen osallisuuden toteutumiseksi näyttäytyi sosiaalityöntekijöiden halukkuutena hankkia uusia toimintakäytäntöjä työhön sekä uusien menetelmien tarjoamisena lapselle. Mielestäni esiin tulleet kokemusasiantuntija- tai vertaistukiryhmät voisivat toimia sijaishuollossa erinomaisina työvälineinä lapsen osallisuuden tukemisessa. Tutkimuksessa tuli esiin myös erinomainen havainto siitä, miten saatavilla olevaa tietoa voitaisiin hyödyntää lastensuojelun sosiaalityössä. Sosiaalityöntekijät olivat valmiita osallistumaan erilaisiin hankkeisiin ja tutkimukseen, mitä kautta he kokivat hyötyvänsä ja saavansa uusia ideoita omaan työhön. Myös koulutus nähtiin tärkeänä. Toivoisin, että kunnissa voitaisiin panostaa tiukasta taloudellisesta tilanteesta huolimatta sosiaalityöntekijöiden lisäkoulutukseen ja palvelujen tarjoamiseen sijaishuollossa olevalle lapselle. Osallisuuden kokemus lisää sijaishuollossa olevan lapsen hyvinvointia. Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kouluttautuminen sekä uusien työmenetelmien käyttäminen riittävällä henkilökuntamäärällä auttaa irtaantumaan työn rutiineista sekä auttaa jaksamaan sosiaalityöntekijöitä työssä paremmin.

Tämän tutkimukseni avulla toivon, että olen saanut tuotua sijaishuollossa olevan lapsen osallisuutta näkyväksi, ja että olen voinut nostaa esiin sosiaalityöntekijän merkittävän roolin tukea tätä osallisuutta. Lastensuojelun sosiaalityöntekijöillä tulisi olla riittävästi resursseja kohdata sijaishuollossa olevaa lasta, että lapsen osallisuus voisi toteutua. Lapsi on erityisessä asemassa ollessaan huostaan otettuna asumalla erillään biologisesta perheestään. Sijaishuollossa lapsen hyvinvointia tulee parantaa tarjoamalla laadukasta hoitoa sekä huolenpitoa. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on lapsen edun toteutumisen turvaaminen, missä sosiaalityöntekijä sekä suojelee että tukee lasta osallisuuteen. Mielestäni sosiaalityöntekijän tiivis työskentely sekä lapsen että vanhempien kanssa voisi mahdollistaa lapsen kotiin palaamisen nopeammin. Sijaishuollon kustannuksia voi olla mahdollista pienentää, jos sijoitusta saataisiin lyhennettyä tiiviin sosiaalityön avulla. Kotiutuminen ei ole kaikkien lasten kohdalla mahdollista, mutta joka tapauksessa sosiaalityöllä lapsen ja perheen tilannetta voidaan parantaa. Olen samaa mieltä siitä, miten Winter

(2010) toteaa, että sosiaalityöntekijöiden roolia ja tehtäviä tulisi määritellä uudelleen sekä järjestää työnjakoa siten, että se sosiaalityötä voitaisiin kohdentaa myös yksittäiseen lapseen (Winter 2010, 193).

LÄHTEET

Ahonen, Sirkka (1994) Käsitteet tutkimuksen kohteena. Teoksessa Syrjälä, Leena & Ahonen, Sirkka & Syrjäläinen, Eija & Saari Seppo (1994) Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Helsinki: Kirjayhtymä, 114–160.

Archard, David & Skivenes, Marit (2009) Hearing the child. *Child and Family Social Work* 14, 391–399.

CM (2011) Council of Europe Strategy for the rights of the child 2012-2015. Committee of Ministers. Council of Europe. 171 final. <http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/CDcj/StrategyCME.pdf>. Viitattu 24.1.2015.

Eronen, Tuija (2012) Lastenkoti osana elämäntarinaa. Narratiivinen tutkimus lastenkodissa asuneiden kertomuksista. *Acta Universitatis Tamperensis* 1713. Tampere: Tampere University Press.

Eronen, Tuija (2013) Viisi vuotta huostaanotosta. Seurantatutkimus huostaan otettujen lasten institutionaalisista poluista. *Terveyden- ja hyvinvoinninlaitos. Raportti 4/2013*.

Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino (2010) From welfare to illfare: public concern for Finnish childhood. Teoksessa Hannele Forsberg & Teppo Kröger (toim.) *Social Work and Child Welfare Politics. Through Nordic Lenses*. Bristol: The Policy Press, 47–64.

Godzinsky, Virve-Maria de (2012) Huostaanottoasiat hallinto-oikeuksissa. Tutkimus tahdonvastaisten huostaanottojen päätöksentekomenettelystä. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 260. Helsinki.

Goodyer, Annabel (2011) *Child-centered foster care: a rights-based model for practice*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Hart, Roger (1992) *Children's participation: from tokenism to citizenship*. Innocent essays No. 4. Florence: UNICEF.

Hirsjävi, Sirkka & Hurme, Helena (2001) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.

Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja (2013) Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Aaltonen, Sanna & Bardy, Marjatta & Heino, Tarja & Kaikko, Kirsi & Pirinen, Anne & Pösö, Tarja (toim.) Lastensuojelun ytimissä. 4. uudistettu painos. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 149–164.

Hurtig, Johanna (2003) Lasta suojelemassa – etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Acta Universitatis Lapponiensis 60. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Järvinen, Pertti & Järvinen, Annikki (2004) Tutkimustyön metodeista. Tampere: Opinpajan kirja.

Kaikko, Kirsi & Friis, Leila (2013) Menetelmät lastensuojelun tukena. Teoksessa Aaltonen, Sanna & Bardy, Marjatta & Heino, Tarja & Kaikko, Kirsi & Pirinen, Anne & Pösö, Tarja (toim.) Lastensuojelun ytimissä. 4. uudistettu painos. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 108–120.

Kielitoimiston sanakirja 2014. www.kielitoimistonanakirja.fi. Viitattu 5.11.2014.

Koskinen, Marketta (2011) Fenomenografia tutkimuslähestymistapana. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan. Helsinki: Johtamistaidon opisto, 267–280.

Laakso, Riitta (2013) Mistä koti huostaan otetulle lapselle? Kunnallisan alan kehittämissäätöön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 73. Helsinki: KAKS – Kunnallisan alan kehittämissäätö.

Lait ja asetukset:

Hallintolaki 6.6.2003/434. Viitattu 5.11.2014.

Hallituksen esitykset 130/2013. Viitattu 5.11.2014.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812. Viitattu 5.11.2014.

Lastensuojelulaki 30.12.2014/1302. Viitattu 2.4.2015.

Lastensuojelulaki 3.12.2013/976. Viitattu 2.1.2015.

Lastensuojelulaki 13.4.2007/417. Viitattu 5.11.2014.

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731. Viitattu 5.11.2014.

Laitinen, Merja & Ojaniemi, Pekka & Tallavaara, Marja-Sisko (2007) ”Nyt kuullaan meitä asiakkaita” – Tutkimus kohtaamisesta, tiedosta ja osallisuudesta lastensuojelun työprosessissa. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 53. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja (2014) Eriarvoistuva lapsuus. Lasten hyvinvointi kansallisten indikaattoreiden valossa. Helsinki: Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2014:3.

Lastensuojelu (2013) Tilastoraportti 2014:26. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinninlaitos.

Liukkonen, Reetta (2010) Joskus joutsenet näyttävät kurjilta – luovat ja toiminnalliset menetelmät lastensuojelutyössä. Teoksessa Tanskanen, Ilona & Timonen-Kallio, Eeva (toim.) Lasten ja nuorten osallisuuden tukeminen lastensuojelutyössä. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 51. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 114–130.

McLeod, Alison (2007) Whose agenda? Issues of power and relationship when listening to looked-after young people. *Child and Family Social Work* 12, 278–286.

McLeod, Alison (2010) ”A Friend and an Equal”: Do Young People in Care Seek the Impossible from their Social Workers? *British Journal of Social Work* 40, 772–788.

Metsämuuronen, Jari (toim.) (2006) Laadullisen tutkimuksen käsikirja. Helsinki: International Methelp.

Munro, Eileen (2001) Empowering looked-after children. *Child and Family Social Work* 6, 129–137.

Muukkonen, Tiina (2009) Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus. Teoksessa Aaltonen, Sanna & Bardy, Marjatta & Heino, Tarja & Kaikko, Kirsi & Pirinen, Anne & Pösö, Tarja (toim.) Lastensuojelun ytimissä. 4. uudistettu painos. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 165–175.

Nivala, Elina (2010) Lapsen oikeudet osallisuuden perustana. Teoksessa Tanskanen, Ilona & Timonen-Kallio, Eeva (toim.) Lasten ja nuorten osallisuuden tukeminen lastensuojelutyössä. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 51. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 18–25.

Nivala, Elina & Ryyänen, Sanna (2013) Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja, vuosikirja 2013, (14), 9–41.

Oranen, Mikko (2008) Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveysministeriön Lastensuojelun kehittämisohjelman osaraportti. Ensi- ja turvakotien liiton raportti 7. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.

Pajulammi, Henna (2013) Lapsen oikeus osallistua. Teoksessa Hakalehto-Wainio, Suvianna & Nieminen, Liisa (toim.) Lapsioikeus murroksessa. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Pajulammi, Henna (2014) Lapsi, oikeus ja osallisuus. Helsinki: Talentum.

Pesäpuu (2015) Pesäpuun materiaalit, 2010. <http://www.pesapuu.fi/evaskori/>. Viitattu 9.3.2015

Pesäpuu (2015) Pesäpuun tuote-esitys, 2014.

<http://www.pesapuu.fi/media/uploads/dokumentit/materiaalit/tuotevihko.pdf>. Viitattu 9.3.2015.

Puusa, Anu (2011) Haastattelu laadullisen tutkimuksen menetelmänä. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan. Helsinki: Johtamistaidon opisto, 73–87.

Puusa, Anu & Juuti, Pauli (2011) Mitä laadullinen tutkimus on? Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.) Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan. Helsinki: Johtamistaidon opisto, 47–57.

Pölkki, Pirjo & Vornanen, Riitta & Pursiainen, Merja & Riikonen, Marjo (2012) Children's Participation in Childprotection Processes as Experienced by Foster Children and Social Workers. *Child Care in Practice* 18 (2), 107–125.

Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (2010) Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 9–36.

Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (2005) Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.) Haastattelu, tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 22–56.

Saastamoinen, Kati (2010) Lapsen asema sijaishuollossa. Käsikirja arjen toimintaan. Helsinki: Edita Publishing.

Shier, Harry (2001) Pathways to Participation: Openings, Opportunities and Obligations. *Children & Society* 15, 107–117.

Thomas, Nigel & O’Kane, Claire (1999) Children’s participation in reviews and planning meetings when they are ‘looked after’ in middle childhood. *Child and Family Social Work* (4), 221–230.

Thomas, Nigel (2002) Children, family and the state. Decision-making and child participation. The first edition. University of Bristol: The Policy Press.

Thomas, Nigel (2007) Towards a Theory of Children’s Participation. *International Journal of Children’s Rights* 15, 199–218.

Tiilikainen, Tiina (2008) Lapset työskentelyn osallistujina. Teoksessa Muukkonen, Tiina (toim.) Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCAn ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 17, 123–143.

Timonen-Kallio, Eeva (2010) Lapsen osallisuuden vahvistaminen lastensuojelutyön keskiössä. Teoksessa Tanskanen, Ilona & Timonen-Kallio, Eeva (toim.) Lasten ja nuorten osallisuuden tukeminen lastensuojelutyössä. Turun ammattikorkeakoulun oppimateriaaleja 51. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 6–17.

Vaininen, Satu (2011) Sosiaalityöntekijät sosiaalisen ammattilaisina. Sosiaalityöntekijöiden ja yhteistyökumppaneiden käsitykset sosiaalityöntekijöiden ammatillisesta toiminnasta 2000-luvun alussa. Acta Universitatis Tamperensis 1664. Tampere: Tampere University Press.

Valtonen, Anu (2005) Ryhmäkeskustelut – millainen metodi? Teoksessa Ruusuvuori, Anu & Tiittula, Liisa (toim.) Haastattelu, tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 223–241.

Vis, Svein Arild & Strandbu, Astrid & Holtan, Amy & Thomas, Nigel (2011) Participation and health – a research review of child participation in planning and decision-making. *Child and Family Social Work* 16, 325–335.

Vuorela, Suvi (2005) Haastattelumenetelmät. Teoksessa Ovaska, Saila & Aula, Anne & Majaranta, Päivi (toim.) Käytettävyystudkimuksen menetelmät. Tampereen yliopiston tietojenkäsittelytieteiden laitoksen julkaisuja B: 1, 37–52.

Winter, Karen (2010) The perspectives of young children in care about their circumstances and implications for social work practice. *Child and Family Social Work* 15, 186–195.

YK:n lapsen oikeuksien sopimus. https://unicef.studio.crasman.fi/pub/public/pdf/LOS_A5fi.pdf. Viitattu 5.11.2014.

LIITTEET

LIITE 1.

TEEMAHAASTATTELUKYSYMYKSET LASTENSUOJELUN SOSIAALITYÖNTEKIJÖILLE:

Taustatietoja:

1. Miten pitkään olet toiminut lastensuojelun sosiaalityöntekijänä?
2. Onko sinulla sosiaalityöntekijän pätevyys?

Sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä kohtaamisosallisuudesta:

3. Mitä ovat lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja sijaishuollossa olevan lapsen kohtaamistilanteet, joissa sosiaalityöntekijä tapaa lasta kasvokkain?
4. Miten lapsi on osallinen näissä kohtaamistilanteissa? Mitkä asiat tukevat lapsen osallisuutta ja mitkä puolestaan estävät?
5. Millaista tukea lastensuojelun sosiaalityöntekijä voi antaa lapselle, että lapsi tulee kohdatuksi?
6. Onko lastensuojelun sosiaalityöntekijöillä käytössä erityisiä toimintakäytäntöjä tai työmenetelmiä, joita käytetään lapsen tapaamisella? Millaiset työmenetelmät ovat mielestäsi toimivia?
7. Kuinka usein lasta tulisi tavata sijaishuollon aikana, että lapsen osallisuus mahdollistuisi? Onko paikalla ja tapaamistiheydellä merkitystä?
8. Miten lapsen ikä vaikuttaa osallisuuteen, onko joillakin ikäryhmillä omia erityispiirteitä esimerkiksi leikki-ikäiset tai nuoret?
9. Millaisista asioista lapsi puhuu lastensuojelun sosiaalityöntekijän kanssa ja millaisista asioista lapsi vaikenee? Miten lapselta voi kysyä vaikeista asioista? Onko tilanteita, jolloin sosiaalityöntekijä jättää kysymättä lapselta vaikeaa asiaa koskevan kysymyksen?
10. Onko lapsen sijaishuollon asiakassuunnitelmanevottelutilanteessa erityispiirteitä lapsen osallisuuden toteutumisessa? Jos on, niin millaisia?

Sosiaalityöntekijöiden toiveet osallisuuden toteutumiseksi:

11. Miten voisit tai haluaisit toimia omassa työssäsi, että lapsen osallisuus toteutuisi?
12. Millainen voisi olla uusi tapa tehdä työtä, että lapsen osallisuus tulisi huomioiduksi?